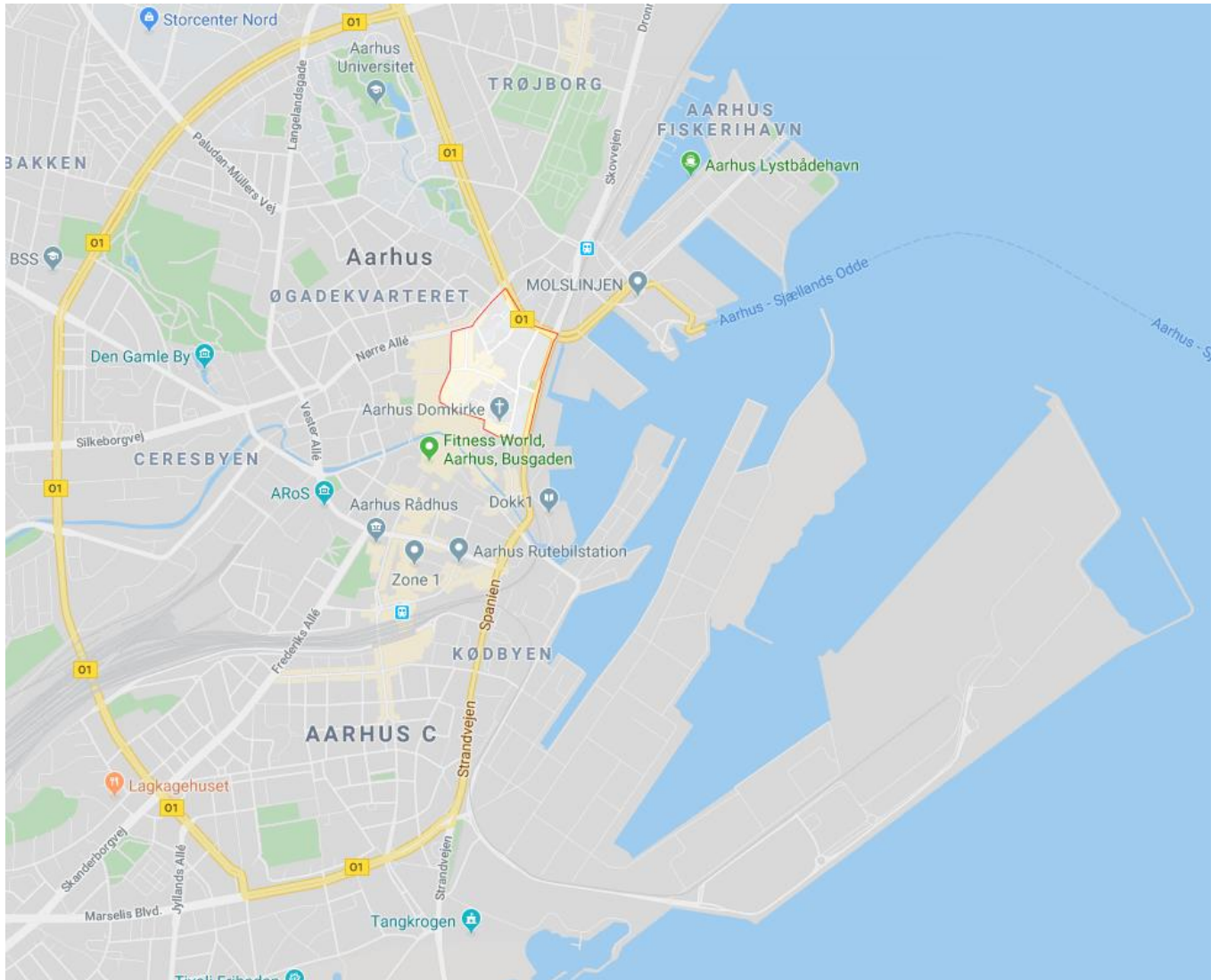

Latinerkvarteret i Aarhus

Et historisk kvarter med mange ansigter

Udarbejdet af: Mia Gulvad Jørgensen og Laura Luise Løkke Berg for Dansk Center for Byhistorie og Den Gamle By. Den digitale udgivelsesrække nr. 9, september 2020.

Indhold

Indledning.....	4
Metode.....	4
Aarhus og Latinerkvarteret: En historisk gennemgang	7
Kort om Latinerkvarteret	7
Det første Aarhus og Latinerkvarteret	7
Middelalderen, år 1000-1550	8
1550-1760	9
Ca. 1760 – 1850	10
Ca. 1850- 1920	12
Ca. 1920- 1960	13
1960 og frem til i dag	13
Latinerkvarteret i dag	16
Aarhus som handelsby udadtil: Pakhuset på Badstuegade	17
Badstuegade	18
Pakhuset på Badstuegade 1H	21
En tid med hattemagere	22
Harboe Meulengracht opfører pakhus og palæ	24
Harboe Meulengracht	25
Meulengrachts palæ og pakhus skifter hænder	28
Chr. Iversen vil rive Meulengrachts palæ og pakhus ned	30
Badstuegade nr.1 og automobilerne	31
Badstuegade 1H: En del af en handelsgade	33
Opsamling	33
Et fattigt liv i Graven 18-20.....	35
Graven	35
En matrikel uden for byvolden	35
Værtshus	37
Fattigdom og pensionat	40
Fabrik og forretning	43
En bygning af beton	46
Danmarks ældste farvehandler: J.C. Juuls gård.....	49
Mejlgade	50
J.C. Juuls gård på Mejlgade 19	52

Købmandsgård, der er tilknyttet Domkirken	53
Købmændene: Schmidt og Lewis	54
Farvehandlerens første år under J.C. Juul	55
Ernst Duus ville rive gården ned	58
K. Eskesen og den gamle købmandsgård	60
Poul Rohde Nielsen og søn overtager – nye tider for den gamle gård	63
Per Rohde – den farverige malermester	64
Helge Kragelund lægger sidste hånd på værket	66
Opsamling	67
Trikotagefabrikken på Rosengade 14	69
Rosengade	69
Rosengade 14 og tiden op til industrialiseringen	72
K. Christiansens Uldspinderi og Trikotagefabrik	73
Trikotagefabrikkens drift og funktion	75
De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker	78
Automobiler, sæbefabrik, små virksomheder og boliger på Rosengade 14	80
Opsamling	81
Studsgade 3: fra hårde værtshuse til rolige caféer?	82
Studsgade	82
Et bageri gennem generationer	82
Et forhus med engel på	89
Restaurationer, værtshuse og caféer	92
Et butiksliv i det gamle Aarhus: Volden 16	97
Volden	97
To huse bliver til ét	97
”Godt beliggende for enhver næringsdrift”	99
En særpræget tandlægeklinik	102
Renoveringsplaner	107
”Byens meest befærdede Strøg”	111
Afrunding	113
Litteratur	114
Litteratur	114
Arkiv og web	115

Indledning

*”Mennesker lever sædvanligvis kortere end bygninger. Mens vi lever, påvirkes vi af skiftende moder og strømninger, kulturelt og politisk. På baggrund heraf behandler vi vores bymiljø. Ofte ubetænksomt kortsigtet og perspektivløst.”*¹

Med udgangspunkt i ovenstående citat af Johannes Exner (1926-2015) indledes denne rapport om Latinerkvarteret i Aarhus og dets udvikling. Citatet kommer med et klart budskab om, at man bør tænke sig om, før man ændrer for meget i bymiljøet. Vores handlinger er præget af den mode, og de tanker og ønsker, der hersker i nutiden, hvilket ofte går ud over de historiske værdier, træk og kendetegn, som er med til at definere en by eller et område.

Latinerkvarteret er et af Aarhus’ ældste områder, og gadestrukturen trækker i det store hele tråde tilbage til middelalderen og mange steder endnu tidligere. Arkæologiske udgravninger har vist, at området har været beboet langt tidligere i både jernalder og vikingetid. I kvarteret findes huse og baggårdsmiljøer, som stammer fra alt mellem 1600-tallet og 1900-tallet. Kvarterets historiske rødder spores således tydeligt i både bygningerne, områdets struktur og miljø.

Formålet med denne rapport er at undersøge og dokumentere nogle historiske træk og udviklingslinjer i Latinerkvarteret. Rapporten præsenterer den historiske udvikling gennem arkivalske undersøgelser af seks udvalgte bygninger fra seks forskellige gader i Latinerkvarteret.

De historiske spor findes alle vegne i Latinerkvarteret. Kvarteret har gennem tiden rummet mange divergerende historiske udviklinger, og alle gaderne har til forskellige tider haft noget særegent over sig. Kvarteret kan derfor ikke nødvendigvis ses som et samlet og ensartet område, men derimod fungerer som eksempler på stor forskellighed, der viser historiske ændringer og strukturer for Aarhus by generelt.

Metode

Rapporten beskæftiger sig med Latinerkvarteret i Aarhus og dets udvikling gennem tiden med et særligt fokus på perioden fra 1761 og frem til nutiden. Det levede liv er i fokus, og rapportens formål er at skabe et indblik i, hvordan mennesker igennem tiden har levet og boet i Aarhus.

Latinerkvarteret i Aarhus har gennem tiden været et af de mest betydningsfulde områder i byen. For det første er kvarteret et af de ældste områder i Aarhus med rødder tilbage til forhistorisk tid og for det andet har området helt frem til i dag udgjort den centrale del af Aarhus.

¹ Kristensen, Thomas Norskov: *Det Aarhus, der forsvandt* i Christensen et al: *Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1980’erne*, 2019, s. 28

Denne rapport vil med ovenstående for øje koncentrere sig om de gader, der i dag betegnes som 'Latinerkvarteret', hvilket vil sige Mejlgade (fra domkirken og Nørreport), Badstuegade, Studsgade, Rosensgade, Graven og Volden. Paradisgade er ikke medtaget, da gaden først blev anlagt i 1861, og derfor ikke har de samme historiske rødder, som de andre øvrige. Det samme gælder Borggade, som først blev anlagt omkring 1930.

Undersøgelsen tager udgangspunkt i seks matrikler: Mejlgade 19, Studsgade 3, Badstuegade 1H, Graven 18-20, Rosensgade 14 og volden 16. Udviklingen på hver matrikel undersøges i perioden fra 1761 og frem til i dag, herunder arkæologiske udgravninger, der er gjort på eller omkring adressen, hvilke personer og erhverv, der har hørt til de respektive adresser, og hvordan bygningerne på matriklerne har ændret sig i struktur, format og brug. Denne viden vil herefter blive perspektiveret til gadernes og kvarterets historiske udvikling.

De seks matrikler, som rapporten beskæftiger sig med, er valgt ud fra forudsætningen om, at rapporten både skulle dække bredt på den sociale og erhvervsmæssige rangstige, at boligforholdene skulle være forskellige og at matriklerne skulle befinde sig på hver sin gade.

Mejlgade 19 har huset en fredet købmandsgård fra 1625. Bygningen ikonisk for Mejlgade og har desuden indeholdt en farvehandel, der fandtes på adressen helt frem til 2010, og som mange aarhusianere husker den dag i dag. *Studsgade 3* blev valgt ud fra forhåndsviden om et berygtet værtshus, der var kendt i området, og som derefter blev omdannet til Café Englen. Ønsket var i denne sammenhæng at forsøge at danne et billede af hhv. værtshuskulturen og cafékulturen i kvarteret og herunder indtage overvejelser omkring udbredelsen og betydningen af disse. *Badstuegade 1H* er den tredje matrikel, der er undersøgt i rapporten. Matriklen indeholder i dag et gult pakhus, som både er en fredet bygning, og som er blevet ikonisk for Badstuegade og Latinerkvarteret generelt. *Graven 18-20* blev valgt, både fordi mange mennesker gennem tiden havde boet på adressen på én gang, men ligeledes fordi flere baggårde, der lå i forlængelse af hinanden, fandtes bag bygningen. Matriklen skulle dermed understøtte en undersøgelse af småerhverv, baggårdsmiljøer og trange boligforhold – måske endda fattigdom. I rapportens undersøgelser af gaderne var det desuden interessant have en fabrik som indgangsvinkel til at belyse den industrialisering, der gennem 18- og 1900-tallet havde sit indtog i Aarhus. *Rosensgade 14* var i 1800-tallet blevet etableret som K. Christiansens Trikotagefabrik og senere De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker. Slutteligt blev *Volden 16* inddraget eftersom flere forskellige butikker og erhverv havde befundet sig på denne matrikel, der således kunne belyse handelslivet i kvarteret.

De tidligste spor til hver matrikel har været arkæologiske fund, der er blevet lokaliseret via hjemmesiden for fund og fortidsminder under Slots- og Kulturstyrelsen.²

Undersøgelserne af bolig og erhverv på matriklerne tog afsæt i matriklernes moderne matrikelnumre for Aarhus Kommune på hjemmesiden www.minejendom.aarhus.dk.³ Disse matrikelnumre blev sammenlignet med historiske brandtaksationer, der forefindes for Aarhus i en håndskrevet afskrift af Th. Rasmussen i Den Gamle By. Brandtaksationerne, som begynder i 1761, er nogle af de tidligste kilder, der kan beskrive, hvem der har boet i forskellige ejendomme i Aarhus i tidlig moderne tid, samt hvordan matriklen var bebygget. Kildegrundlaget for at undersøge adressernes ejere og beboere før brandtaksationerne i 1761 er mangelfuldt og upålideligt, men nogle oplysninger kan skaffes ved at sammenligne grundtaksten fra 1682 med indkvarteringsmandtalslister, kærnerregnskaber og skøde- og panteprotokoller.⁴

Efter 1761 kan brandtaksationer og senere folketællinger og vejvisere give et mere korrekt og detaljeret indblik i, hvem der ejede og boede på adressen.

Nutidens matrikelnumre og husnumre blev først oprettet i hhv. 1863 og 1869 og før denne tid kan matrikel- og husnumre have været anderledes. I Th. Rasmussens afskrift er ved brandtaksationer fra 1811-16, 1817-26 angivet de tidligere husnumre fra 1700-tallet anført. De nyere matrikelnumre er også flere steder anført med en rød kuglepen. Husets forsikringsnummer, der for det meste også angives i brandtaksationerne for 1811-16 og 1817-26, blev i den efterfølgende periode 1827-1860 i de fleste tilfælde brugt som husnumre.

Th. Rasmussens afskrift af brandtaksationerne fra 1787 suppleret med indscannede folketællinger fra rigsarkivet. Skattemandtalslister fra Aarhus Kommune kunne inddrages i undersøgelserne fra 1838 og Aarhus Vejviser fra 1879.

Brandtaksationerne beskriver bygningernes størrelse, udseende og indhold – eksempelvis hvor mange jernkakkellovne og skorstene, der er at finde på matriklen. De senere officielle kilder i form af folketællinger, vejvisere og skattemandtalslister beskriver beboerne på adressen, og hvilke erhverv, de besidder. Det er oplysninger, der ofte ikke fremgår af brandtaksationen. Undersøgelserne er desuden blevet suppleret og understøttet af andre kilder såsom avisudklip, personlige erindringer, byggesager mfl.

² <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/>

³ <https://minejendom.aarhus.dk/>

⁴ Christensen, Anette: *Mejlgade 19 – en ejendom og dens historie*, Tidsskriftartikel Årbog/Købstadsmuseet "Den Gamle By"; 1991, s. 93

Hjemmesiden Minejendom.dk fra Aarhus Kommune har givet konkret viden om de ændringer og byggesager, der havde været i forhold til bygningerne i nyere tid, hvor den tidligste byggesag er fra omkring 1909/10. Byggesagerne er som oftest mangelfulde og kan kun benyttes i et begrænset omfang idet, de flere steder kun indeholder et eller få af dokumenterne i den samlede byggesag. Materialet er således ufuldkomment og flere steder kan det være svært at vurdere, om en byggesag er blevet gennemført eller ikke. Materialet kan dog bruges som supplement til den viden om udviklingen af matriklernes beboere og bygninger, som førnævnte officielle kilder danner grundlaget for.

Aarhus og Latinerkvarteret: En historisk gennemgang

Kort om Latinerkvarteret

Latinerkvarteret har først fået sit navn for nylig. Det blev brugt første gang i 1983, da en ejendomsmægler beskrev området nord for Aarhus Domkirke som det nye Latinerkvarter.⁵ Navnet har på den måde tilknytning til Aarhus Katedralskole, der har fungeret som latinskole siden middelalderen.⁶ At kalde et ældre byområde omkring et universitet eller en latinskole for ”Latinerkvarteret”, ses også mange andre steder i Europa. Senere fulgte andre ejendomsmæglere eksemplet i et forsøg på at sælge kvarteret som et hyggeligt og attraktivt sted på trods af, at kvarteret på dette tidspunkt fremstod forholdsvis nedslidt. Dette syn på Latinerkvarteret hang ved herefter.⁷

Latinerkvarteret defineres i dag som bestående af Mejlgade (strækningen mellem domkirken og Nørreport), Badstuegade, Studsgade, Paradisgade, Rosensgade, Graven, den østre side af Borggade og Volden.

Af: *Laura Luise Løkke Berg*

Det første Aarhus og Latinerkvarteret

Allerede i den ældre jernalder fra ca. 500 f.kr.-400 e.kr. bosatte mennesker sig i et større område omkring det, som senere blev Aarhus. Arkæologiske fund inkluderer landsbyer, der kan dateres til omkring år 0, samt bopladser fra den efterfølgende periode yngre jernalder, ca. år 400 e.kr.-800 e.kr, og frem til vikingetiden omkring år 900-1050.⁸ Disse arkæologiske fund er blandt andet gjort i det

⁵ Laursen, Anneken Appel: *Byen* i Christensen et al. 2019, s. 68-69

⁶ Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine Forlaget, 2018, s. 216 og Aarhus Katedralskoles hjemmeside, Historien, <https://www.akat.dk/historien/>. Besøgt d. 21.11.19

⁷ Laursen, Anneken Appel: *Byen* i Christensen et al. 2019, s. 68-69

⁸ Jantzens, Connie: *Middelalderbyen Aarhus*. Connie Jantzen & Den Gamle by, Tarm Bogtryk AS, 2013, s. 25-27

område, der i dag er Latinerkvarteret, hvor både spor efter ældre jernalder og vikingetiden findes.⁹ Byen blev befæstet i 900-tallet, da der blev opført en jordvold omkring bebyggelsen. At byen blev omkredset af en vold antyder, at den på dette tidspunkt havde en handelsmæssig og muligvis også militær betydning.¹⁰ Den gade, der i dag er Rosensgade, blev anlagt i 1100-tallet løb langs indersiden af volden.¹¹ Gaderne Volden og Graven er levn fra den vold og den vandfyldte grav, der omkredsede byen mod nord og øst for volden lå en vandfyldt grav, der i kombination med jordvolden havde som funktion at beskytte byen. Området, hvor Latinerkvarteret befinder sig i dag, bærer således spor efter den tidligste bydannelse i Aarhus.

Middelalderen, år 1000-1550

I middelalderen begyndte byen at vokse uden for den gamle vikingevold. Volden fik langsomt mindre betydning for byen, og i 1477 gav kong Hans tilladelse til, at byen måtte bebygge den søndre vold. Meget tyder dog på, at volden på dette tidspunkt allerede var bebygget på indersiden. Herefter fulgte bebyggelse af vestvolden og nordvolden.¹² Nedlæggelsen af voldene vidner om, at Aarhus og det område, der i dag udgør Latinerkvarteret, gennemgik en markant vækst i slutningen af middelalderen. Volden og Graven blev anlagt i forbindelse med, at volden blev sløjfet, og det samme gælder gaderne Badstuegade, Guldsmedegade, Studsgade, Mejlgade og Snevingen. Latinerkvarterets gadenet og grundlæggende struktur opstod således i middelalderen.¹³

Aarhus fik sine privilegier som købstad i første halvdel af 1200-tallet, hvilket bl.a. betød at indbyggerne i modsætning til bønderne i landsognene måtte ernære sig ved handel og håndværk, foruden bylandbruget, som også spillede en rolle.¹⁴ Byen havde på dette tidspunkt etableret handelsforbindelser til blandt andet Norge og Tyskland og med sin placering tæt på havnen og vandet blev en del af handlen drevet af købmænd i området, der i dag er Latinerkvarteret. Store dele af den middelalderlige byplan ses i nutidens Aarhus med domkirken som det markante midtpunkt. Latinerkvarteret er i høj grad et af de områder, der er formet af middelalderens placering af gader og placering af bygninger, hvilket gør det muligt at gå igennem de gader i dag, som også middelaldermennesket færdedes i.¹⁵

⁹ Fund og fortidsminder. Kulturministeriet – Slots- og Kulturstyrelsen, <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/>. Besøgt d. 30.10.19.

¹⁰ Danmarkshistorien.dk, Aarhus, <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/aarhus/> sidst redigeret d. 4. februar 2016. Besøgt d. 12.11.19

¹¹ Dehnits, 2018, s. 303

¹² Jantzens, 2013, s. 103 og *Købstadslovgivning I-V*, udg. Af Erik Kroman. 1951-1961

¹³ Liisberg, Bering: *De danske byerhverv*, Lehmann og Stage, P. Petersens Bogtrykkeri (Egmont H. Petersen), 1930, s. 29 og Dehnits, 2018, s. 49, 134, 236, 334 og 343

¹⁴ Jensen, Jens Toftgaard: *Købstadens metamorfose*. Aarhus Universitetsforlag, 2005, s.73

¹⁵ Beck, Bue: *Det krigshærgede land i Århus, byens historie 1720-1870*. Århus byhistoriske Udvalg 1997, bind 2, s. 25

1550-1760

Aarhus gennemgik efter middelalderen fortsat en vækst, hvilket kunne ses op igennem det meste af 1500-tallet, hvor handel og søfart havde gode forudsætninger og trivedes. Grænsen mellem by og land var skarpt inddelt i denne periode, selv om bønder og byfolk havde tætte forbindelser i form af handel, og mange bønder drog til byens torv for at afsætte deres produkter.¹⁶

Byporte dannede grænsen mellem by og land og stod for enden af de veje, der strakte sig fra midtbyen ud til bygrænsen. Mod nord stod Munkeport, Studsgadeport og Middelpport (Mejlport), mod syd stod Mindeport og Brobjergport, og mod vest lå Vesterport. Middelpport var den mest benyttede. Disse porte måtte tilrejsende igennem, når de ville ind til byen.¹⁷

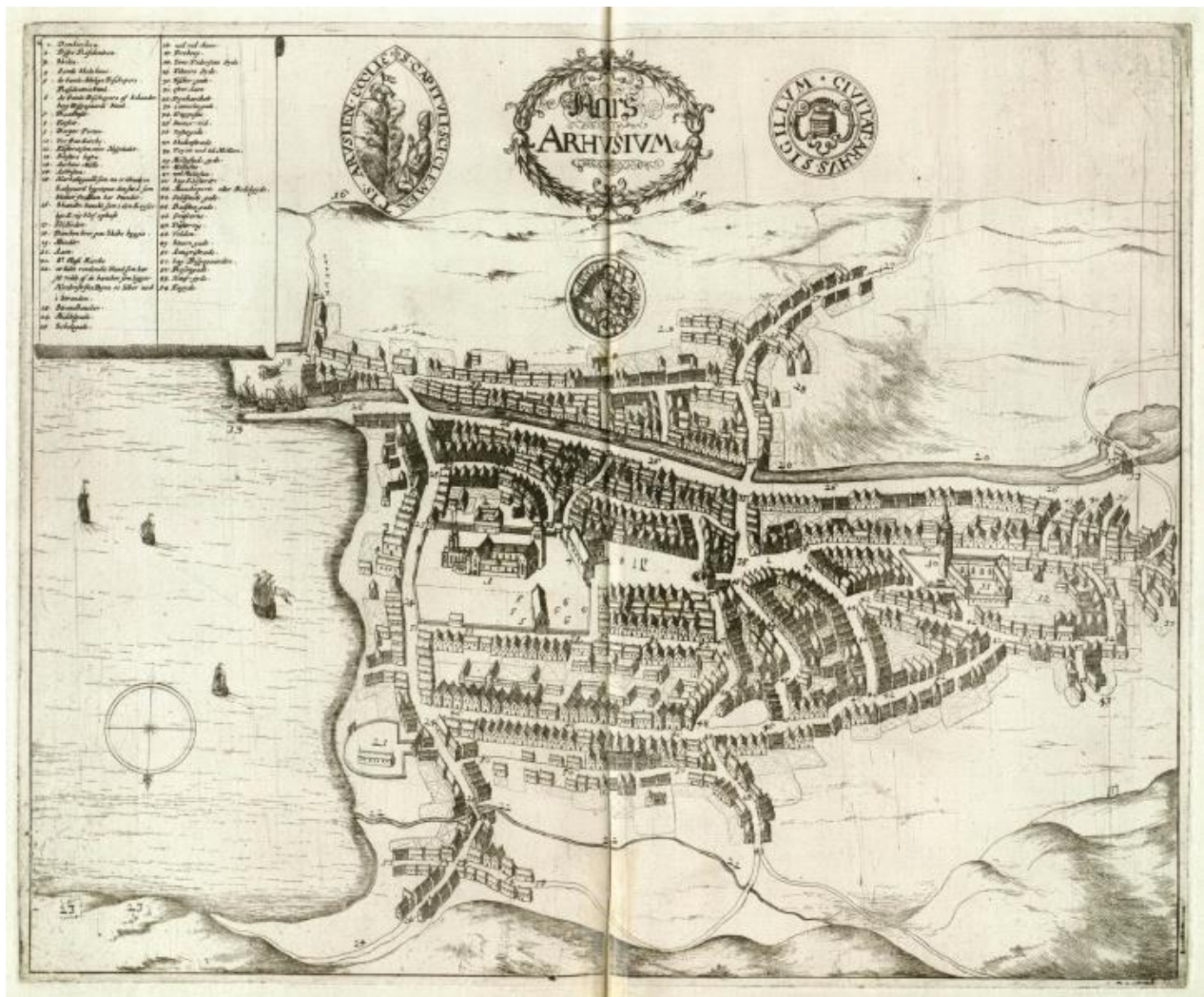
Aarhus var i løbet af 1600-tallet og indtil Store Nordiske Krig 1720 hårdt ramt af mange krige, der både ødelagde handel og skibsfart, medførte ekstra skatter og skabte fysiske ødelæggelser på byen. Svenske hære havde beskudt havnen i Aarhus i 1657 og foretaget plyndringer af byen. Da polske hjælpetropper, der var lejet af den danske konge, rykkede ind i byen for at bekæmpe svenskerne, blev mange gårde yderligere ruineret, da en del af troppernes bestod af penge og og naturalier fra de steder, hvor de rykkede ind. Efter svenskerne for sidste gang besatte og plyndrede Aarhus i 1660, oplevede man ikke flere direkte krigshandlinger mod byen, men flere af byens skibe gik tabt i forbindelse med de følgende krige.

Byen blev genopbygget i starten af 1700-tallet. Husene blev istandsat, øde grunde blev bebygget og nye skibe sat i vandet. Den nye genopbygning blev en fordel for købmændene, der nu kunne få genoprettet mulighederne for handel. Nu forstærkedes oplandshandlen, hvor folk, der levede omkring Aarhus, kom til byen for at handle, hvilket fik stor betydning for gaderne i Latinerkvarteret.¹⁸

¹⁶ Degn, Ole: *Borgernes by, byens rum i Århus, byens historie -1720*. Århus byhistoriske Udvalg 1996, bind 1, s. 244

¹⁷ Degn, 1996, s. 244

¹⁸ Beck, 1997, s. 9-10

Kortet ovenfor er et kort over Aarhus fra 1675.¹⁹ Det blev lavet til Resens Billedatlas, der bl.a. består af en samling kobberstik af byplaner og prospekter fra danske byer. Kortet viser ikke overraskende bebyggelse på Rosengade, der allerede fandtes, da Aarhus stadig havde sin byvold, men det viser også at gaderne, der i dag er Badstuegade, Volden og Graven er tæt bebygget, og at det øverste af Studsgade og Mejlgade (sandsynligvis helt ned til omkring det, der i dag er Nørreport) er bebygget.

Ca. 1760 – 1850

Aarhus havde i 1760'erne omkring 3.500 indbyggere og ca. 800 gårde, huse og boder. Byen var klart afgrænset fra bymarken og formede sig efter de bebyggelser, der lå langs landevejsgaderne Mejlgade, Studsgade, Vestergade og Brobjerg. Disse strakte sig ud til bygrænsen og virkede som indgangsveje for bønderne, der kom fra oplandet, som de havde gjort siden slutningen af middelalderen. I anden

¹⁹ AarhusWiki, Kort over Aarhus, Kort før 1900, Aarhus bykort 1675, Resen Atlas. Syd opad, https://aarhuswiki.dk/media/wiki/images/9/91/Aarhus_1675_Resen_atlas.jpg. Besøgt d. 13.11.19

halvdel af 1700-tallet skete en stor fremgang for handel og skibsfart, der brat fik ende med Napoleonskrigene i 1792-1815, der forårsagede, at flere købmænd i Aarhus gik fallit.²⁰ Enkelte aarhusianske købmænd forstod dog at omlægge deres forretninger, så de både producerede og handlede med varer, der pga. krigen og den engelske blokade ikke kunne importeres.²¹

Industrialiseringen gjorde sit indtog i de danske købstæder i løbet af 1800-tallet, og Aarhus var her ingen undtagelse. Nye produktionsformer, sociale mønstre og nye fabrikker erstattede de dyrehold og småerhverv, der ellers havde præget kvarteret.²²

Fra omkring 1770 var de første små fabriksvirksomheder begyndt at dukke op i byen. Fabrikernes fremkomst ses også i Latinerkvarteret, hvor blandt andet sæbe, papir og tekstilfabrikker dukkede op. Først fra slutningen af 1820 ses det, hvordan egentlige større industrifabrikker opstod.²³ Industrivirksomheder med dampdrevne maskiner blev generelt mere almindelige i bybilledet.

Latinerkvarteret, specielt Studsgade og Mejlgade, var desuden præget af den oplandshandel, som de store købmandsgårde bragte med sig i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet. Det gjorde, at Latinerkvarteret blev et omdrejningspunkt for butikshandel, nye fabrikker og industri.²⁴

I løbet af 1800-tallet fik bylandbruget gradvist mindre betydning, mens håndværk og produktion vandt frem. Håndværk og fabriksarbejde blev mere udbredt og fik en højere økonomisk status i takt med industrialiseringens stræben efter produktion.²⁵ Bolig og arbejdsplads fandtes for det meste på samme matrikel i de første faser af industrialiseringen men langsomt kunne man se at beboelse og produktion blev separeret i forbindelse med at massefremstillingen stillede nye krav.²⁶

Den massive befolkningstilvækst, der kom i løbet af 1800-tallet, skabte en mere tætbeholdt by. Kun få nye bygrunde blev bebygget, hvilket betød af indbyggerne samledes tæt i Aarhus' gamle bykerne, som Latinerkvarteret var en del af. Særligt Mejlgade og Rosensgade var berørt af den nye befolkningstæthed, hvor mange mennesker nemt kunne bo under samme tag.²⁷

²⁰ Beck, 1997, s. 3

²¹ Ibid. og Aarhus Stiftstidende, søndag morgen d. 29. juni. 148. årgang, nr. 177. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket, Aarhus

²² Toftgaard, Jens: *Købstadens metamorfose*. Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitetsforlag, 2005, s.71

²³ Beck, 1997, s.3

²⁴ Toftgaard, 2005, s. 71

²⁵ Ibid. s. 101

²⁶ Ibid. s. 73

²⁷ Ibid. s. 89

Ca. 1850- 1920

I anden halvdel af 1800-tallet var der et klart skel mellem by og land.²⁸ Aarhus Å spillede i denne periode en vigtig rolle for både havnen, vandmøllen, sejladsen, brandslukningen og den daglige hus-holdning i byen.²⁹

Fra 1850 voksede Aarhus yderligere, og blev efter 1860 landets næststørste by. Industrien begyndte at dominere byens liv i anden halvdel af 1800-tallet. Jylland fik sin første jernbane i 1862, som kørte på strækningen Aarhus-Randers. Aarhus blev derefter knudepunkt for den jyske jernbanetrafik, hvilket, sammen med havnen, bidrog til byen gode betingelser for handel.

Det store behov for arbejdskraft som følge af industrialiseringen resulterede i en stor befolkningsvækst til Aarhus. Befolkningstallet steg fra 7.000 til 15.000 mellem 1840 og 1870. Omkring 1900-tallet lå befolkningstallet på omkring 50.000.³⁰

De mange menneskers tilflytning ændrede byens udseende, og den voksede. Nye kvarterer med etageejendomme for arbejdere blev bygget i og omkring centrum. I slutningen af 1800-tallet opførtes en række projekter, der skulle vise Aarhus fra sin moderne side. Byggeriet af Clemensbro i 1884 gav anledning til nye høje huse efter europæisk forbillede. I samme år fik byen en ny hovedbanegård og samtidig omdirigeredes trafikken i byen. Guldsmedgade fik en ny betydningsfuld rolle som forretningsgade, da sporvognstrafikken nu centrerede sig i gaden. De forretningsdrivende i Mejlgade ærgrede sig til gengæld, for de havde håbet, at sporvognsruten ville blive lagt igennem Mejlgade. De nye tiltag i Aarhus og ophævelsen af byens købstadsmonopol gjorde, at oplandshandlen fra Mejlgade og Studsgade forsvandt, og det nye handelscentrum kom i stedet til at ligge omkring Guldsmedgade, Søndergade og Ryesgade.³¹ De største virksomheder i byen på dette tidspunkt var Frichs Maskinfabrik, Jern- og Metalstøberi og Mønsted Margarinefabrik.³²

I løbet af 1900-tallet kom de meste markante ændringer i gadenettet. Her erstattedes flere bygninger med nybyg, og der blev foretaget store facadeændringer. I 1920 blev købmandsgården Marcus Bechs Gård eksempelvis nedrevet og erstattet af anlæggelsen af torvet Pustervig.

²⁸ Beck, 1997, s.24

²⁹ Ibid. s.27

³⁰ Dette og efterfølgende: danmarkshistorien.dk, Aarhus, <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/aarhus/> sidst redigeret d. 4. februar 2016. Besøgt d. 12.11.19

³¹ Dehnits, 2018, s. 236 og Fink, Jørgen: *Byens rum i Århus, byens historie 1870-1945*. Århus byhistoriske Udvalg 1997, bind 3, s. 11 + 50-53

³² Dansk Center for Byhistorie, *Danmarks Købstæder: Århus*, <http://ddb.byhistorie.dk/kobstaeder/by.aspx?kobsta-dID=74>. Besøgt d. 13.11.19

Af: Mia Gulvad Jørgensen

Ca. 1920- 1960

I 1900-tallet ernærede Aarhus sig overordnet set af industrien og havnemiljøet i byen. Havnen blev blandt andet i denne periode ofte udvidet, hvilket gav gode muligheder for handelsudveksling. Den befolkningsvækst og økonomiske vækst fortsatte ind i det 20. århundrede. I 1930 havde byen 101.000 indbyggere. Aarhus Universitet blev oprettet i 1928, hvilket var startskuddet på, at byen blev uddannelsescentrum i Jylland.³³

Ved indgangen til 1950'erne mærkede befolkningen stadig efterdønningerne fra Anden Verdenskrig. Mange levede under trange kår og med få midler. Boligerne var små, uden bad eller centralvarme, og der var mangel på dem. I det centrale Aarhus boede familierne hovedsageligt i trange lejligheder med toilet på bagtrappen, klatvask i køkkenet og kakkelovnen som eneste varmekilde.³⁴ Boligerne var mange steder i så dårlig forfatning, at kommunen nedlagde forbud mod at bo i dem pga. sundhedsfare, og i løbet af 1950'erne blev der foretaget omfattende totalsaneringer af hele områder i midtbyen, deriblandt Latinerkvarteret. I 1953 stoppede befolkningstilvæksten i det indre Aarhus fordi folk i stedet for at flytte til byen flyttede ud til forstæderne, hvor befolkningstilvæksten til gengæld steg kraftigt.³⁵

1960 og frem til i dag

I 1960 var Aarhus midtby fortsat præget af pladmangel og nedslidte ejendomme.³⁶ Trafikken i Aarhus var også et problem, hvilket motiverede flere planer om nedrivninger til fordel for en mere glidende trafik i byen. Projektet Ny Hovedgade handlede om en firesporet vej, der skulle gå fra Rådhuset, ned til Lille Torv og gennem Latinerkvarteret ud til Nørreport, hvilket ville kræve væsentlige rydninger i den indre by. Nedrivningerne blev på dette tidspunkt betragtet positivt, da ejendommene var i dårlig forfatning. Kommunen købte derfor adskillige ejendomme i indre by med henblik på at rive dem ned senere, og en saneringsplan for Møllestien og Nygade blev lagt. Ny Hovedgade-projektet blev skrottet i 1965, men trafikproblemet var dermed stadig uløst. Den næste plan blev store, centrale parkeringspladser, hvilket igen førte til store nedrivningsplaner. Det gjaldt bl.a. strækningen

³³ Danmarkshistorien.dk, Aarhus, <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/aarhus/> sidst redigeret d. 4. februar 2016. Besøgt d. 12.11.19

³⁴ Boding-Jensen, Kitt: *Familien* i Christensen et al. 2016, s. 177

³⁵ Christensen, Søren Bitsch: *Drømmene om halvtredserne* i Christensen et al. 2016, s. 11

³⁶ Christensen, Søren Bitsch: *Drømmene – en indledning* i Christensen et al. 2017 og Thomas Norskov: *Det Aarhus, der forsvandt* i Christensen et al. 2017 s. 9

mellem Vestergade og Nørre Allé, herunder området mellem Graven, Paradisgade, Mejlgade og Nørreport, der skulle ryddes. Mange af planerne blev ikke rigtig til noget, men en hel del gamle bygninger og kvarterer blev erstattet af moderne betonbygninger. Det påvirkede dog ikke Latinerkvarteret syn-derligt, og kvarteret fik i det store hele lov til at gå fri for store rydninger og betonbyggerier.

Aarhus var i 1960'erne stadig en industri- og handelsby med jern- og metalbranchen som den største industrigren. På mange andre områder oplevede man ligeledes fremgang: Den offentlige sektor voksede, og velfærdsstaten brød igennem. Arbejdsløsheden faldt til næsten fuld beskæftigelse, og vilkårene på arbejdspladserne forbedredes. Der kom større økonomisk sikkerhed og bedre boligstøtteordninger, og folk fik mere fritid, da mange nu enten fik tidligere fri eller helt fri om lørdagen. Aarhus blev en by for de unge. Universitetet blev udvidet og både Handelshøjskolen, de tekniske uddannelser, sygeplejeuddannelsen, Arkitektskolen, lærer- og pædagogseminarier og nye gymnasier fik plads i nybyggerier.

Med kommunesammenlægningen blev der skabt bedre betingelser for bevaring, da der ikke var samme pres på at bygge bykernen om, men der blev i stedet plads til at bygge udad og man kunne i stedet fokusere på at modernisere de gamle bygninger i bykernen, der ellers var usunde og slidte. Internationalt var der fokus på bevaring, og 1975 blev udråbt til Europæisk Bygningsfredningsår under mottoet ”en fremtid for vor fortid”. I 1977 begyndtes en projekt, hvor 5.000 ejendomme i området mellem Indre By og Ringgaden, blev vurderet i forhold til bygnings- og byarkitektoniske kvaliteter, og der blev arbejdet med at beskrive bevaringsværdier i Indre By. Man fredede bl.a. fem købmandsgårde i Studsgade.

Hvor 1950'erne og 1960'erne havde budt på massevis af nedrivningsplaner og rydninger i byen for hhv. at sanere og løse byens trafikproblemer, lagde man i 1970'erne denne tendens på hylden, og flere nedrivningsprojekter blev endda standset. Saneringerne og trafikløsningerne nåede dog at få konsekvenser for den baggårdsindustri, som fyldte meget i bl.a. Mejlgade og Eckersbergsgade i perioden op til 1970'erne. Rydninger af baggårde, gadegennembrud, ensretninger af veje, oprettelsen af gågader og huslejestigninger skabte sværere vilkår for midtbyvirksomhederne. Baggårdsindustrien med få faglærte ansatte, der ofte beskæftigede sig med håndværk, gik derfor fra at have fyldt 60 procent af baggårdene på Mejlgade 1-57 til i 1974 at være skåret ned til ”kun” en tredjedel.

I 1970'erne trivedes kriminaliteten i Aarhus midtby. Prostitution og pyromanbrande var et generelt problem i byen, og på Skt. Clemens Stræde var der store problemer med heroinhandel. Den øgede narko- og voldskriminalitet skadede butikslivet, og i 1971 klagede forretningsdrivende i det nuværende Latinerkvarteret over forholdene. Ligeledes krævede Århus Handelsstands- og Industriforening

i 1979, at der kom mere politi i midtbyen, da erhvervslivet tog skade på grund af hyppige voldsepisoder.

I 1980'erne færdiggjorde man flere projekter i byfornyelses- og baggårdsrydningsprojekter på Trøjborg, Frederiksbjerg og i midtbyen, der ellers var startet i 1970'erne.³⁷ I årtiet blev der lagt vægt på bevaring og istandsættelse frem for nedrivning i byens centrum. I stedet for at rydde områder og bygge nyt, ville man lave "kvarterløft", hvor man forbedrede det allerede eksisterende. "Nu havde gamle kvarterer og bygninger pludselig fået værdi, som skulle fremhæves, dyrkes og fortælles," skriver en senere historiker om perioden. Man blev meget opmærksom på miljøbevaring, og der måtte kun ske ændringer i indre by, hvis det var i overensstemmelse med områdets særlige miljø.³⁸ Midtbyen fremstod dog stadig temmelig nedslidt, og da kommunen begyndte at sælge mange af de grunde, den tidligere havde købt i området, var det med et krav om renovering til de nye ejere.³⁹

Det centrale Aarhus havde indtil 1980'erne generelt ikke haft en særlig godt ry. I 1970'erne trivedes kriminaliteten, prostitution og pyromanbrande var et generelt problem i byen, og på Skt. Clemens Stræde var der store problemer med heroinhandel. Den øgede narko- og voldskriminalitet skadede butikslivet, og i 1971 klagede forretningsdrivende over forholdene.

I 1980'erne skete der dog et skift i atmosfæren i kvarteret. Aarhus Stiftstidende skrev i 1986: "Nu kan selv bogholdere og spillelærerinder finde på at sige: Skal vi gå en tur ned i cafékvarteret?"⁴⁰ Artiklen afslører, at 'Latinerkvarteret' endnu ikke var blevet en fast betegnelse for området, men at kvarteret dog var ved etablere et nyt image, som det kender i dag, hvor specialbutikker, der henvender sig til en bred målgruppe af købestærke mennesker, præger billedet.

Arbejdsløsheden i 1980'erne førte dog også en positiv, kreativ bølge med sig, da flere projekter blev sat i gang, hvor de ledige kunne udtrykke sig gennem kunst og musik. Det kulturelle, artistiske miljø blomstrede således i Aarhus i 1980'erne, og især musikscenen fik stor succes.⁴¹ Der opstod mange spillesteder bl.a. i og omkring Latinerkvarteret, hvilket lokkede flere ned i området.⁴²

³⁷ Christensen, Søren Bitsch: *Drømmene – en indledning* i Christensen et al. 2019, s. 8-9 og Laursen, Anneken Appel: *Byen* i Christensen et al. 2019, s. 68

³⁸ Kristensen, Thomas Norskov: *Det Aarhus, der forsvandt* i Christensen et al. 2019, s. 26 og Laursen, Anneken Appel: *Byen* i Christensen et al. 2019, s. 68

³⁹ Laursen, Anneken Appel: *Byen* i Christensen et al. 2019, s. 68

⁴⁰ Aarhus Stiftstidende, 1986-02-09, s. 20, "Kindrødt i café-bæltet"

⁴¹ Barslev, Janne Marie: *Hverdagen* i Aarhus i Christensen et al. 2019, s. 120

⁴² "Af spillesteder var der eksempelvis Bent J i Nørre Allé og Abbedissen på Klostertorvet, hvor der var jazz på programmet, mens Café Himmelblå og Musikcafeen i Mejlgade havde mere eksperimenterende og upcoming musik på programmet. I Østergade lå Århus Musikteater og Teatercaféen, og Huset på Vester Allé blev især kendt for deres

Latinerkvarteret i dag

Det studie- og ungdomsliv, der er vokset frem i Aarhus som følge af blandt andet universitetets vækst, ses i Latinerkvarteret i dag, hvor mange af byens unge mødes og benytter sig af kvarterets mange tilbud. Latinerkvarteret i dag rummer cafeer, butikker og boliger, og er således både et handelsområde, domineret af små serviceerhverv og cafeer/restauranter, mens det samtidig rummer nogle af byens dyreste adresser.

Bebyggelsen i kvarteret varierer i alder, stilart og bygningshøjde, og vidner om de forskellige perioder, der har påvirket området. Gaderne i Latinerkvarteret er eksempelvis mange steder brolagte og krogede og bærer præg af blandt andet middelalderen, hvor flere af dem blev grundlagt. De forskellige indtryk efterlader kvarteret med et helt unikt udseende, et livligt byliv, gourmetrestauranter, vintage- og modebutikker, selvstændige forretninger, eksklusive kæder, offentlige institutioner og adskillige lejeboliger. Latinerkvarteret udgør således en form for afdæmpet high-end område, hvor de fleste nyder at komme.

Nutiden sættes i kontrast en fortælling om kvarteret, som et snusket og skummelt sted med kriminalitet, prostitution og andre lyssky aktiviteter. Selv om der kan være elementer af sandhed i dette, gemmer sig i kvarterets historie også et mere nuanceret billede.

Graven, der ligger lige i midten af kvarteret, var i 1800- og starten af 1900-tallet med både fattigvæsenet, legat- og enkeboliger, samt pensionater, hvor de fattigste kunne leje sig ind, i høj grad præget af fattigdom og af de mennesker, der befandt sig på samfundets bund. Gaden var tilsyneladende også centrum for den udprægede arbejdsløshed, der ramte omkring 1930'erne, og boligmassen har i den periode fået lov at stå og forfalde. Det nedslidte kvarter genstand for saneringer, gårdrydninger og nedrivninger i 1950'erne og 60'erne. Der var flere værtshuse i kvarteret med barske miljøer, herunder Bryggergården i Graven og Øltønden på Studsgade, som begge blev lukket pga. problemer med vold og kriminalitet, samt Ambassadør i Mejlgade og Lions Pub i Rosensgade. Det kan dog ikke dokumenteres, at Latinerkvarteret skulle være anderledes eller mere ubehageligt end resten af den indre by, og der fandtes også et stort antal værtshuse omkring Mindegade og Frederiksgade.

punktfestivaler, men lagde også scene til mange andre musikgenrer. Var man mere til at slå sig løs på dansegulvet end til at høre livemusik, var Locomotion på Bruuns Bro populært. Her var det tit gamle klassikere med Elvis og The Beatles, der var på pladespilleren, mens mere moderne toner kom ud af højttalerne på diskotek La Fayette i Østergade 12. Også Motown i Frederiksgade 72, der i 1987 genåbnede som Alexis, var populært i nattelivet, ligesom Pan i Jægergårdsgade var et fristed i nattelivet for byens homoseksuelle." Barslev, Janne Marie: *Byen fester* i Christensen et al. 2019, s. 276

Aarhus som handelsby udadtil: Pakhuset på Badstuegade

- Af: *Laura Luise Løkke Berg*

Badstuegade Nr. 1 med Flojen ned mod Lille Torv.

Tværsnit af Pakhuset.

Udklip fra bogen *Aarhus: Historisk-Topografisk Beskrivelse med Biografier* / Viggo J. v. Holstein Rathlou. Bd. 3, s. 475

Badstuegade

Badstuegade menes at være en af de ældste gader i Aarhus og fremgår tidligst af de skriftlige kilder. Gaden nævnes i en regnskabsbog fra 1487, hvor det ses, at Kong Hans havde drukket tysk øl i en badstue i Aarhus. Arkæologiske udgravninger har dog vist, at der i området findes kulturlag, som kan dateres tilbage til 1000-tallet.⁴³

På ydersiden af den gamle vold rundt om Aarhus fandtes i 1300-tallet en vej, som efter voldens nedlæggelse i 1400-tallet blev betegnet som 'Badstuestræde'. Gaden må have fået sit navn fra en eller flere badstuer, som lå der i senmiddelalderen, men badstuerne blev nedlagt i 1500-tallet, fordi myndighederne frygtede spredning af kønssygdomme.

Under Badstuegade har man fundet flere middelalderlige spor i form af blandt andet gadebelægning, brønde og mønter. Derudover fandtes i Badstuegade den såkaldte "Marcus Bechs gård" med navn efter Marcus Gottlieb Bech (1795-1863), der var fabrikant og skibsreder og 1843-48 medlem af Borgerrepræsentationen. Bech solgte blandt andet papir, og opkradsede klude, der blev eksporteret til England, hvor det blev brugt i gulvtæpper og madrasser.⁴⁴ Efter hans død fortsatte hans søn, også med navnet Marcus Bech, købmandsforretningen i Badstuegade. Købmandsgården i renæssancebindingsværk havde rødder tilbage til 1593, men blev i 1915 revet ned til fordel for opførelsen af et moderne indkøbscenter i Borgporten.⁴⁵ Både Marcus Bechs købmandsgård og de tidligste brandtak-sationer vidner om, at gaden før industrialiseringen var en af de strøggader, der, sammen med Mejl-gade og Graven, spillede en vigtig rolle i handelslivet i byen.

En af Aarhus' andre store mastodonter for produktion, handel og varetransport til og fra udlandet i 1800-tallet holdt også til på Badstuegade. Det var storkøbmand Harboe Meulengracht, der opførte "Det Meulengrachtske Palæ" med facade til Lille Torv, hvor Paustian rykkede ind i 2019.

Harboe Meulengracht var købmand, skibsreder, agent og justitsråd. Han solgte isenkram og både hans egne og sønnens skibe sejlede overalt i verden. Blandt andet stod flere af skibene for hvalfangst i Grønland. Skibene vendte tilbage til Aarhus med tranet kød, der blev omdannet til tran, som blev brugt til gadelamperne i samtiden.⁴⁶ Meulengracht søsatte også andre projekter, der bidrog til at han blev af Aarhus' rigeste forretningsdrivende i sin samtid.⁴⁷ Bag Det Meulengrachtske Palæ strakte

⁴³ Dehnits, 2018, s. 14; Fund og fortidsminder. Kulturministeriet – Slots- og Kulturstyrelsen. Besøgt den 14.11.19 <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/223250/>

⁴⁴ Dehnits, 2018, s. 49

⁴⁵ Fund og fortidsminder. Kulturministeriet – Slots- og Kulturstyrelsen. Besøgt den 14.11.19 <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/204676/>

⁴⁶ AarhusWiki. Harboe Meulengracht. https://aarhuswiki.dk/wiki/Harboe_Meulengracht. Besøgt d. 14.11.19

⁴⁷ Aarhus Stiftstidende, søndag morgen d. 29. juni, 1941. 148. årgang, nr. 177. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket, Aarhus

købmandsgården sig hele vejen langs Badstuegade 1A-C til det nuværende Pustervig Torv, hvor han opførte et pakhus i 1909 med varer til import eller eksport.⁴⁸

Set mod syd. Til venstre Marcus Bechs gård, 1. jan. 1899. Aarhusbilleder.dk

Industrialiseringen, der generelt satte skub i Aarhus' produktion og industri og i mange områder gjorde, at handel blev erstattet med håndværk⁴⁹, havde ikke den store indvirkning på Badstuegade. Der fandtes stadig småerhverv i gaden, men købmandsforretninger, malerforretninger, modehandel og marskandisere var stadig at finde i slutningen af 1800-tallet.⁵⁰ Badstuegades ry som handelsgade kan herfra spores længere op i tid, og i starten af 1900-tallet fandtes godt nok en smule håndværk i gaden, men det havde ikke overtaget butikshandlen. Der fandtes blandt andet en børstenbinder og en syerske, men ellers bestod gadens beskæftigelse af en manufakturforretning, skoforretning, grøntforretning osv. og mange af gadens huse var i denne periode ombygget til boliger.⁵¹ Industrialiseringen,

⁴⁸ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=1097239>, besøgt d. 14.11.19

⁴⁹ Toftgaard, 2005, s. 101

⁵⁰ Aarhus Vejviser 1885

⁵¹ Aarhus Vejviser 1920

der havde sit indtog i byen i løbet af 1800-tallet, sørgede for en massiv befolkningstilvækst.⁵² At Badstuegade i starten af 1900-tallet havde flere boliger end tidligere, kan således forklares ud fra, at man i centrum havde brug for lejligheder, hvor de nye tilflyttere kunne bosætte sig.

Ser man på vejvisere fra ca. 1920-1970, er mønsteret det samme. Der kommer i denne periode flere boliger i gaden, men forretningslivet og handelslivet fortsætter helt op til slutningen af 1900-tallet. Dog ses det, hvordan småhåndværk som blandt andet tømmer og snedkere også findes på gaden i denne periode, mens enkelte industrirelaterede erhverv som eksempelvis en symaskineforretning, et bogtrykkeri og en automobilforhandler dukker op på gaden fra omkring 1920'erne. De sidstnævnte bidrog dog også til handelslivet i gaden i denne periode.

Serviceerhverv, som i slutningen af 1900-tallet skulle være den dominerende beskæftigelse i Aarhus, var dermed allerede almindelige i Badstuegade i starten af det 20. århundrede, og handlen var den vigtigste beskæftigelse i gaden.

I 1970'erne hvor industri var hovedbeskæftigelsen i Aarhus bestod Badstuegade af boliger og store og mindre forretninger. Blandt andet husede gaden en automobilhandler, et bogtrykkeri, en tømmerforretning, en møbelforretning og en butik for salg af symaskiner. Enkelte håndværksfag som en skrædder og en skomager fandtes også på gaden. Industrien sås således i kvarteret, men denne indgik i det handelsliv, der stadig dominerede gaden.⁵³

Fra 1980'erne dukkede cafeerne op i Latinerkvarteret. I Badstuegade kom 'Café Jorden', der i dag er et kendt samlingssted i Aarhus. De mange nye cafeer tiltrak en ny og velbemidlet del af befolkningen, og specialbutikker begyndte generelt at overtage de gamle forretninger. Dette havde en stor indflydelse på Badstuegade, der i dag består af mange små specialforretninger, der sælger alt fra smykker til tøj. Café Jorden er et levn fra tiden, hvor cafeerne indtog Latinerkvarteret, mens de dyre lejligheder, der findes i gaden i dag, formentlig er et levn fra det voksende boligbehov, der kom i kvarteret i forbindelse med den industrielle revolution.

En bygning, der i dag er blevet et ikon for Latinerkvarteret, og specielt for Badstuegade, er Harboe Meulengrachts pakhus, der gennem tiden har spillet en central rolle i det handelsliv og den udvikling, som Badstuegade har gennemgået.

⁵² Danmarkshistorien.dk, Aarhus: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/aarhus/> sidst redigeret d. 4. februar 2016. Besøgt d. 12.11.19

⁵³ Aarhus vejvisere for perioden: 1920, 1926, 1933, 1943, 1957, 1966, 1970/71

Pakhuset på Badstuegade 1H

Harboe Meulengrachts gamle pakhus med mansardtag findes i dag på adressen Badstuegade 1 e, f, g, h og k og har matrikelnummeret 643d.⁵⁴ Frem til vejviseren 1970/71 var adressen delt i Badstuegade 1 a og 1 b, hvor pakhuset som oftest hørte under b, men af og til under a.⁵⁵ Pakhuset i tre etager blev opført af storkøbmanden Harboe Meulengracht i 1809 og indgik i en af de største købmandsgårde i Aarhus. Det Meulengrachtske Palæ, også kaldet Det Hvide Palæ, blev opført i klassicistisk stil med facade mod Lille Torv. Bygningen, der stod færdig i 1816 efter Napoleonskrigenes afslutning, har i dag adressen Badstuegade 1a og Lille Torv 2 og har gennem tiden både haft den ene eller anden adresse. Under Napoleonskrigene blev spanske hjælpetropper, der var udstationeret i Aarhus, indkvarteret i Meulengrachts nyopførte pakhus.⁵⁶

Pakhusets fredning i 1970 er blandt andet begrundet med, at bygningen har en høj kulturhistorisk værdi, fordi den er et eksempel på, hvordan en stor købmandsgård opbevarede korn og andre varer. Bygningen er en vigtig brik i fortællingen om Aarhus by og livet omkring de store købmandsgårde. Bygningen indeholder eksempelvis endnu en række støbejernsvinduer, pakhus-åbninger og hejsekvieste. Hejsekvisten mod gården har bevaret sin hejsebom, og på loftet findes et ældre hejseværk, der alt sammen giver et indblik i, hvordan gods blev transporteret til og fra pakhuset. Pakhuset er opført i en kraftig tømmerkonstruktion, der kan påvise, hvordan bygningens etage blev opført til at kunne bære tungt gods. Stueetagens bemalinger stammer formodentlig fra 1854 og indeholder årstal, initialer og et portræt, som menes at referere tilbage til datidens ejer.⁵⁷

Den østlige gavl af pakhuset vender ud mod Badstuegade og det nuværende Pustervig Torv og indgår i den husrække, der findes her ud til. Mod syd vender bygningen ud til en lille gård med brosten. Pakhuset er en grundmuret, gulkalket bygning med sorttjæret sokkel og røde vingetegl. I gavlen mod øst og ind mod gårdsiden findes tre luger, hvoraf den øverste er placeret i en hejsekvist. I facadens stueetage findes to butiksvinduer og døre, og den nederste etage er indrettet som et stort åbent butikslokale. Pakhuset på Badstuegade fremstår i dag som et bygningsmæssigt levn fra den oversøiske handel i Aarhus i 1800-tallet. Matriklen har dog i løbet af historien huset forskellige mennesker, erhverv og haft forskellige funktioner, der alt sammen har afspejlet de generelle samtidsviklinger.

⁵⁴ Minejendom.dk. Badstuegade 1H. Aarhus kommune. <https://minejendom.aarhus.dk/Byggesag/Liste?adres-seld=38393>. Besøgt d. 18.11.19

⁵⁵ Aarhus Vejviser 1970/71

⁵⁶ AarhusWiki. Badstuegade 1. https://aarhuswiki.dk/wiki/Badstuegade_1. Sidst redigeret 6. juli 2016 kl. 12:07. Besøgt d. 18.11.19

⁵⁷ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=1097239>, besøgt d. 14.11.19

Pakhuset. Badstuegade ved Pustervig, 1. apr. 1975. Aarhusbilleder.dk

En tid med hattemagere

Matriklens historie kan føres tilbage til den første brandtaksation fra 1761. Her fremgår det at der lå en bindingsværksgård på matriklen, hvor pakhuset ligger i dag. Bindingsværksgården beskrives i 1761 som værende Laurs Pedersen Vengs gård bestående af et sidehus på 10 fag, et gadehus med udskud på 2. etage samt et 6 fags baghus på 1 etage.⁵⁸

I 1771 er gården beskrevet på samme måde som i 1761, men da er hattemager Anders Jørgensen og hans familie flyttet ind på adressen i de 10 fag af gadehuset, mens en anden hattemager Knud Andersen boede i baghuset.⁵⁹ Begge har med stor sandsynlighed også drevet deres forretning fra adressen.

⁶⁰ Ved siden af, på adressen mod Lille Torv, der senere blev til Meulengrachts palæ, lå en anden bindingsværksgård, der både i 1761 og i 1771 var ejet af Johan Barlag, der også var hattemager. Huset

⁵⁸ Aarhus Brandtaksation for 1761-81. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brand taxations forretning over de publike og private bygninger anno 1761 (1771). Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 71

⁵⁹ *ibid*

⁶⁰ Toftgaard, 2005, s. 101

beskrives som et 9 fags gadehus på 2 etager samt et sidehus på 3 fag på 2 etager og et baghus på 2 fag og 1 etage.⁶¹

I brandtaksationerne for 1781-91 ses det, hvordan hattemager Knud Andersen må have overtaget gården fra Anders Jørgensen. Andersen solgte i hvert fald d. 17/6 1781 hele den store bindingsværksgård til Joseph Reislér, som i 1790 solgte den videre til kokken Søren Loft.⁶² Hattemager Johan Barlag boede fortsat i nabohuset, der øjensynligt blev gjort mindre, og som i 1781 derfor kun bestod af 7 fag og en etage samt et træhus på 2 fag.⁶³

I brandtaksationen for 1801 fremgår en detaljeret beskrivelse af kokken Søren Lofts store bindingsværksgård. Gården beskrives som bestående af et forhus på 10 fag med 2 etager og en 6 fags udbygning. Den var bygget af egebindingsværk og havde 4 jernkakkelovne med kølleskorsten og maltkølle. Gården havde desuden en indemuret kobberkeddel med et mæskekar og bestod ydermere af en kælder på under 3 fag, et baghus på 6 fag, en kostald og et brændehus.⁶⁴ Nabobygningen blev ved Johan Barlags død i 1800 overtaget af hattemager Peder Brendstrup.⁶⁵

I Aarhus Stiftstidende den 21. maj i år 1800 søgte Brendstrup assistance i sin nyoprettede forretning: ”En skikkelig Dreng som har Lyst at lære Hattemager Profession, i modtages af Hattemager Brændstrup paa Badstuegade i Aarhus”.⁶⁶ Brendstrup solgte gården i 1804⁶⁷, og dermed var 50 års hattemagererhverv på adresserne i Badstuegade ophørt.

⁶¹ Aarhus Brandtaksation for 1761-81, s. 71

⁶² Aarhus Brandtaksation for 1781-1791. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brandtaxations forretning over de publice og private bygninger anno 1781. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. (sidetal findes ikke, men slå op under Badstuegade og find det matrikelnummer, der i 1771 og 1781 var 170) og Sejrs Sedler. Søren Loft. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000058189>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 16.04.1803

⁶³ Aarhus Brandtaksation for 1781-1791.

⁶⁴ Aarhus Brandtaksation for 1801. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Brandtaksations forretninger 1801-1810. Protocol i Aarhus Raadstuearkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 102

⁶⁵ Sejrs Sedler. Afg. Hattemager. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000005200>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 26.02.1800

⁶⁶ Sejrs Sedler. Peder Brendstrup søger dreng. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000010812>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 21.05.1800. Besøgt d. 20.11.19

⁶⁷ Sejrs Sedler. Peder Brendstrup sælger gården. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000010815>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende, d. 29.08.1804

Harboe Meulengracht opfører pakhus og palæ

I brandtaksationen fra 1811 fremgår det, at købmand Harboe Meulengrachts pakhus nu findes på adressen. Pakhuset blev opført 1809 og beskrives som et massivt grundmuret hus på 15 fag og 2 etager.⁶⁸

Aarhus - Lille Torv Meulengrachts Palæ, på dette tidspunkt ejet af Chr. Iversen. 1. jan. 1908. Aarhusbilleder.dk

Naboadressen omtales i samme brandtaksation som et hus af egebindingsværk på 7 fag og 2 etager med betegnelsen 'købmand Meulengrachts vaaning', altså hans private bolig. Meulengracht erstatte i 1816 det ældre bindingsværkshus med en ny fornem købmandsgård, der havde facade mod Lille Torv og var opført i klassicistisk stil. Bygningen, som i dag er kendt som Det Hvide Palæ, beskrives i brandtaksationen 1817 som et grundmuret hus på 19 fag i 2 etager. Forsikringssummen

⁶⁸ Beck, 1999, s. 69 og Aarhus Brandtaksation for 1811-1817 og 1817-1827. Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kom-munes arkiv. Protocol for 1811 autoriseret d. 31. december 1810. Protocol for 1817-18 autoriseret d. 5. november 1817. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. (sidetal findes ikke, men slå op under Badstuegade og find matrikelnummeret 255)

på huset var 3220 rigsdaler mod tidligere 560, hvilket dog er vanskeligt at sammenligne pga. den mellemliggende statsbankerot.⁶⁹

Meulengrachts nye købmandsgård vidner om, hvordan Meulengracht-familien havde etableret sig i den allerøverste elite i byen. I sit storslåede palæ lagde Harboe Meulengracht tit hus til kongelige besøg, og værtsparret modtog da også kongelige gaver i form af guldure, kuldkæder, diamanter mm.⁷⁰ Meulengracht tjente sin formue på skibsfart, import og eksport samt produktion midt under Napoleonskrigene i 1800-tallet, hvor Danmark var hårdt ramt af blokade fra den engelske flåde, statsbankerot i 1813 og tabet af Norge året efter. Mange var blevet ruineret i denne periode, mens andre ligesom Meulengracht klarede sig godt og kunne opføre nye palæer i klassicistisk stil til deres købmandsgårde.⁷¹

Palæet på Lille Torv var den udadvendte markering af velstanden, mens det bagvedliggende pakhus i Badstuegade var der, hvor velstanden i form af import- og eksportvarer blev opbevaret og videre-solgt.

Harboe Meulengracht

Storkøbmand Harboe Meulengracht var som tidligere nævnt købmand, skibsreder, agent og justitsråd. Han blev født i 1767 i Aarhus Mølle, der i dag kan findes i Den Gamle By i Aarhus, og som var ejet af hans far Lars Christian Meulengracht.⁷²

Harboe Meulengracht var storkøbmand og skibsreder. Han var bl.a. involveret i hval-og sælfangst på Grønland, som blev bragt til Aarhus og omdannet til tran på en fabrik uden for byen. Meulengracht tjente stort på produktionen af tran, eftersom meget af gadebelysningen i Aarhus efterhånden bestod af tranlamper.⁷³

Meulengracht ejede blandt andet hvalfangerskibet ”Thetis”. Skibet havde øjensynligt betydning for byens borgere, og Aarhus Stiftstidende fulgte levende med i skibets afrejse, fangster og hjemkomst. Den 15. juli 1840 kunne man i avisen læse om Thetis hjemkomst til Aarhus og om fangsten af sæler (Robbe) og blæresæler (Klapmütze): ” Ved Avisens Slutning er vor Grøndlandsfarer ankommen her

⁶⁹ Aarhus Brandtaksation for 1811-1817 og 1817-1827.

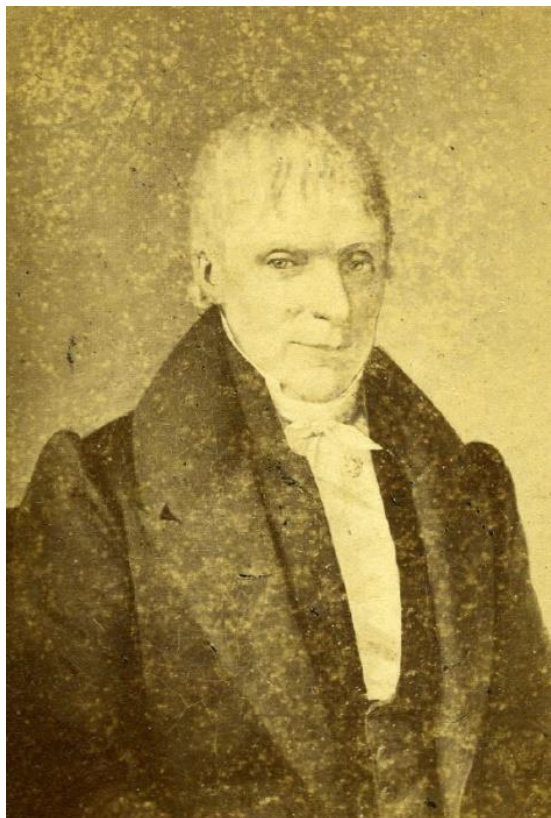
⁷⁰ Sejrs Sedler. Meulengracht, hans familie og betydning for Aarhus. <https://www.aarhusarkivet.dk/re-cords/000062382>. Original kilde: Jyllandsposten d. 29.07.1928

⁷¹ Beck, 1997, s.49

⁷² Sejrs Sedler. Meulengracht, hans familie og betydning for Aarhus. <https://www.aarhusarkivet.dk/re-cords/000062382>. Original kilde: Jyllandsposten d. 29.07.1928

⁷³ ibid

i Bugten og har medbragt: 2800 Robber og 300 Klapmützere”⁷⁴, mens man den 8. juni 1842 kunne læse: ”Vi have idag faaet Efterretning om at vor Grøndlandsfarer Briggen Thetis, Captain Erckens, er paa Hjemrejsen med en Fangst af 2200 Robber. En elmshornsk Grøndlandsfarer, Captain Schüler skal denne Gang have gjort den største Fangst, nemlig 6000 Robber”⁷⁵.

Storkøbmand Harboe Meulengracht (1767 10/2 - 1853 27/5) købmand i Århus 1794-1853. Billedet er dateret til 1. jan. 1835. Stadsarkivet & Den Gamle By. Aarhusbilleder.dk

De mange sørejser oversøisk var dog også farlige, og aviserne måtte flere gange berette om skibsforlig af Aarhusianske skibe.⁷⁶ Faren for skibsforlis var også en del af virkeligheden og en realitet, som de handelsdrivende søfarer måtte leve med og som Aarhus Stiftstidende fulgte med i. I 1816 blev Harboe Meulengracht da også ramt, da et af hans skibe lastet med tran, sild, lys og fisk natten mellem den 1. og 2. december forliste tæt ved Klitmøller i Thy på turen tilbage fra Bergen i Norge.⁷⁷

⁷⁴ Sejrs Sedler. Thetis ligger i bugten. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000120690>. Original Kilde: Aarhus Stiftstidende d. 15.07.1840. 'Robber' og 'Klapmütze' er forskellige slags sæler.

⁷⁵ Sejrs Sedler. Thetis på vej hjem. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000120693>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 08.06.1842

⁷⁶ AarhusWiki. Harboe Meulengracht. https://aarhuswiki.dk/wiki/Harboe_Meulengracht. Besøgt d. 14.11.19

⁷⁷ Sejrs Sedler. Marie Chatrine forliser. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000062403>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 10.12.1816

Skibet Thetis var også tæt på at synke i 1825, da det efter 10 år var kommet tilbage til Aarhus. Aarhus Stiftstidende kunne d. 3. december 1825 berette om, at man under en voldsom storm havde været nødsaget til at affyre tre nødskud fra skibet. På grund af de store brændinger, kunne ingen komme ud til dem, og man frygtede for menneskenes liv, da skibet begyndt at drive ud på havet. Heldigvis satte skibet sig fast mellem to sandbanker tæt udenfor Middelpport ved Aarhus havn, og avisen kunne berette, at: *”det staaer nok saa smukt paa sin egen kjøl uden betydelig skade”*.⁷⁸

Udover at tjene penge på søfart, igangsatte Meulengracht også produktion af andre varer, der bidrog til hans formue. I 1813 oprettede han blandt andet en produktion af stråhatte, der skulle producere hatte til byens fine damer. Meulengracht forstod at producere varer, der på grund af Napoleonskrigene ikke kunne importeres til Danmark. Aarhus Stiftstidende mente, at Meulengracht med sin fabrik ydede en patriotisk indsats, der kom byen til gode, da avisen i 1813 beskrev oprettelsen af stråhattefabrikken: *”(...) en industrianstalt der ikke alene bidrager til Fædrelandets Tarv, men endog sætter mange hænder i Arbeide og meget vil kunne lette Byrden for Fattigvæsenet”*.⁷⁹

Fra folketællingen i 1834 kan man se, at Meulengracht store købmandsgård/palæ på Lille Torv 2/Badstuegade 1a. begyndte at blive lejet ud til forskellige personer.⁸⁰ Dette fortsatte helt op til slutningen af 1900-tallet, hvor virksomheder rykkede ind i stedet for.⁸¹ Selvom Meulengracht i starten selv havde boet alene i bygningen, rykkede flere personer altså ind omkring 1830'erne.

Harboe Meulengracht døde i 1853. Han blev 87 år gammel og efterlod sig 10 børn.⁸² Aarhus Stiftstidende bekendtgjorde hans død i en annonce, hvor købmanden blev rost og anerkendt for sit arbejde i byen: *”(...) Vi have i Fredags Morges mistet En af vor Byes ældste og respectableste Medborgere, Justitsraad og Kjøbmand, Harboe Meulengracht, 87 Aar gammel”*.⁸³ Harboe Meulengracht døde som en af byens førende borgere, og både hans palæ og hans pakhus er et eksisterende minde om den søfart og handel, som bragte oversøiske varer og velstand til Aarhus i løbet af 1800-tallet.

⁷⁸ Sejrs Sedler. Thetis på grund. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000062231>.

Original kilde: Aarhus Stiftstidende, d. 03.12.1825

⁷⁹ Sejrs Sedler. Meulengracht anlægger stråhattefabrik. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000062287>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende, d. 20.07.1813

⁸⁰ Folketælling 1834, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=3796#3796,109658>. Besøgt d. 26.11.19

⁸¹ Journal nr. 1189-97. Marts 1998. Ansøgning om nedlæggelse af lejligheder til erhvervsformål. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/140422>. Besøgt d. 12.11.19

⁸² Sejrs Sedler. Meulengracht, hans familie og betydning for Aarhus. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000062382>. Original kilde: Jyllandsposten d. 29.07.1928

⁸³ Sejrs Sedler. Dødsannonce for Meulengracht. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000062387>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 30.05.1853

Portræt af Jens Ulrik Gerdes (1818-1897), medlem af Byrådet. Fra bogen '[Borgere i byens råd. Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968](#)'

Meulengrachts palæ og pakhus skifter hænder

I årene efter Harboe Meulengrachts død havde hans gule pakhus formentlig stadig funktion som pakhus til lageropbevaring for handelsvarer. To år efter Meulengrachts død købte Jens Ulrik Gerdes (1818-1897) både det store palæ og pakhuset samt bygningen imellem de to. Gerdes var var købmand og grosserer og havde tjent mange penge på sin købmandsforretning, som solgte koloniale varer og vin.⁸⁴ Han var kortvarigt medlem af Aarhus byråd fra 1867 til 1870.⁸⁵ Jens Chr. Gerdes tilføjede en balkon på facaden af palæet, og både palæet og pakhuset var i Gerdes-familiens eje indtil 1907, hvor det af skattemandtalslisten fremgår, at Gerdes enke solgte gården til en Chr. Iversen.⁸⁶ I denne periode blev bygningen omtalt som 'Gerdes gård' eller 'Den Gerdeske gård'⁸⁷.

⁸⁴ Sejrs Sedler. Gerdes overtager forretning. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000026924>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 28.06.1844

⁸⁵ Degn, Ole og Vagn Dybdal: *Borgere i byens råd. Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968*. Universitetsforlaget i Aarhus 1968

⁸⁶ Skattemandtalsliste, 1907. Aarhus Stadsarkiv: https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207571_c.pdf. Aarhus Købstadskommune (1838-1970), Århus folkeregister (1924-)

⁸⁷ Aarhus Stiftstidende. Dødsannonce for Christian Iversen. d. 05.03.1900

Niels Christian Nielsen Iversen (1870 8/4 - 1930 5/3) tømrermester i Århus 1900-1930. Alle rettigheder forbeholdes Hadrup, Peder Hansen (1864-1936). Aarhusbilleder.dk

Den nye ejer af gården, Chr. Iversen (fulde navn: Niels Christian Nielsen Iversen)⁸⁸, var tømrer, bygningskonstruktør og i 3 år tegner og konduktør hos Kgl. Bygningsinspektør Professor Hack Kampmann.⁸⁹ Chr. Iversen modtog et løst borgerskab som tømmermester i Aarhus d. 28. august 1900, hvorpå han stod for blandt andet restaurering og ombygning af Meulengracht store købmandsgård.⁹⁰ Chr. Iversen var øjensynligt en velkendt og anerkendt borger i Aarhus, og ved hans begravelse den 11. marts 1930, kunne man i Aarhus Stiftstidende læse om de mange signerede krans, der var at finde i kirken under begravelsen. Både Aarhus Tømrermesterforening, Jydsk Telefon aktieselskab, Det danske Spejderkorps, Aarhus Privatbank, Aarhus Savværk og mange flere havde lagt en krans, i det, der i artiklen blev beskrevet som et 'blomstervæld'. Foran kisten stod bestyrelsesmedlemmer fra blandt andet Aarhus Tømrermesterforening og Fæstningsartilleriforeningen, mens Frimurerlogen Sct.

⁸⁸ Det ses, hvis man sammenligner Niels Christian Nielsen Iversens underskrift i [Aarhus Borgere, 1915-1920](#), Hæfte XV Udgiver: M.A. Caprani's Fotografiske Atelier, Aarhus med Chr. Iversens underskrifter, der fremgår af skattemandtalslisterne for Lille Torv 2

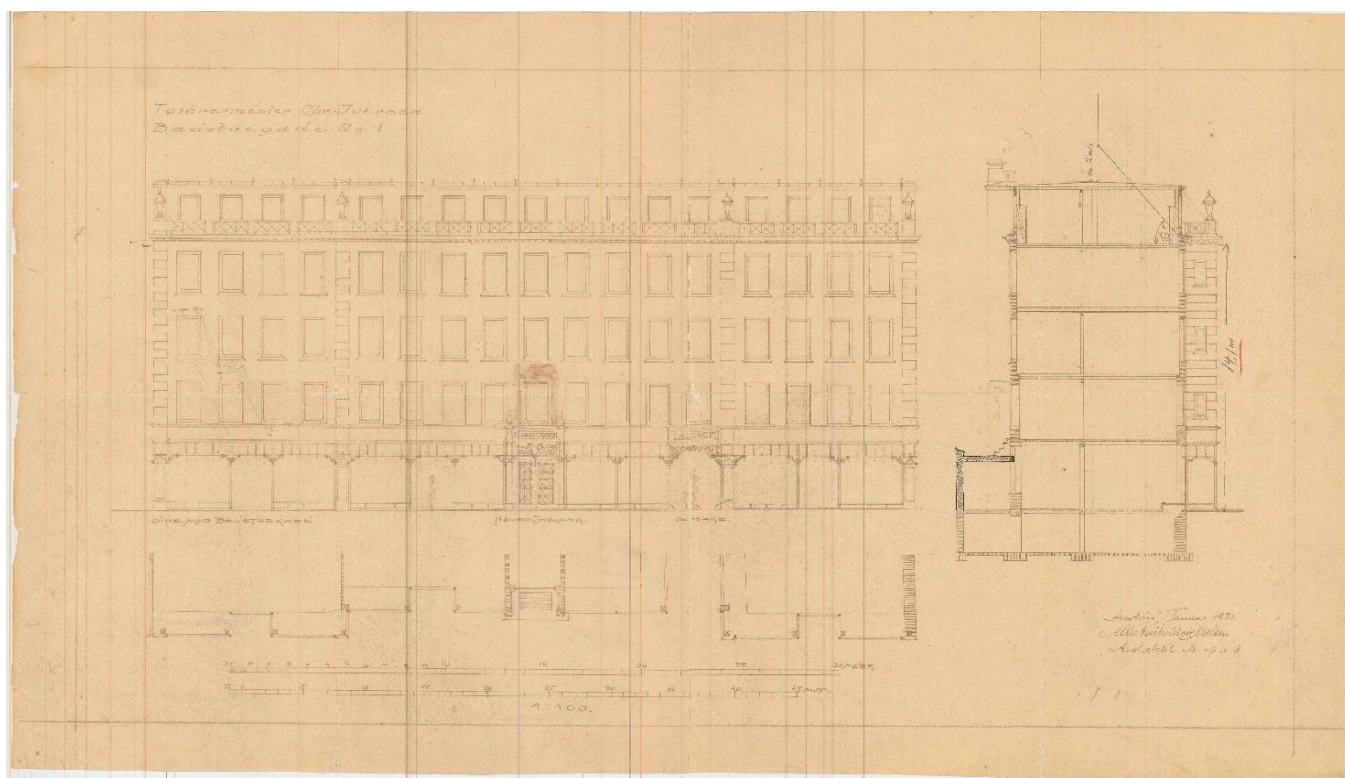
⁸⁹ [Aarhus Borgere, 1915-1920](#), Hæfte XV Udgiver: M.A. Caprani's Fotografiske Atelier, Aarhus

⁹⁰ [Ibid](#) og Aarhus Stiftstidende. Dødsannonce for Christian Iversen. d. 05.03.1900

Clemens, hvor Iversen med stor sandsynlighed havde været medlem, stillede æresvagt⁹¹ med blandt andet to konsuler, en bankdirektør og en slagtermester. De mange blomsterkranse og mennesker viste ifølge artiklen: ”Hvor vidt den Virksomhed rakte, som her var standset”.⁹²

Chr. Iversen vil rive Meulengrachts palæ og pakhus ned

Omkring 1920 planlagde Chr. Iversen at rive Meulengrachts palæ og samtlige bygninger på Badstuegade nr.1 ned og erstatte dem med en ny stor bygning. Det fremgår af en byggesag fra 1920 og 1921. Christian Iversen ville i stedet opføre en grundmuret, papdækket bygning, som skulle benyttes til butikker, kontorer og lager. Bygningen skulle være 4 etager høj med udmuret træbindingsværk og mansardtag. Gårdspladsen skulle udgraves og overdækkes, og der skulle indrettes kælder under hele bygningen.⁹³

Skitse af facaden på den gård, som Iversen ville opføre på Badstuegade 1 (set fra badstuegade). Fra Journal nr. 512-20. Januar 1921. Nedrivning af Badstuegade 1. Minejendom.dk. Aarhus Kommune

⁹¹ Vagt, der holdes for at vise nogen ære eller respekt. Den Danske Ordbog, ordnet.dk

⁹² Aarhus Stiftstidende. Begravelsen af Iversen. d. 11.03.1900

⁹³ Journal nr. 512-20. Januar 1921. Nedrivning af Badstuegade 1. Minejendom.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/136094>. Besøgt d. 28.11.19

I Iversens ansøgning om byggetilladelse var planen: ”*Nedbrydning af samtlige bygninger på grunden med undtagelse af enkelte dele af pakhusbygningen*”. Den sidste del omhandlende pakhuset er dog streget ud, og i byggesagens vedlagte skitser over grundplanen af Iversens nye store gård, kan man se, at pakhuset ikke indgår. Både Meulengrachts palæ fra 1816 og pakhuset fra 1809 skulle således fjernes for at give plads til den nye bygning.

Chr. Iversen fik imidlertid ikke tilladelse til at rive de gamle bygninger ned og erstatte dem med nye, da bygningskommissionen ikke ville give den nødvendige dispensation for, at byggeprojektet kunne søsættes. Det ville de blandt andet ikke, fordi bygningen ville komme til at overskride den højde, der var tilladt i forhold til Badstuegades bredde.

Iversen besluttede sig herefter for kun at istandsætte pakhuset. Det fremgår af en anden byggesag fra 1925, hvor bygningskommissionen gav tilladelse til, at Iversen kunne foretage både indvendige og udvendige forandringer. Ændringerne kom til at omfatte en tilbagerykning af pakhusets facade, så den flugtede med en vedtagen byggelinje imod, at Iversen fik lov til at ombygge bygningen. Herunder nævnedes, at Iversen måtte ombygge pakhuset til at indeholde automobiler, så længe beholderne til benzin udtømtes, inden de blev henstillet i lokalet. Iversen accepterede dette, rykkede noget af facaden tilbage og ombyggede pakhusets indre.⁹⁴

I vejviserne fra 1926 ses det da også, hvordan pakhuset herefter lagde lokaler til en automobilforhandler, der havde udstillingslokaler i bygningen.⁹⁵ Palæet fortsatte til gengæld som boligudlejning. I 1920'erne boede her bybuddet Severin Pedersen, hans kone og 5 børn på 1. sal, mens 2. sal var bosat af 7 bagerielever og bagerimedhjælpere. Det gamle palæ var bestemt ikke længere nogen mondæn adresse.⁹⁶ I 1930 døde Chr. Iversen, og bygningerne var derefter i hans enkes eje.

Badstuegade nr.1 og automobilerne

I en annonce i Aarhus Stiftstidende den. 12. september 1925 reklamerede Harald Jensen for sine nyoprettede, moderne vognhaller. Lokalerne var placeret i det gule pakhushus, der efter en gennemgribende ombygning i ejendommens indre nu fremstod som en moderne automobilforretning med indlagt centralvarme, vaskehal, værksted, vulkaniseringsanstalt m.m. Forretningen skulle ydermere være den eneste i Jylland med moderne udstillingslokaler for brugte vogne. Den første automobilhandler hed Harald Jensen, som købte og solgte alle tidens bilmærker. Jensen modtog også brugte vogne, som

⁹⁴ Journal nr. 113-25. April 1925. Istandsættelse af Badstuegade 1. Minejendom.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/133920>. Besøgt d. 04.12.19 ibid

⁹⁵ Aarhus Vejviser 1926

⁹⁶ Folketælling 1921, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=81378#81378,13680229>. Besøgt d. 05.12.19 og Folketælling 1925, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=94269#94269,15635471>. Besøgt d. 05.12.19

han byttede for nyere.⁹⁷ Fra 1925 og frem til 1971 fandtes forskellige automobilforretninger i pakhuset.⁹⁸ I 1927 hed bilforretningen eksempelvis Aarhus Autohandel A/S og var ejet af en V.K. Nissen. I 1929 hed den Aarhus Automobil-compagni A/S, mens den fra 1931-1959 hed Aarhus Automobil-central.⁹⁹ Fra 1968- 1971 havde Martin Pedersen sin automobilhandel i bygningen.¹⁰⁰

I 1954 blev både pakhuset og Meulengrachts palæ opkøbt af Aarhus Kommune som en del af projektet Ny Hovedgade, og begge bygninger skulle rives ned for at anlægge en ny firesporet hovedgade, der blandt andet skulle gå igennem Latinerkvarteret.¹⁰¹ Ny Hovedgade-projektet blev dog skrottet i 1965, og pakhuset og Badstuegade fik lov til at blive stående, men var nu kommet i Aarhus Kommunes eje.

Pakhuset set fra siden ind mod Immervad, 1. januar 1961. Fotograf: Jens Thaysen. Pakhuset husede på dette tidspunkt Martin Pedersens automobilhandel

⁹⁷ Aarhus Stiftstidende, lørdag d. 12. september 1925. Nr 250, 132. årgang. Fundet på Mediasstream, Aarhus Statsbibliotek

⁹⁸ Aarhus Vejviser fra 1926-1970/71

⁹⁹ Aarhus Vejviser fra 1927-1959

¹⁰⁰ Aarhus Vejviser fra 1968-71

¹⁰¹ Aarhus amtstidende 1954 11. marts. Fundet på Mediasstream, Aarhus Statsbibliotek

Badstuegade 1H: En del af en handelsgade

Den udvikling og produktion, som industrialiseringen havde bragt med sig i løbet af 1800-tallet kunne spores i de handelsvarer, der blev solgt i gaden. Sammenligner man vejviserne fra 1885, hvor de fleste erhverv i gaden var små forretninger og håndværk som eksempelvis en damefrisør, en skomager, en skrædder, en snedker og en modehandler, med vejviseren for 1970/71 ses det, hvordan gaden forandrede sig. I 1970/71 fandtes stadig en skrædder og en skomager, men ellers var de fleste små håndværk forsvundet og erstattet med større håndværk og forretninger, der i større eller mindre grad bar præg af 1800-tallets industrielle forandringer. Der fandtes eksempelvis en handskefabrik, et aktieselskab, en større klædevarerforretning og en symaskine forretning.¹⁰²

Pakhuset blev fredet i 1970, og siden er det ikke blevet ændret synderligt. Fredningen skete i forbindelse med kommunesammenlægningen i 1970, hvor 1960'ernes og 70'ernes tanker om bevaring begyndte at få bedre betingelse. Kommunen begyndte at gennemgå bykernes gamle huse, og i 1974 var 300 huse i området blevet registreret som bevaringsværdige, og pakhuset var et af dem.¹⁰³

I 1996 bad Aarhus Kommune om en vurdering fra Skov-og Naturstyrelsen om den fredede bygning kunne ændres, sådan at der kunne indføres erhverv på alle tre af bygningens etager. Det blev dog ikke gennemført.¹⁰⁴ Pakhusets facade blev renoveret i 2010, men bygningens funktion og indretning blev ikke ændret yderligere.¹⁰⁵

Pakhuset fremstår siden 1970'erne forholdsvis urørt, og facaden er stort set ikke ændret siden. Samtidig står bygningen som et vidne om de store købmandsgårde og den handel, som fandtes i den ældre bykerne i Aarhus fra slutningen af 1700-tallet og frem til 1970'erne.

Opsamling

Matriklen på Badstuegade 1H, hvor pakhuset ligger i dag, kan give et indblik i den udvikling, som Badstuegade har gennemgået fra ca. 1761 og frem til i dag.

Før pakhusets opførelse fandtes i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet en gård på adressen, hvor hattemagere gennem flere år boede og havde deres forretning.

Dastorkøbmanden Harboe Meulengracht overtog adresserne, rev han de gamle bindingsværksgårde ned. De blev erstattet af en stor købmandsgård, der bestod af et storslået palæ med facade mod Lille

¹⁰² Aarhus vejviser for 1885 og 1970/71

¹⁰³ Christensen et al. 2018, s. 13

¹⁰⁴ Journal nr. 910681-1996, juli 1996. Vedrørende indretning af forretning i hele bygningen. Minejendom.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/140426>. Besøgt d. 05.12.19

¹⁰⁵ Journal nr. 2570-10, september 2011. Facaderenovering. Minejendom.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/133891>. Besøgt d. 05.12.19

Torv og bag ved det store pakhus, der lå ud til Badstuegade. Pakhuset stod færdig i 1809, mens palæet stod færdigbygget i 1816 efter Napoleonskrigenes afslutning.

Efter Harboe Meulengrachts død i 1853 overtog en anden købmand Jens Christian Gerdes gården og pakhuset, som blev kendt som 'Den Gerdeske gård' i folkemunde. I 1907 blev hele købmandsgården solgt til bygningskonstruktør og tømmermester Chr. Iversen, der desuden ejede flere bygninger i byen og var en velbemidlet, velanset og velkendt borger i Aarhus. Christian Iversen havde i 1920 planer om at rive både den store købmandsgård og pakhuset ned, men projektet blev aldrig gennemført. Pakhuset blev i stedet ombygget til automobilforretning med vaskehal, værksted og udstillingslokaler i 1925 og det fortsatte de efterfølgende 45 år.

I 1954 blev pakhuset overtaget af Aarhus Kommune og i 1970 fredet som et minde over 1800-tallets købmandsgårde og oversøiske handel, men også om den udvikling i handelslivet, der i løbet af 1900-tallet gjorde, at småhåndværk og butikker blev erstattet af industrielle erhverv.

Et fattigt liv i Graven 18-20

- Af: Mia Gulvad Jørgensen

Graven

Graven er en meget gammel gade, der blev anlagt før år 1500. Da den gamle byvold blev nedlagt, fyldte man formodentlig voldgraven med jorden derfra, og udjævnede dermed terrænet, og Graven blev anlagt ovenpå og langs den gamle voldgrav. At ”Graven” skal udtales med et langtrukket a, skyldes muligvis, at gaden oprindeligt hed ”Gravene”, fordi der i befæstningen af byen var flere voldgrave.¹⁰⁶ Navnet ”Grafverne” kan i hvert fald ses på et bykort over Aarhus fra 1675, og dækker et længere gadeforløb end Graven gør i dag helt ned til det nuværende Guldsmædgade og et stykke af det, vi i dag kalder Klostergade.¹⁰⁷

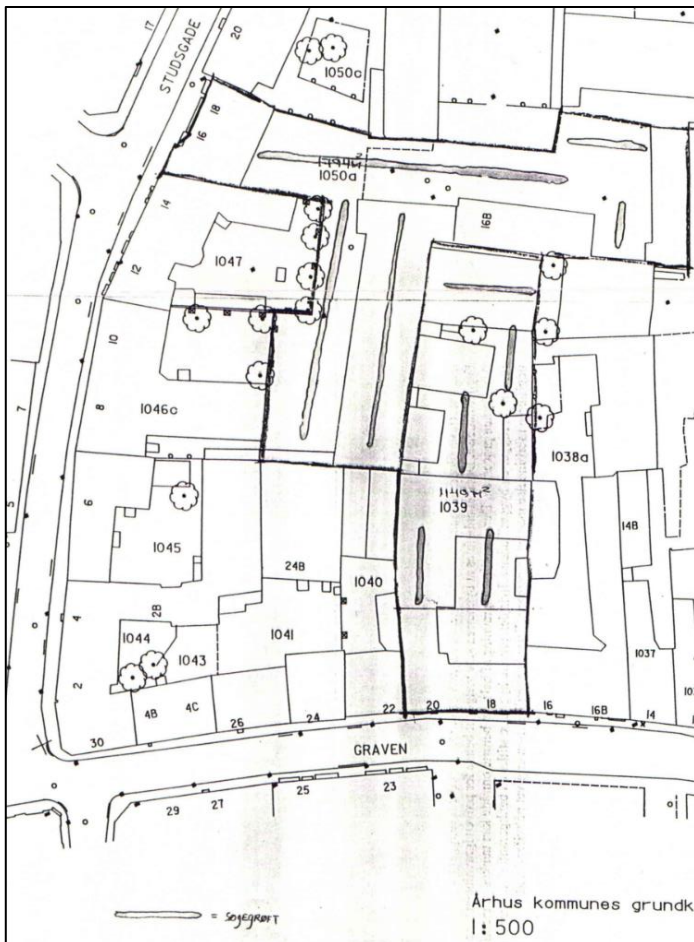
En matrikel uden for byvolden

Graven 18-20 er i dag én adresse med matrikelnummeret 1039, der nogle gange deles op i a og b. Graven har været beboet længe før, gaden blev anlagt, og udgravninger foretaget af Moesgaard Museum i år 2000 i området omkring husnummer 18-20 har afsløret aktivitet på helt tilbage til middelalderen. Bl.a. er der fundet rester af en brønd på matriklen, samt tegn på at der i løbet af 1300-tallet (senest starten af 1400-tallet) blev der bygget to ovne – en ved nummer 18 og en ved nummer 20. Nær ovnene har der muligvis ligget et hus til beboelse. I starten af 1400-tallet blev ovnene taget ud af brug og fyldt op, og derefter blev et gavlhus og en værkstedsbygning med hver deres tilbygninger, samt en ny brønd opført i årene 1425-1500. På et tidspunkt er beboelseshuset brændt – og sandsynligvis også dets tilbygning – ned til grunden, og derefter er et påfyldningslag blevet lagt ovenpå, så terrænet er blevet hævet. Om værkstedsbygningen og dets tilbygning led samme skæbne, afsløres ikke af Moesgaard Museums rapport over udgravningerne, men de skriver, at der efter brandepisoden opførtes to nye gavlhuse på matriklen, hvis funktioner dog ikke fastslås med sikkerhed. Disse huse får dog heller ikke lov at blive stående, men er sandsynligvis blevet genanvendt til at bygge en

¹⁰⁶ Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine forlaget, 2018, s. 128

¹⁰⁷ Aarhuswiki.dk, Kort over Aarhus, Kort før 1900, Aarhus bykort 1675. *Resen Atlas. Syd opad*, https://aarhuswiki.dk/wiki/Kort_over_Aarhus, besøgt 06.01.20

kampestenskælder under fronthuset i 1500-tallet. Kælderens eksisterede endnu da Moesgaard museum foretog arkæologiske udgravninger i år 2000.¹⁰⁸

Overblik over Moesgaard Museums udgravninger i området omkring Graven 18-20

Den tidligste skriftlige beskrivelse af matriklen findes i Aarhus Brandtaksation, hvor den i 1761 er beskrevet som en bindingsværksgård bestående af et 10 fags gadehus, et otte fags sidehus og et otte fags baghus, hvor alle bygninger er i én etage. I 1771 har beskrivelsen ændret sig til et 11 fags gadehus, et to fags sidehus og et seks fags baghus, der alle er i én etage, samt et otte fags halvtag. Matriklen ejes og bebos i begge år af en urmager ved navn Søren Zønnichsen Buxlund, der også står opført som ejer både i 1781 og i 1791.¹⁰⁹ I folketællingen 1787 er Søren Buxlund angivet som 62-årig enkemand,

¹⁰⁸ Minejendom.aarhus.dk, Graven 20, Journalnummer: 1045-99, Måned/år: 12/2000, Korrespondance, *Beretning over undersøgelser foretaget i gården til Graven 18-20, 10/1 - 11/4-2000*, en rapport over en arkæologisk udgravning foretaget af Moesgård Museum, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/188747>, besøgt 06.01.20

¹⁰⁹ Aarhus Brandtaksation for 1761-81. Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv. Aarhus byes brand taxations forretning over de publice og private bygninger anno 1761 (1771). Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 61

der bor i Graven sammen med sin datter Christine Buxlund, en tjenestepige og en logerende, der er premierløjtnant.

I 1791 bor Søren Buxlund stadig på matriklen, men nu sammen med en anden familie. Matriklen er her beskrevet som en gård af bindingsværk, der består af et forhus til gaden på 11 fag, et sidehus på seks fag, et baghus på seks fag, alle i en etage, samt et halvtag med tegltag. I brandtaksationen fra 1801 dukker der en noget mere detaljeret beskrivelse af matriklen op.¹¹⁰ Bygningernes størrelser og sammensætning er som i 1791 og beskrevet som egebindingsværk med mursten. Forhuset bruges til værelser og har tre jernkakkelovne, og så har det en port på to fag og en kælder under sig. Dette må være kælderen, der allerede blev bygget omkring 1500-tallet. Sidehuset bruges ligeledes til værelser, men rummer også køkken og bryggers med en jernkakkelovn. Baghuset anvendtes som rullestue, hvor tøjet blev rullet efter vask, og som stald. Halvtaget er træbeklædt og med tegltag. Matriklen har i 1801 skiftet ejer og er nu anført som ”bemeldte Skipper Buchtrups Gaard”.¹¹¹ Buchtrup var Buxlunds svigersøn, og har sandsynligvis overtaget gården, efter Buxlund er blevet gammel, da han i 1801 må have været omkring 80 år.¹¹² Buxlund døde i 1805, men oprettede året før sin død en stiftelse, der gav 'Fribolig til 30 enker' på matriklen, der i dag er Graven nr. 21.¹¹³

Værtshus

I 1811 har gården igen skiftet ejer og er nu benævnt ”Bødker Otto Sørensen Hoff's Gaard”.¹¹⁴ Bygningerne er beskrevet enslydende som i 1801, men baghuset bliver nu anvendt som værksted. Derefter er gården blevet opdelt i to selvstændige husholdninger.

I brandtaksationen 1817 forefindes de samme bygninger på matriklen, men gården er nu delt mellem to ejere adskilt af et plankeværk. Bødker Otto Hoff ejer den ene del bestående af fem fag forhus, syv fag baghus og 40 alen plankeværk. Den anden del ejes af Michel Poulsen og består af fem fag forhus,

¹¹⁰ Aarhus Brandtaksation for 1801-10. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Brandtaksationsforretninger 1801-1810. Protocol i Aarhus Raadstuearkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 86

¹¹¹ Aarhus Brandtaksation for 1801-1810. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Brandtaksationsforretninger 1801-1810. Protocol i Aarhus Raadstuearkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 86

¹¹² Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Buxlund*, 1802-12-11, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000012812> og *Buxlund*, 1805-11-20, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000012819>, besøgt 06.01.20

¹¹³ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Buxlund*, 1805-11-20, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000012819>, *Buxlund*, 1812, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000012817>, besøgt 06.01.20 og Aarhus Brandtaksation for 1801-1810. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Brandtaksationsforretninger 1801-1810. Protocol i Aarhus Raadstuearkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 93

¹¹⁴ Aarhus Brandtaksation for 1811-1816 og 1817-1827. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Protocol for 1811 autoriseret d. 31. december 1810. Protocol for 1817-18 autoriseret d. 5. november 1817. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, ingen sidetal men kan slås op under Graven, matrikel nr. 210

seks fag sidehus, fire fag halvtag og 50 alen plankeværk.¹¹⁵ Michel Poulsen opretter beværtning i sin del af bygningen og er 10 år senere opført som ”Vertshuusmand Michel Poulsen Blegind-Sted”. Bødkerværkstedet eksisterer endnu og holder til ved siden af, men det er nu overgået til Rasmus Fuldues. Nummer 20 er beskrevet på dette tidspunkt som et forhus på fem fag og én etage i egebindingsværk og med mur til værelserne. Det har to jernkakkelovne, et køkken og en kælder under forhuset. Derudover er der et seks fags sidehus på en etage også af bindingsværk og mure til værelserne. Sidehuset har et køkken og et bryggeri med en indemuret kobberkedel. Til adressen hører også en baghus på fire fag og en etage også af bindingsværk og med mur til en havestue, hvori der er en jernkakkelovn. Derudover ligger der et fire fags halvtag på en etage, der er træbeklædt og med tegltag, og som bruges som brændeovns og kostald. Nummer 18 er beskrevet som et fem fags forhus på en etage af egebindingsværk og med mur til værelser og køkken. Forhuset har en kælder og en port på to fag. Derudover er der et baghus på tre fag og en etage også af egebindingsværk og med mur til et værksted. Adressen har også et to fags 'fjellehalvtag', der er træbeklædt og med tegltag og bruges til ”Locum”, samt et to fags plankeværk.¹¹⁶

I folketællingen fra 1834 er bødkerværkstedet tilsyneladende nedlagt og bebos i stedet af en avlsbruger og vognmand med hans kone og børn, samt en enke og hendes plejedatter.¹¹⁷ Værtshuset eksisterer endnu med samme ejer, som nu står opført som Michel Blegind, der bor sammen med sin kone, Maren Rasmusdatter, nogle tjenestefolk og en enkelt logerende. I brandtaksationen i 1837 er bygningen beskrevet samlet og fremstår uden større forandringer: et 11 fags forhus i en etage af egebindingsværk og mur, der er indrettet til værelser og med tre kakkelovne. Bygningen har kælder, en port på to fag, samt et seks fags sidehus og et syv fags baghus, samt et fire fags træbeklædt halvtag i gården og et plankeværk.¹¹⁸

Bygningen står i Michel Bleginds navn, men det betyder næppe at adskillelsen i beboelsen er ophævet, og i folketællingen 1840 bor i nummer 18 en skomager med sin kone, to døtre og en lærling.

¹¹⁵ Aarhus Brandtaksation for 1811-1816 og 1817-1827, ingen sidetal men kan slås op under Graven, matrikel nr. 210. Optegnelsen er meget utydelig og måske er tydingen ikke korrekt. Det ser dog ud til, at der står ”Al Plankv”, hvilken kan tolkes som ”alen plankeværk”.

¹¹⁶ Aarhus Brandtaksation for 1827-47, s. 120-121

¹¹⁷ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1834, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=3795#3795,109654>, besøgt 06.01.20.

¹¹⁸ Aarhus Brandtaksation for 1827-47, s. 120-121

Efter Michel Bleginds bortgang i 1839 har hans enke, Maren Rasmusdatter, overtaget værtshuset. Hos hende bor også tre tjenestefolk og en dragon, der sandsynligvis er logerende.¹¹⁹

I 1845 har Maren giftet sig på ny og hendes nye mand, Søren Hadslund, er den nye værtshusholder. Parret har året før fået en datter og husholdningen består desuden af to tjenestefolk.¹²⁰ Maren er anført med efternavnet 'Rasmussen', men det må være samme person, da hun bliver boende på adressen de følgende 20 år og kaldes i senere folketællinger igen for 'Rasmusdatter' eller for 'Hadslund' efter sin nye mand.

I 1850 bliver Maren enke for anden gang, da Søren Hadslund dør.¹²¹ Hun overtager igen værtshuset og driver det videre i de følgende 10 år. Hendes husholdning består af hendes datter, tjenestefolk og logerende. Graven 20 er således præget af stor kontinuitet med værtshuset som det bærende element, mens Graven 18 tværtimod er præget af stor udskiftning af beboerne. Det fortsætter: i 1850 bor der en pakhuskarl med sin kone og søn, i 1855 en ny familie med forældre og to børn og i 1860 spisevært Johan Gotfrid Frahm og hans familie bestående af kone og tre børn. Hos dem bor også en arbejdskarl, der dog ikke hører til familien.¹²²

I 1870 har Christen Lauritzen overtaget ejendommen og er blevet den nye værtshusholder. Han var i 1855 tjenestekarl hos Maren og stod i 1860 opført som bestyrer. Han bor sammen med sin kone og datter, to plejebørn og to tjenestefolk, samt to logerende. De to plejebørn, en dreng og en pige, er hhv. hans brors søn og hans søsters datter. Plejesønnen er endda kommet helt fra Brasilien og har det noget usædvanlige navn, Alfredo Pedro de Alcantara Lauritzen, hvilket må have stukket ud i perioden. Johan Gotfrid Frahm og hans kone udgør stadig adressens anden familie, og de har to logerende boende hos sig, hvoraf den ene dog også hedder Frahm til efternavn og sandsynligvis er beslægtet med dem.¹²³

¹¹⁹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1840, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=6510#6510,147938>, besøgt 06.01.20

¹²⁰ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1845, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=8307#8307,69838991>, besøgt 06.01.20

¹²¹ Sejrs sedler, *Hadslund*, 1850-07-18, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000030148>, besøgt 06.01.20

¹²² Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1850, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=115275#115275,17296218>; Folketælling fra 1855, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=121005#121005,17479375>, og Folketælling fra 1860, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=10169#10169,250472>, besøgt 06.01.20

¹²³ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1855, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=121005#121005,17479375>, Folketælling fra 1860, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=10169#10169,250472> og Folketælling fra 1870, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=54133#54133,11872172>, besøgt 06.01.20

Christen Lauritzen beholder ikke matriklen i lang tid, men lader i 1874 huset (benævnt 'Hotel Frederiksbjerg' og værdisat til 5000 kr.) indgå i en byttehandel med en gårdmand ved navn Christian Mikkelsen, som dog to år senere sælger den videre til vognmand H. P. Hansen for 14.000 kr.¹²⁴ Værtshuset eller hotellet er tilsyneladende blevet nedlagt i denne periode. Ved salget beskrives bygningerne på matriklen som ”ældre men stærke”, og grunden er hele 3000 kvadratalen (ca. 1200 kvm.) I 1879 bytter Hansen ejendommen væk igen, men der meldes ikke noget om til hvem.¹²⁵

Fattigdom og pensionat

I 1880 kan man i folketællingen se, at ejendommen igen er blevet splittet op i nummer 18 og nummer 20, der ejes af hhv. skomagermester Johan Marinus Kjellström, og arbejdsmanden Niels Jensen.¹²⁶ I nummer 18 bor to familier, en i forhuset og en i baghuset. I forhuset bor Kjellström med sin kone og to børn, samt en skomagerlærling på første sal.¹²⁷ I baghuset bor to stolemagere.¹²⁸ I nummer 20 bor der til gengæld nu hele 26 personer fordelt på fire familier. I forhusets stueetage bor Niels Jensen med sin kone og fem børn, og til deres familie hører også fire logerende, der bor på kvisten i forhuset. Et andet sted i forhuset bor en enkefrue med sin voksne datter og hendes datter, samt en adoptivsøn. I sidehuset bor en arbejdermand med sin kone, datter og en logerende, og i baghusets stueetage bor en mælkehandler med sin kone, fire børn og en skræddersvend.¹²⁹ Folk bor altså tæt pakket sammen i nummer 20. Folketællingen afslører desuden at begge ejendomme må være blevet bygget om, da der nu er både nævnes stueetage og første sale, men hvornår eller hvordan, der er blevet bygget om, er ikke til at sige.

I 1885 har ejendommen igen skiftet ejer til Chr. Mikkelsen, der har ejendommen de følgende 20 år frem til 1906.¹³⁰ Det vides dog ikke, om der er tale om den samme Chr. Mikkelsen, der ejede ejendommen 1874-1876. I 1890 boede Mikkelsen selv i forhusets stueetage sammen med sin kone, to

¹²⁴ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, Lauritzen, 1874-05-06, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000055345>, og Chr. Mikkelsen, 1876-02-15, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000063381> og H. P. Hansen, 1876-02-15, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000032060>, besøgt 06.01.20

¹²⁵ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, og H. P. Hansen, 1879-02-18, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000032072>, besøgt 06.01.20

¹²⁶ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1880, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56837#56837,12053924> og <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56837#56837,12053926>, besøgt 06.01.20

¹²⁷ Den ældste er ikke oplyst som barn, men hans erhverv er skrevet i stedet. Det er derfor ikke sikkert, at han er Kjellströms barn, men ud fra de resterende oplysninger er det meget sandsynligt.

¹²⁸ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1880, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56837#56837,12053924>, besøgt 06.01.20

¹²⁹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1880, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56837#56837,12053926>, besøgt 06.01.20

¹³⁰ Aarhus Vejviser 1885, s. 85 og Aarhus Vejviser 1906, s. 142

børn og en tjenestepige. Ved siden af bor en anden familie bestående af en brændehandler, hans kone, to børn og en bedstemor. På kvisten bor en arbejdsmand med sin kone og et plejebarn. I baghuset bor en kusk med sin kone og tre børn, og i sidehuset bor en handelsmand og hans kone. På hvad der formodentlig er loftet over sidehuset bor en kvinde, der er under fattigforsørgelse, med sine to børn. Folketællingen 1890 opregner igen nummer 18 og 20 som én adresse, hvor der altså bor i alt 23 mennesker fordelt på 6 familier, der, bortset fra husets ejer, ikke har særlig indbringende erhverv. Det billede, der tegner sig af Graven 18-20, viser en bygning, som i det meste af 1800-tallet dels indeholdt værtshus og dels bolig for småhåndværkere, men som hen mod slutningen af århundredet udviklede sig til lejebolig for byens fattigste klasser, der var stuvet tæt sammen i sidehuse, baghuse og loftsetager.

Denne tendens kan man fortsat se i de efterfølgende år, hvor man i 1901 igen finder 23 personer i bygningen med erhverv som en savskærer, en sukkerkoger, en arbejderske, en kusk og en maskinarbejder på adressen. På dette tidspunkt er der dog også en forvalter, en handelsagent og en handelselev, hvilket er erhverv med meget forskellige indtjeningsmuligheder.¹³¹ I det store hele bliver det dog tydeligt, at det stadig ikke er den rige del af befolkningen, der har til huse i Graven 18-20.

I 1904 bor der pludselig kun en enkelt familie på Graven 18-20, nemlig slagter Emil Andreasen, hans kone Magdalene og deres fem døtre på 8-16 år, hvilket muligvis hænger sammen med oplysningen om, at bygningens ejer ønsker at opføre en ny forhusbygning.¹³² Den velhavende slagter har angiveligt overtaget bygningen, sat lejerne ud og opført en ny bolig til sig selv og sin familie. Året efter bor samme familie på adressen, men de to ældste døtre er tilsyneladende flyttet, og flere beboere er kommet til. Disse består af Hjardemine Jensen, der er enlig kvinde med tre børn, og som tilsyneladende driver pensionat for tre smedelærlinge og svende.¹³³ Udover slagterfamilien og pensionatet rykker

¹³¹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1901, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=25059#25059,2856389>, besøgt 06.01.20

¹³² Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalslister Badstuegade, Bispegade, Domkirkeplads, Frue Kirkeplads, Frue Kirkerist, Graven, Guldsmedgade, Kirkegaardsvej, Klostergade, Nørrebrogade, Paradisgade, Raadhusstræde, Rosensgade, Studsgade, Tangen, Volden*, 1904, s. 273 ud af 643, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207530_c.pdf, besøgt 06.01.20 Minejendom.aarhus.dk, Graven 20, Journalnummer: 138202-1918, Måned/år: 1/1918, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/167543>, besøgt 06.01.20

¹³³ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalslister Badstuegade, Bispegade, Domkirkeplads, Frue Kirkeplads, Frue Kirkerist, Graven, Guldsmedgade, Kirkegaardsvej, Klostergade, Nørrebrogade, Paradisgade, Raadhusstræde, Rosensgade, Studsgade, Tangen, Volden*, 1905, s. 273 ud af 636, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207544_c.pdf, besøgt 06.01.20

endnu en familie ind i ejendommen i løbet af 1906. Den nye familie består af fuldmægtig Berthel Sørensen, der bor med sin kone, Anna, og to børn, samt to logerende, deriblandt en politibetjent.¹³⁴

I 1907 får Graven 18-20 ny ejer. Det er købmand Henrik Edvard Soelberg, som i 1913 bliver udnævnt til 'Kgl Vejer og Maaler', hvilket vil sige, at han stod for den uvildige inspektion af handelsvarer og altså tilhørte byens elite. Soelberg havde købt bygningerne som udlejningsejendom og bor ikke selv på adressen, hvilket ikke var ualmindeligt i Graven i denne periode.¹³⁵ En ny familie rykker ind i stedet for slagter Andreasen, men fuldmægtig Sørensen og familie bliver boende på adressen med politibetjenten som logerende indtil 1915 - samme år som Soelberg atter sælger huset. Hjørdemine Jensen fortsætter også sit pensionat frem til 1916, hvorefter pensionatet bliver drevet videre af Mikkel Nielsen Larsen.¹³⁶

I 1918 har Graven 18-20 igen fået ny ejer, L. Christensen, som dog heller ikke bor på adressen. Han søger om tilladelse til at sætte en dør i facaden, sandsynligvis i forbindelse med etablering af den maskinforretning.¹³⁷ Derudover ligger der dette år en gørtler og en blikkenslagerforretning på adressen, hvis indehavere dog heller ikke bor på adressen, men derimod arbejder to logerende i pensionatet i hhv. maskinforretningen og blikkenslagerforretningen. I 1920 har pensionatet hele 13 logerende, og derudover har to nye familier fået bolig i ejendommen.

Der tegner sig dermed et mønster af Graven 18-20 som en ejendom med forretninger, samt pensionat og boligudlejning for byens lavere klasser. Det fortsætter i 1920'erne og 1930'erne, hvor der ses begyndende problemer med arbejdsløshed på matriklen. Den ene husfader bliver arbejdsløs allerede i 1923, men overlever ved at blive gadehandler, og en enkelt logerende ved pensionatet er ligeledes opført som arbejdsløs dette år. I 1924 er tallet steget til tre arbejdsløse (og en løsarbejder) og i 1925

¹³⁴ I folketællingen, der er foretaget i februar måned figurerer den fuldmægtige med familie ikke, men først i skattemandtalslisten fra oktober måned. Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1906, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=13739#13739,473124>, og Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalsslister Badstuegade, Bispegade, Domkirkeplads, Frue Kirkeplads, Frue Kirkerist, Graven, Guldsmædgade, Kirkegaardsvej, Klostergade, Nørrebrogade, Paradisgade, Raadhusstræde, Rosensgade, Studsgade, Tangen, Volden*, 1906, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207558_c.pdf, besøgt 06.01.20

¹³⁵ Aarhus Vejviser 1907, s. 147 og Aarhus Vejviser 1915, s. 192

¹³⁶ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalsslister Graven, Rosensgade*, 1916, Løbe-Nr. 387, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208228_c.pdf og *Skattemandtalsslister Graven, Rosensgade*; 1918, Løbe-Nr. 379, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208429_c.pdf, besøgt 06.01.20

¹³⁷ Minejendom.aarhus.dk, Graven 20, Journalnummer: 138202-1918, Måned/år: 1/1918, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/167543>, Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalsslister Graven, Rosensgade*, 1917, Løbe-Nr. 383, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208329_c.pdf og *Skattemandtalsslister Graven, Rosensgade*, 1918, Løbe-Nr. 379, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208429_c.pdf, besøgt 06.01.20

er hele syv personer arbejdsløse. Udover arbejdsløsheden, der går op og ned blandt beboerne, ser man også stor udskiftning blandt de logerende, samt en del beboere som er invalider eller modtager anden form for offentlig understøttelse.¹³⁸ I 1940 sker der et markant skift, da pensionatet pludselig er væk igen. Ejendommen bebos nu af en enkelt, angiveligt mere velstående familie bestående af en formand ved Aarhus Oliefabrik, hans kone og deres fire børn.¹³⁹

Ovenstående, der peger på at Graven 18-20 i begyndelsen af 1900-tallet var bolig for især lavere socialøkonomiske klasser og fattige, kendetegner også gaden som helhed. På Graven fandtes flere legatboliger og enkeboliger, hvor småt bemidlede kunne bo, og fattigvæsenet havde i en periode også til huse her.¹⁴⁰ Graven har altså været en gade, hvor man har kunne se Aarhus' fattigdom meget tydeligt i mange år. Det har sikkert været med til at give Graven og Latinerkvarterets sit blakkede omdømme i det meste af 1900-tallet.

Fabrik og forretning

Vender man tilbage til erhvervsstederne på Graven 18-20 er det særligt værd at bide mærke i gørtlerforretningen og maskinforretningen, som senere bliver fabrik, der ligger på adressen i mange år. Der var gennem årene også andre forretninger og virksomheder på adressen, men disse var der forholdsvis meget udskiftning i. Maskinforretningen og gørtlerforretningen ser begge ud til at være etableret i 1918, men det er også muligt, at kilderne før det blot er mangelfulde. Som nævnt tidligere var ejeren af maskinfabrikken, L. Christensen, også ejer af matriklen, selvom han ikke boede der. Ejeren af gørtlerforretningen hedder Charles Hansen, men han havde overtaget forretningen efter gørtler F.

¹³⁸ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Graven, Rosensgade, 1923-1939*, besøgt 06.01.20

1923: Løbe-Nr. 383, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208927_c.pdf.

1924: Mandtals-Skema Nr. 385, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209027_c.pdf.

1925: Folketællings-Skema Nr. 385, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209127_c.pdf.

1931: Folketællings-Skema Nr. 605, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209772_c.pdf.

1932: Folketællings-Skema Nr. 612, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209887_c.pdf.

1933: Folketællings-Skema Nr. 623, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210004_c.pdf.

1934: Folketællings-Skema Nr. 589, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210120_c.pdf.

1935: Folketællings-Skema Nr. 591, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210242_c.pdf.

1936: Folketællings-Skema Nr. 558, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210366_c.pdf.

1937: Folketællings-Skema Nr. 552, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210492_c.pdf.

1938: Folketællings-Skema Nr. 552, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210618_c.pdf.

1939: Folketællings-Skema Nr. 564, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210745_c.pdf

¹³⁹ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Graven, Rosensgade, 1940*, Folketællings-Skema Nr. 580,

https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210873_c.pdf, besøgt 06.01.20

¹⁴⁰ Aarhus vejvisere + Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine forlaget, 2018, s. 128

Larsen og havde derfor et skilt med ”Fred. Larsens Eftf.” over porten.¹⁴¹ Hans forretning i Graven 18-20 var en udvidelse af hans forretning i Norsgade. I en artikel i Jyllands-Posten fra 1964 kunne man læse, at Charles Hansen var en ”fin mand og en fortræffelig håndværker ... med bowlerhat og gule handsker.” ”Han mødte på værkstedet kl. 7 for at sætte svendene i gang og selv klare en portion af det vanskeligste arbejde,” står der, og når ”han havde overstået det, tog han kitlen af, vaskede sig og lavede en ny og lige skilning for derefter at iklæde sig sin fine hat og handsker og tage til formiddagskaffe på Hotel Royal.”¹⁴²

I 1922 fik matriklen ny ejer, nemlig Chr. Iversen, som i denne periode også ejede pakhuset i Badstuegade 1. I 1924 blev L. Christensens maskinforretning omdannet til en maskinfabrik, som i 1925 sælges videre til Aksel Hakonsen. Han driver den som ”Elektromekanisk Fabrik”. Gørtler Charles Hansen har stadig forretning på adressen. Et nyt indslag på matriklen er et tømrerværksted, som Chr. Iversen har fået oprettet. Både værkstedet og matriklen skifter igen ejer i 1930, hvor Johannes Blichfeld tager over og kalder sit tømrerværksted ”Chr. Iversens Efterfølger”. Det varer ikke længe og handlen går angiveligt tilbage i 1932, hvor Chr. Iversens enke er opført som ejer.

Året efter er Axel Hakonsen, der driver den elektromekaniske fabrik, opført som ejer af matriklen. I 1935 er ejerskabet af matriklen gået videre til Thomas B. Thrige, og fabrikken er blevet overtaget af Carl E. Thumand. I 1938 ligger der også et bogtrykkeri på adressen med ejer Arthur Hvilsted,¹⁴³ og de efterfølgende år sker

Annonce for Carl E. Thumands Elektromekaniske Fabrik (nederst), Jyllands-Posten, Nr. 19, 66. årgang, 1936-01-19, s. 1, annonce: ”Carl E. Thumand”

¹⁴¹ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Graven, Rosengade*, 1918, Løbe-Nr. 379, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208429_c.pdf, besøgt 06.01.20 og Aarhus Stiftstidende, Nr. 248, 1950-09-08, s. 4. Aarhusarkivet.dk, *Sejrs sedler, Charles Hansen*, 1925-09-08, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000107274>, besøgt 06.01.20

¹⁴² Begge citater fra Jyllands-Posten, 1964-03-01, s. 8

¹⁴³ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Graven, Rosengade*, **1922**, Løbe-Nr. 382, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208824_c.pdf; **1923**, Løbe-Nr. 383, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208927_c.pdf; **1925**, Folketællings-Skema Nr. 385, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209127_c.pdf; **1930**, Folketællings-Skema Nr. 607, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209660_c.pdf; **1933**, Folketællings-Skema Nr. 623, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210004_c.pdf; **1935**, Folketællings-Skema Nr. 591, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210242_c.pdf; **1938**, Folketællings-Skema Nr. 552, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210618_c.pdf, besøgt 06.01.20

der ikke mange ændringer i erhvervene på matriklen, da både Thumands fabrik, trykkeriet og gørtlerforretningen fortsætter.

Thumands elektromekaniske fabrik var forholdsvis undseelig, da den lå i baggårdsbygningens stueetage på matriklen. Fra gaden blev den stort set kun afsløret af skilte på facaden. I en annonce fra 1936 kan man se, hvad fabrikken kan byde på: ”Elektriske Maskiner af enhver Art – Dynamoer – Transformatorer – Motortaljer m.m. Stort Lager af Elektromotorer, nye og brugte, samt Reservedele. – 1. Kl.s Reparationsværksted for alle elektriske Maskiner, uanset Størrelse og Fabrikat. – Alle slags Motor- og Dynamokul paa Lager.”

I 1941 fremstillede Thumands fabrik den første elektriske bil i Aarhus ved at tage motoren ud af en DKW bil og erstatte den med en ”Elektromotor på 2½ Hestekraft. I bagagerummet er anbragt Akkumulatorer til 90-100 Kilometers Kørsel med en Tophastighed af 35 Kilometer i Timen. Bilen er bestilt af en Mand, der har Vandkraftanlæg, saa han kan lade Akkumulatorerne op om Natten.” Fabrikken havde succes, produktionen blev udvidet, så der i 1943 var beskæftiget ca. 35-40 arbejdere der. Lørdag d. 2. december 1944 blev fabrikken dog udsat for sabotage, da fire-fem ”revolvermænd” trængte ind i fabrikken og bad arbejderne om at forlade stedet, samt sørgede for, at beboerne i etagen over fabrikken også kom ud af bygningen. Herefter placerede de to bomber i fabrikken, som eksploderede med så voldsom kraft, at hele fabrikken blev fuldstændig ødelagt, og ejendommen slog store revner. Ingen mennesker kom til skade, men der udbrød en voldsom brand, der dog kom under kontrol efter kun en time og derfor ikke spredte sig.¹⁴⁴

I 1950 fylder Charles Hansen 75 år og må pga. sygdom lade sin svigersøn, der også er gørtler, overtage gørtlerforretningen.¹⁴⁵ I 1954-55 kaldes forretningen ”C Hansens Eftf. Metalfabrik & Metalstøberi”, hvilket gør det tydeligt at Hansen fuldstændig har overladt forretningen til andre, og at den også har ændret form fra gørtler til fabrik og støberi.¹⁴⁶ Et skilt med påskriften ”Chas. Hansens Eftf.” hæn-

¹⁴⁴ Jyllands-Posten, Nr. 282, 66. årgang, 1936-10-11, s. 1, ”Carl E. Thumand, Elektromek. Fabrik Aarhus”; Jyllands-Posten, Nr. 19, 66. årgang, 1936-01-19, s. 1, annonce: ”Carl E. Thumand”; Aarhus Stiftstidende, Nr. 21, 1941-01-21, s. 1: ”Med Elektromotor under Kølerhjelm”; Demokraten, Nr. 23, 61. årgang, s. 5: ”Handel – Haandværk – Industri”, ”Carl E. Thumand, Graven 18-20”; Herning Avis, Nr. 55, 42. årgang, s. 1, ”Bombe-Ekspllosioner i elektromekanisk Fabrik i Aarhus”.

¹⁴⁵ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, Charles Hansen, 1950-09-08, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000107275>, besøgt 06.01.20

¹⁴⁶ Aarhus Vejviser 1954-55, s. 254

ger over porten, hvor det gamle skilt hang. Manden, der har overtaget forretningen hedder Jens Bredstrup, men bliver også kaldt Messing Jens, og det er han så stolt af, at han stempler de produkter, han laver, med ”MJ”.¹⁴⁷

Helt frem til 1971, der er det seneste år, Aarhus vejvisere registrerer erhverv på adressen, kan man stadig finde både Thumands elektromekaniske fabrik, Hvilsteds bogtrykkeri og Hansens efterfølgere med gørtler/metalstøberi på matriklen.¹⁴⁸ Billedet af en gade med blandet småerhverv, fremstillingsvirksomheder og bolig blev altså fastholdt op til 1970’erne for Graven 18-20’s vedkommende.

En bygning af beton

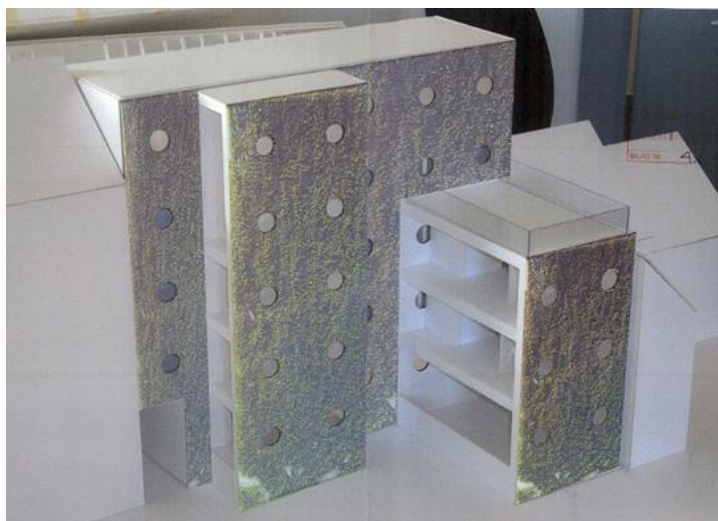
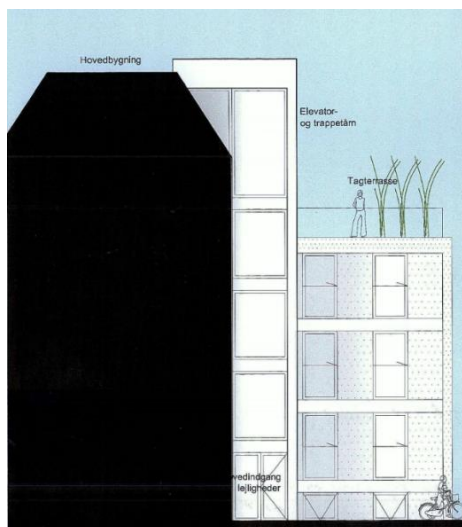
I 1992 var der store planer for Graven 18-20. Matriklen var overtaget ejendomsfirmaet Latinergården I/S. Det er en klar indikation på, at betegnelsen ”Latinerkvarteret” har fået godt fat og vundet udbredelse. Latinergården I/S søgte sammen med ingeniørfirmaet VIGGO•FOLMER A/S om byggetilladelse til en totalrenovering af de eksisterende bygninger på matriklen med henblik på at omdanne hele ejendommen til beboelse. Byggeprojektet blev ikke godkendt, men i 1999 kom der dog gang i byggeplanerne igen. Denne gang var det Pensionsinvest III A/S, der ejede bygningen, og som sammen med Arnborg Teknik ApS søgte om byggetilladelse til renovering og istandsættelse af bestående bygninger, så ejendommen kunne anvendes til kontorer. I vinteren 1999-2000 må Aarhus Kommune dog gribe ind, da nedrivningen og ombygningen er mere omfattende end det tilladte. Nye planer for ombygningen blev ikke godkendt, men i efteråret 2000 blev en kælder- og fundamentsplan, samt en afløbsplan godkendt og et areal på 25 kvm blev administrativt flyttet fra matriklen Gravens nr. 18 til nr. 20. Fra 10. januar til 11. april 2000 foretages der arkæologiske udgravninger på matriklen – de samme udgravninger som lagde grund for dette kapitels viden om de tidligste bygninger på matriklen.

I 2007-2008 gik det for alvor løs igen. Ejeren af matriklen, Karsten Kjær, søgte om tilladelse til at rive bygningerne på Graven 18-20 ned. I materialet fremgår det, at restaureringsarkitekt Johannes Exner havde vurderet ejendommen til næppe at være bevaringsværdig, og efter ca. 3 måneders sagsbehandling gav Aarhus Kommune tilladelse til, at hele Graven 20 kunne nedrives.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Jyllands-Posten, 1964-03-01, s. 8

¹⁴⁸ Aarhus Vejviser 1970-71, s. 106

¹⁴⁹ Minejendom.aarhus.dk, Graven 20, Journalnummer: 0674-07, Måned/år: 9/2007, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/167590>; og journalnummer: 1306-07, Måned/år: 1/2010, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/167587>, besøgt 06.01.20.

Øverst: Facadetegning af nybyggeri ønsket foretaget på Graven 20. Bygningen skulle anvendes til erhverv i stueplan og til boligformål i ovenliggende etager. T.v.: sidebygningen i baggården og nederst en model af facaderne mod baggården med plantebeklædning.

Da der blev rejst en fredningssag på ejendommen, blev nedrivningen ikke til noget, men i 2008 blev sagen afsluttet i Kulturarvsstyrelsen med en beslutning om, at Graven 20 ikke skal fredes. De skriver bl.a.: ”De historiske dele af bygningen er så fragmentariske, og bygningen så stærkt ombygget, at den i dag fremstår uden tilstrækkelige kvaliteter til at kunne fredes. Kulturarvsstyrelsen finder ikke, at der er belæg for at definere bygningen som en renæssancebygning eller en sjælden bevaret repræsentant

i en boderække.”¹⁵⁰ Dermed var den sidste forhindring ryddet af vejen, men alligevel gik nedrivningen af matriklens bygninger ikke i gang – måske pga. af finanskrisen, som for alvor ramte Danmark i sommeren 2008. Derfor blev det moderne byggeri aldrig til noget, og det gamle forhus står stadig. En ny byggesag dukkede op i 2010, hvor Karsten Nørkjær ansøgte om tilladelse til at ændre lokalernes anvendelse på 1. sal fra kontor til udlejningsværelser, men heller ikke denne sag gennemførtes. I 2018 blev indrettet kaffebar i matriklens forhus.

¹⁵⁰ Minejendom.aarhus.dk, Graven 20, Journalnummer: 2567-10, Måned/år: 1/2011, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/167592>, besøgt 06.01.20

Danmarks ældste farvehandler: J.C. Juuls gård

- Af: Laura Luise Løkke Berg

Fotografi af Mejlgade 19 fra 1903-1907. Hammerschmidt Foto (1892-1987). Kreativt ophav: Edvard Peter Søren August Arnesen Monsrud (1871-1935). Datering: 1903 – 1907. Aarhus Stadsarkiv, Aarhusbilleder.dk

Fotografi af Mejlgade 19 fra 2015 af Ib Nicolajsen. Aarhusbilleder.dk

Mejlgade

Mejlgade fik sit nutidige navn i 1860'erne. Navnet kommer af betydningen 'Middelgade' og i en kilde fra 1533 hed gaden eksempelvis 'Medelgade'. Gaden har gennem tiden spillet en vigtig og central rolle i Aarhus, da den siden middelalderen har befundet sig i centrum af byens puls og liv.¹⁵¹ Der er blandt andet fundet stenlægninger og stolpehuller fra 1200-tallet, og gaden er ydermere en af de få, hvis udseende stadig minder om det, den havde i middelalderen. Ud for Mejlgade 19 er det eksempelvis muligt at se de forskydninger i gaden, der fandtes inden gadereguleringerne i 1800-tallet.¹⁵²

Erhverv og handel kan også spores i gaden helt tilbage til middelalderen, men specielt i løbet af 1800-tallet lå der flere store købmandsgårde, der blev centrum for handelslivet. I løbet af 17- og 1800-tallet steg oplandshandlen i Aarhus. Mejlgades port (også kaldet Middelport/Mejlport) var det første handelssted, som bønderne mødte, når de kom nordfra ind til Aarhus for at handle. Gaden fik derfor status som hovedgade, og her forekom blandt andet en produktion af og handel med olie, øl, brændevin, tobaksvarer og aviser. Da købstadsmonopolet blev ophævet og etableringen af jernbaneforbindelser og anlæggelsen af Clemensbro over åen flyttede handelslivet til den sydlige del af Aarhus. Mejlgades position som handelshovedgade forsvandt således, og hovedstrøget blev til gengæld flyttet op til Søndergade og Ryesgade omkring den nye hovedbanegård.¹⁵³

Hovedbeskæftigelsen i Mejlgade ændrede sig fra at være handel til i stigende grad at blive domineret af håndværk og især industri. Kastes et blik på vejviserne fra 1885 og 1920 ses en markant udvikling i beskæftigelse i perioden. I 1885 fandtes mange forretninger i gaden. Blandt dem ses eksempelvis hele seksten købmænd, samt to modehandlere og fem brændehandlere. Derudover husede gaden fem handelsagenter. Håndværk fandtes også i gaden, men det var som oftest små skomagere, skræddere osv. Generelt blev der øjensynligt handlet med alt fra kolonialvarer til brænde, bomuld, uld, heste osv. I 1920 så billedet dog ganske anderledes ud. På dette tidspunkt fandtes endnu små butikker i gaden, men Mejlgade havde ikke længere købmandsforretninger, og der fandtes kun én delikatesse-

¹⁵¹ Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine forlaget, 2018, s. 236

¹⁵² Fund og fortidsminder. Kulturministeriet – Slots- og Kulturstyrelsen. Besøgt den 30.10.19. <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/>; og Beck, Bue, *Det krigshærgede land. Århus, byens historie 1720-1870*. Århus byhistoriske Udvalg 1997, bind 2, s.25

¹⁵³ Ibid og Fink, Jørgen. *Byens rum. Århus, byens historie 1870-1945*. Århus byhistoriske Udvalg 1997, bind 3, s.11 + 50-53

handel, én skomagerforretning og én skrædderforretning. Håndværk og industri overtog tydeligt gaden i 1920, hvor en smedje, et billedskærerværksted og et drejeri nu lå side om side med De Danske Mejeriers Maskinfabrik og et maskinværksted.¹⁵⁴

Den industrielle revolution i løbet af 1800-tallet betød, at håndværk, produktion og industrielle småerhverv vandt frem. Mejlgade fik mange produktions- og fremstillingsvirksomheder, hvilket blandt andet kan ses på de mange baggårde, der er at finde i gaden i dag.¹⁵⁵ Baggårdsindustrien med få faglærte ansatte faldt dog i løbet af 1970'erne i Mejlgade. Bykernen blev saneret, og mange af de gamle baggårde blev ryddet til fordel for mere trafik, gågader, ensretning af gader og så videre, hvilket besværliggjorde det at drive virksomhed i midtbyen. Derudover steg huslejen i området. Undersøgelser har vist, at Mejlgade i 1970'erne stadig havde forholdsvis meget småindustri i gaden. Knap en tredjedel af gadens ejendomme husede baggårds- og småindustri, der lå side om side med boliger. Tidligere havde 60 procent af gaden koncentreret sig om håndværk og industri.

Latinerkvarteret fik i løbet af 1900-tallet, og specielt i 1970'erne, ry for at være området i Aarhus, hvor prostituerede arbejdede, stoffer florerede og lyssky beværtninger drev deres forretning. Det ramte også Mejlgade, men det hører med til billedet at småhåndværk, industri og baggårdserhverv samt enkelte restauranter gennem hele perioden fyldte i gadebilledet.¹⁵⁶

I 1980'erne begyndte cafeerne at rykke ind i Latinerkvarteret og også i Mejlgade. Cafeerne tiltrak et helt nyt og bedre bemidlet klientel til kvarteret, der blandt andet gav plads til, at specialbutikker og restauranter kunne åbne. Restauranter og cafeer er netop også noget, der tydeligt er at finde i gadebilledet i Mejlgade i dag, og som dukkede på i forbindelse med 1980'ernes påvirkning på hele den aarhusianske bykerne.

En bygning, der i mange 100 år har befundet sig på Mejlgade, og som har været en del af det pulserende handelsliv i gaden, er Juuls Gård. Juuls Gård er opkaldt efter farvehandler J.C. Juul, der i 1842 grundlagde sin forretning, som også betegnes som Danmarks ældste farvehandel, i ejendommen.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Aarhus Vejviser 1885

¹⁵⁵ Toftgaard, Jens, *Købstadens metamorfose*. Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitetsforlag, 2005, s. 101 og Vejviser for Aarhus og nærmeste omegn 1885. 10. Årgang. Udgivet og forlagt af N.O. Sørensen. Aarhus og Aarhus Vejviser 1920. 44. 24. årgang. Udgivet og forlagt af de forenede bogtrykkerier. 1919. Aarhus.

¹⁵⁶ Christensen et al. *Byen i Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1970'erne*, Turbine Forlaget, Aarhus, 2018, s. 239. Aarhus Vejvisere for 1920 og 1970

¹⁵⁷ Hammerschmidt Foto (1892-1987), Gårdparti fra Mejlgade 19. Aarhus Stadsarkiv. Akrid ID: 000186428. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000186428>, besøgt d. 31.10.19 og Beck, Bue, *Hugo Matthiesens Aarhus 1917*. I skriftrækken Hugo Matthiesens Danmark. Forlaget Hikum, 1999, s. 57-64

J.C. Juuls gård på Mejlgade 19

Bygningen, der ligger på Mejlgade 19 med matrikelnummeret 1031, er et af de ældste huse i Aarhus, og er et eksempel på en velbevaret bindingsværksgård med et gådrum i midten.¹⁵⁸ Det er et af de få bevarede eksempler på renæssancebindingsværk i Århus. Ejendommen er fra 1600-tallet, og er en af de bygninger, der i dag kan findes på Mejlgade fra før svenskekrigene.

Gården blev fredet i 1919 blot et år efter indførelsen af bygningsfredningsloven i 1918. Huset ligger på hjørnet, hvor Mejlgade og Graven krydser hinanden, og befinder sig på en smal, langstrakt grund med forhus mod Mejlgade.

Forhuset er sammenbygget med et sidehus, og i forlængelse heraf kommer et baghus. Forhuset er toetages og består af ni fag og indeholder butik i stueetage, hvor den gamle farvehandel lå i sin tid, mens kælderen kan anvendes til opbevaring. Disse lokaler er rester af en ældre grundplan, med sammenhængende butikslokaler mod gaden. På første sal er der tre stuer, en suite mod gaden og en stue mod gården, og disse lejemål fortsætter ud i sidehuset.

Meget af det gamle inventar er bevaret i bygningen. Vinduerne i forhuset stammer fra 1700-tallet, og indenfor findes ældre indbyggede reoler, skuffer, et pengeskab og en slagbænk i baglokalet, der står med malingsrester fra de sidste 150 år. Sidehuset er toetages og rummer i stueetagen en bolig og baglokaler til den farvehandel, der tidligere lå på adressen. På første sal i forhuset findes erhvervslokaler til lejemål. Baghuset er toetages, syv fag og indeholder på første sal en bolig ud til Graven. På stueetagen ligger et depotrum, der oprindeligt var den gamle hestestald. På matriklen findes ligeledes en udhusbygning, der består af rum til bolig.¹⁵⁹

Bygningens udformning beror på det udseende, som købmandsgårde som regel havde omkring 16-1700-tallet. Forhuset var som oftest indrettet til handel og beboelse, mens sidehuse og baghuse i stueetagen skulle rumme køkken, bryggers, butikkens funktioner og redskaber, lader og stalde.¹⁶⁰ Mejlgade 19 kan give indblik i en typisk købmandsgård fra denne periode. De eksisterende bygninger er oprindeligt opført i 1600-tallet og siden ombygget gentagne gange. Sidehuset mod nabogården i Mejlgade er det ældste og er opført som gavlhus omkring 1600. Forhuset er fra 1625, mens baghuset blev opført i slutningen af 1700-tallet. Forhusets facade er ombygget i slutningen af 1700-årene til

¹⁵⁸ Arkark.dk, Århus, Mejlgade 19, Farvehandler Juuls Gård, <http://arkark.dk/building.aspx?buildingid=13877>, besøgt d. 31.10.19; Beck, Bue, *Hugo Matthiesens Aarhus 1917*. I skriftrækken Hugo Matthiesens Danmark. Forlaget Hikum, 1999, s. 22 og 59

¹⁵⁹ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=1096528>, besøgt d. 31. 10.19

¹⁶⁰ Beck, 1997, s.35

det langhus på 9 fag, som kan ses i dag. Før det fandtes et hus, der delvist er bevaret i det nuværende sidehus.¹⁶¹

Først fra 1800-tallet blev forhuset benyttet til butik, idet stueetagen fik butiksruder. Inden J.C Juul overtog stedet i 1846, udgjorde Mejlgade 19 en del af en større købmandsgård.¹⁶²

Fra J.C. Juuls etablering af en farvehandler på adressen i 1846 og frem til 2010, er der blevet drevet farvehandler i ejendommen i over 150 år. Det er interessant at kigge nærmere på, hvem der har boet og levet på adressen, og hvordan virksomheden har skiftet hænder. Dette vil give et eksempel på, hvordan livet har udspillet sig i Mejlgade i denne periode.

Købmandsgård, der er tilknyttet Domkirken

Det første navn, der kan knyttes til adressen, er købmand Søren Mikkelsen Malling, der 1670-1679 ejede en del af det, der dengang kaldtes ”Christoffer Schieldes gård”. Søren Malling havde embede som konsumptionsforvalter i byen, dvs. ansvar for den retmæssige betaling blev betalt. Han fungerede som rådmand i sine sidste leveår fra 1681-82.¹⁶³ Kandestøber og kæmner Hans Nielsen Gotlænder overtog ejendommen i 1679. En kæmner var det øverste embede i byens administration og han var altså en indflydelsesrig borger, som desuden ejede mange andre bygninger i byen og ikke selv boede på adressen. Til gengæld kan det ses, at lektor ved Århus Domkirke Hans Wandal i 1682-1683 boede på ejendommen. Gården har gennem hele 1700-tallet været bolig for personer med forbindelser til kirken og domkapitlet. I 1724 blev gården solgt til Mette Johansdatter Lønborg, der var enke efter øverste kapellan ved domkirken, Hr. Jens Harlev.

Mette Lønborg solgte i 1725 den sydligste ende af baghuset til Niels Langballe, der var regiments-kvartermester i perioden 1719-1732. Det nordlige sidehus af gården var i 1735-1750 ejet af hendes nevø Johan Lønborg, der var kapellan ved domkirken fra 1724 og til sin død i 1753.

Fra 1761 bidrager brandtaksationerne til et mere nøjagtigt billede af hvem, der ejede adressen, og hvordan bygningen så ud. I 1761 var bygningen ejet af Hans Eilertz, der var kapellan ved domkirken, og som også boede på adressen. En anden kapellan, Hans Michael Seehus, boede også i gården i 1761 og overtog den i 1768. I denne periode beskrives ejendommen som bestående af et forhus på ni fag og to etager, et sidehus på ni fag og to etager og et halvtag på ni fag. I 1777 beskrives forhuset som

¹⁶¹ Christensen, Anette, Mejlgade 19 – en ejendom og dens historie. *Tidsskriftartikel Årbog/Købstadsmuseet ”Den Gamle By”*; 1991, s. 92; Arkark.dk, Århus, Mejlgade 19, Farvehandler Juuls Gård: <http://arkark.dk/building.aspx?buildingid=13877>, besøgt d. 31.10.19

¹⁶² Beck, 1999, s. 59

¹⁶³ Christensen, 1991, s. 93-97

elleve fag. Et baghus på seks fag er kommet til. I 1798 købte købmand Christen Larsen Schmidt ejendommen fra den tidligere ejer.¹⁶⁴

Købmændene: Schmidt og Lewis

Christen Larsen Schmidt og hans familie skiller sig ud i bygningens historie, da han var den første som indrettede ejendommen til butik og handel. Christen Larsen Schmidt både boede og arbejdede således på adressen, hvor han havde sin købmandsforretning. I brandtaksationen fra 1801 ses det, hvordan bygningen var indrettet som beboelse og forretning. Forhuset på ni fag og i to etager og kælderen på syv fag blev brugt til værelser og krambod. Sidehuset på elleve fag i to etager med jernkakkellovn, kølleskorsten, mæskekar og malttønde blev brugt til værelser, køkken og bryggers, mens baghuset på syv fag og to etager fungerede som pakhus og stald.¹⁶⁵

Schmidt døde i en alder af 51 år den 25. januar 1820 efter 16 dages sygdom.¹⁶⁶ Hans enke Maren Wissing Schmidt solgte i 1830 gården til købmanden Abraham Lewis, men fortsatte derefter sin egen købmandsforretning i Mejlgade 72.¹⁶⁷

Overdragelsen af forretningen i 1830 giver os i kilderne et indblik i den alsidige købmandsforretning, der blev drevet på adressen. Abraham Lewis indrykkede den 23. oktober 1830 en annonce i Aarhus Stiftstidende: *"At jeg først i næste Uge tiltræder den Gaard paa Hjørnet af denne Byes Middelgade og Graven, som jeg har kjøbt og der hidindtil har været eiet og beboet af velædle Madam Chr. L. Schmidt, og at jeg deri fortsætter den i samme førte Boutique og Bonde-Handel, med de gangbareste Artikler, saavel i større og mindre Partier, som en detaille(...)"*.¹⁶⁸ Forretningen havde, med en placering i byens travleste hovedgade, således gode muligheder for at deltage i den oplandshandel, der florerede på gaden i løbet af 1800-tallet, hvor Mejlgade blev handelsporten ud til landområderne omkring byen.¹⁶⁹

Abraham Lewis gik fallit i 1838. Tvangsauktionen blev annonceret i Aarhus Stiftstidendes følgeblad den 11. august 1838: *"Den Lewis's Boe tilhørende Gaard No. 143 paa Hjørnet af Middelgade og*

¹⁶⁴ Aarhus Brandtaksation for 1761-81. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brand taxations forretning over de publice og private bygninger anno 1761 (1771). Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 26; Christensen, 1991, s. 97- 99

¹⁶⁵ Aarhus Brandtaksationen for 1801-1810. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Protokol i Aarhus Rådstuearkiv, 1801-1810. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 56

¹⁶⁶ Sejrs sedler, Christian Larsen Schmidt dør 1820, Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000086337>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende. Besøgt d. 04.11.19

¹⁶⁷ Sejrs sedler. Enke Maren Schmidt sælger gården, 1830. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000086296>. Original kilde: P. Jensen og Israelsen. Besøgt d. 04.11.19

¹⁶⁸ Sejrs sedler. Abraham Lewis overtager gården, 1830. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000056797>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 23.10.1830. Besøgt d. 04.11.19

¹⁶⁹ Beck, 1997, s.23-24 og Degn, Ole, Borgernes by, byens rum. *Århus, byens historie -1720*. Århus byhistoriske Udvalg 1996, bind 1, s.244

Graven med den lige overfor paa Gaden beliggende Pakhuusgaard stilles til Auction (...) Efter Bestemmelse i Lewis's Fallitbo afholdes Auktion over Løsøre".¹⁷⁰ To år efter overtog købmand Lars Christian Schmidt forretningen, men otte år efter i 1848 solgte hans enke gården videre købmand Jacob Christian Juul.¹⁷¹ J.C. Juul blev en af de mest fremtrædende personligheder i bygningens historie. Juul lagde både navn og erhverv til den forretning, der skulle være at finde i bygningen helt frem til år 2010.

Farvehandlerens første år under J.C. Juul

Jacob Christian Juul flyttede ind i bygningen allerede i 1846, hvor han boede og startede købmandsforretning, før han endeligt overtog bygningen af Schmidts enke i 1848. Juul startede sin forretning som en kombineret farve-og materialhandel, men fik langsomt specialiseret sig som farvehandler.¹⁷²

I Aarhus Stiftstidende den 2. maj 1846 kan man læse, at Juul allerede ved etableringen af forretningen i Mejlgade 19 solgte malervarer: *"At jeg er flyttet til Gaarden No. 143 paa Hjørnet af Middelgade og Graven, og der fortsætter den af mig hidtil førte Handel med Colonial-og Malervarer (...)"*.¹⁷³

Juuls forretning fik en god strategisk placering på den vigtigste strøggade i Aarhus i 1800-tallet. I brandtaksationen fra 1827 blev gården beskrevet som et forhus på 9 fag og 2 etager af egebindingsværk og tegl. Både i første og i anden etage var der værelser. Sidehuset i egebindingsværk bestod af 10½ fag. Huset var forenet med forhuset og bestod af lejlighed med plads til 2 familier på øverste etage samt et pakhus. Baghuset i egebindingsværk var indrettet til stald, pakhus og kornloft. Derudover fandtes et halvtag af brædder på 8 fag og med 2 porte i hver sin ende af gården.¹⁷⁴

Da J.C. Juul købte gården erstattede han halvtaget på 8 fag, der lå ud mod graven og byggede i stedet et muret hus på 19 fag i stokværk med 2 porte. Dette hus blev blandt andet anvendt som brændeskur og hønsehus.¹⁷⁵ Det er stort set sådan, bygningen fremstår i dag. At huset på det ydre stort set fremstår, som det gjorde i midten og slutningen af 1800-tallet giver mulighed for at få et indblik i tidens købmandsgårde og levestandard.

¹⁷⁰ Sejrs sedler, Abraham Lewis går fallit, 1840. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000056806>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 11.08.1838. Besøgt d. 04.11.19

¹⁷¹ Christensen, 1991, s. 100

¹⁷² Demokraten. torsdag den 9. april 1942. Årgang 60, nr. 96. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket

¹⁷³ Sejrs sedler, J.C Juul overtager bygningen. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000045870>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende; Demokraten. torsdag den 9. april 1942. Årgang 60, nr. 96. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Besøgt d. 05.11.19

¹⁷⁴ Tillæg til Brandtaksationen for 1827-1837. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Særlig protokol – f.19. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 665

¹⁷⁵ Christensen, 1991, s. 101

Til venstre: J.C. Juul (1815 23/10 - 1898 19/4) købmand og farvehandler i Århus 1842-78, [Aarhus billeder.dk](http://Aarhus.billeder.dk), [Til højre: J.C. Juul, fotograferet i Mejlgade 19 i slutningen af 1800-tallet. Aarhus Stiftstidende 1942, torsdag d. 9. april. Årgang 149, nr. 96](#)

J.C. Juul havde forretning i forhuset, mens beboelsen var trukket lidt tilbage. Det var det samme mønster, som købmandsgårde som regel havde haft siden 16-1700-tallet. Forhuset var som oftest indrettet til handel og beboelse, mens sidehuse og baghuse i stueetagen skulle rumme køkken, bryggers, bagerum osv.

Først da industrialiseringen for alvor tog fat i byen og massefremstillingen vandt frem blev det mere almindeligt at bolig og erhverv blev adskilt.¹⁷⁶

I folketællingerne fra 1850-1880 kan man se, at flere personer ud over Juul og hans familie boede på adressen. Familiens tjenestefolk boede der, og derudover udlejede J.C. Juul en del af ejendommen til

¹⁷⁶ Toftgaard, 2005, s. 101

beboelse. I 1850 ses det eksempelvis, at Juul-familien boede alene på gården sammen med deres tjenestefolk, mens folketællingerne fra 1860-80 viser, at 1. salen blev udlejet til andre familier.¹⁷⁷

Duus-familien flytter ind

J.C Juul lejede den 24. april 1878 sin gård og butik ud til M. Mathiasen Duus, der ligesom Juul var farvehandler. Duus flyttede ind med sin familie samtidig med, at han lejede butikslokalerne fra Juul med henblik på at drive farvehandlen videre. I Aarhus Stiftstidende i 1878 kunne man den 24. april læse om overdragelsen i en notits, som J.C Juul havde skrevet: ” *Den af mig hidtil førte Farvehandel har jeg overdraget til Hr. Mathiasen Duus, som fra den 25.ds. fortsætter samme for egen Regning under Firma: J. C. Juuls Efterfølger (...)* ”.¹⁷⁸

Duus var et navn, der kom til at hænge ved forretningen helt op til 2010. M. Mathiasen Duus købte gården af J.C Juul den 24.10.1896, dengang både med adresse på Mejlgade 19 og Graven 2, for 20.000 kr.

Jacob Christian Juul og hans familie blev boende i Mejlgade 19 helt frem til hans død i 1898.¹⁷⁹ Juul-familien boede i stuen, mens farvehandler M. Mathiasen Duus havde butikken i stuen og boede med sin familie på 1. etage.¹⁸⁰ Efter M. Mathiasen Duus's død i 1909 fortsatte hans enke, Louise Duus og hans søn, Ernst. W. Mathiasen Duus forretningen under samme firmanavn: J.C. Juuls Efterfølger.¹⁸¹ Mejlgade 19 ses det, at butikken blev drevet videre som forretning selvom butikshandlen i Mejlgade generelt gik tilbage i anden halvdel af 1800-tallet og ind i 1900-tallet, hvor håndværk og industri til gengæld vandt frem. Gården fortsatte også med at indeholde kombineret beboelse og erhverv et stykke ind i 1900-tallet.¹⁸² En ombygning eller udvidelse af gården synes heller ikke at være blevet

¹⁷⁷ Folketælling 1850, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=115275#115275,17296189>. Besøgt d. 05.11.19 og Folketælling 1860, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=10115#10115,241382>. Besøgt d. 05.11.19 og Folketælling 1870, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=54144#54144,11872483>. Besøgt d. 05.11.19 og Folketælling 1880, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56863#56863,12054700>. Besøgt d. 05.11.19

¹⁷⁸ Sejrs sedler. Duus overtager forretningen, 1878. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000045888>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 24.04.1878. Besøgt d. 05.11.19

¹⁷⁹ Sejrs sedler. J.C Juul. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000018731>. original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 24.10.1896. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000045866>. Original kilde: P. Jensen og Israelsen, Mejlgade, s. 58. Besøgt d. 05.11.19

¹⁸⁰ Aarhus Vejviser 1891, s. 141

¹⁸¹ Sejrs Sedler. Enke og Søn overtager Duus, 1909. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000045899>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 18.01.1909. Besøgt d. 05.11.19, Sejrs sedler. Duus dør, 1909. Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000018748>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 07.01.1909. Besøgt d. 06.11.19

¹⁸² Toftgaard, 2005, s. 101; Dehnits, 2018, s. 236; Aarhus vejviser 1908 og Folketælling 1911. Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/rif/select/7/16924429>. Besøgt d. 05.11.19, Christensen, 1911

foretaget. Folketællingerne og vejviserne kan fortælle, at udlejningen til beboelse fortsatte samtidig med, at der i disse periode også er blevet drevet farvehandel i forhuset.

Ernst Duus ville rive gården ned

I 1910 var den gamle farvehandel dog tæt på at blive revet ned. Ernst Duus, der var M. Mathiasen Duus søn, forsøgte kort tid efter sin fars død at søsætte et projekt, der skulle erstatte den gamle bindingsværksbygning fra 1600-tallet med et nybyggeri.

Mejlgade 19. Tegninger af den 4 etagers bygning, der skulle erstatte den gamle bindingsværksgård. Bygningen ville således passe ind i det 1900-tals nybyggeri, der ellers prydede byen. D. 7. maj 1910. Fundet på minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune

I løbet af 1900-tallet blev det mere almindeligt at foretage ændringer og ombygning af de gamle gårde og huse i købstæderne.¹⁸³ Den gamle gård i Mejlgade stod nu for skud. Ernst Duus ansøgte i 1910

¹⁸³ Fink, 1997, s.44

Aarhus byråd om tilladelse til at opføre et 4 etagers forhus med mansardetage og en 1 etagers staldbygning.¹⁸⁴ Den gamle bindingsværksgård og alle bygningerne på matrikel nr. 1031 skulle jævnes med jorden. Den nye bygning skulle kunne bruges til beboelse og ville få et areal på 746 kvadratalen, svarende til 300 kvm.

Mejlgade 19 fotograferet af Hugo Matthiesen i 1917, hvor Ernst Duus ejede bygningen. Beck, Bue, Hugo Matthiesens Aarhus 1917. I skriftrækken Hugo Matthiessens Danmark. Forlaget Hikum, 1999, s. 58-59

Den danske kulturhistoriker Hugo Matthiesen beskrev og fotograferede de danske købstæder i begyndelsen af 1900-tallet. På et fotografi fra 1917 kan man se den nyopførte nabobygning Mejlgade 21, mens den gamle købmandsgård fremstår næsten helt malplaceret i forhold til den høje, moderne bygning ved siden af. Duus' planer for ombygningen af Mejlgade 19 svarede i højde og udseende, næsten som en kopi, til nabobygningen.

I byggesagen ses det, hvordan Justitsministeriet bad borgmesteren om at tilkendegive, at der kunne gives dispensation for byggeloven, eftersom bygningskommissionen og Århus byråd allerede havde godkendt byggeplanen. Vejen var ryddet for, at Duus ville kunne gennemføre projektet, men alligevel blev ombygningen aldrig gennemført.

¹⁸⁴ Brev-No: 7435, Journal No: L3374, Fra justitsministeriet til bygningsinspektøren. København d. 7. maj 1910. Fundet på minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223575>. Besøgt d. 06.11.19

Det er dog værd at notere, at bygningen blev fredet blot ni år senere. Det var i 1919 og kun et år efter bygningsfredningsloven trådte i kraft i 1918. Bygningen er således blevet fredet ganske tidligt på grund af dens kulturhistoriske værdi som en velbevaret repræsentant for en købmandsgård med butik og beboelse i forhuset, lager og stald i side- og baghus samt farveproduktion i udhuset.¹⁸⁵ Det var dermed kun lige på falderebet til, at Danmarks ældste farvehandler og en af de ældste huse i Århus ikke ville være blevet bevaret.

Bygningen forblev øjensynligt i Duus-familien helt frem til 1970'erne, hvor kaptajn Duus, der havde ejet bygningen siden 1940'erne stod anført som ejer.¹⁸⁶ Kaptajn Duus, der selv boede i København, stod for, at bygningen i 1939 fik installeret W.C.¹⁸⁷ Kaster man et blik på perioden 1918-1970 ses det, at Duus-familien stoppede med at bo på adressen og lejede farvehandleren ud til anden side. I 1918 var malermesteren eksempelvis Reichardt Udsen, der var blevet medindehaver sammen med Ernst Duus. Udsen overtog senere forretningen og drev den frem til 1932, hvor K. Eskesen overtog forretningen.¹⁸⁸

K. Eskesen og den gamle købmandsgård

Farvehandlen gennemgik formentlig en række indvendige forandringer i tiden op til K. Eskesens tid som malermester. Det ses dog først i kilderne omkring 1942, hvor Aarhus Stiftstidende i en artikel beskrev, hvordan den gamle bygning siden J.C. Juul havde gennemgået flere indvendige forandringer, der gjorde, at ikke ét værelse var i samme plan. Derudover beskrev artiklen, hvordan bygningen havde fået et stort, moderne lager med farver og tapeter, hvor nogle af de gamle rum tidligere var.¹⁸⁹ Hvor- når de enkelte indvendige forandringer er sket, er ikke til at sige. Da Ernst Duus opgav planerne om nedrivning, kan det tænkes at han i stedet foretog en ombygning – men vores kilder er tavse.

¹⁸⁵ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=1096528>, besøgt d. 31. 10.19

¹⁸⁶ Aarhus Vejviser 1970-71. Officiel adressebog for Aarhus kommune. Udgivet med støtte af Århus kommune 16. årgang. Udgiver: Karen Busch, s. 236 – se også vejviserne fra 1930'erne, 40'erne, 50'erne og 60'erne. Se også artikel fra 1967, her ejer Duus-familien stadig bygningen: Demokraten. Søndag den 9. april 1967 nr. 96-85. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

¹⁸⁷ Journal nr. 514-39. Juli 1939. Installation af WC. Stadsingeniøren Aarhus til bygningskommissionen om indførelse af W.C på Mejlgade 19. Minejendom.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223577>. Besøgt d. 07.11.19

¹⁸⁸ Demokraten, søndag den 9. april 1967 nr. 96-85. årgang. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket i Aarhus
Krak: Danmarks ældste forretninger. Aarhus Stadsarkiv: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000018730>. Original kilde: P. Jensen-Israelson Mejlgade, side 59

¹⁸⁹ Aarhus Stiftstidende torsdag d. 9. april, 1942. Årgang, nr. 96. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

K. Eskesen. Aarhus Stiftstidende torsdag d. 9. april, 1942. Årgang 149, nr. 96

I 1942 fejrede butikken 100 års fødselsdag. I en annonce i Aarhus Stiftstidende fortalte Eskesen, at bygningen var anslået til at være over 300 år gammel, og at den kun havde gennemgået få forandringer i den tid. Han tilføjede, at man i forhuset på bygningen havde fundet 12 lag tapet på væggene – et for hvert 8. år, selve farvehandlerforretningen havde eksisteret. Det er øjensynligt en historie, K. Eskesen har været stolt af, og som han har brugt til at markedsføre sig på. Annoncen fortsatte: *”Nu som igennem de hundrede Aar er Forretningen indstillet paa at levere de bedste Varer, og den tæller da ogsaa mange Kunder, som gennem Aarene stadig er vendt tilbage”*.¹⁹⁰ Eskesen præsenterede forretningens baggrund og faste kunder som et bevis på, at forretningen leverede kvalitet.

100-års fejringen i 1942 var lidt tidligt ude, da J.C. Juul først åbnede forretning på Mejlgade 19 i 1846. Juul havde dog haft farvehandler tidligere et andet sted i Mejlgade inden han flyttede til nr. 19, og det var altså jubilæet for forretningens oprettelse, som blev fejret.¹⁹¹

¹⁹⁰ Aarhus Stiftstidende torsdag d. 9. april, 1942. Årgang, nr. 96. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

¹⁹¹ Christensen, 1991, s. 102

Annonce i Demokraten. 60. årgang, nr. 96. torsdag den 9. April 1942, hvor K. Eskesen annoncerer 100-års jubilæet for farvehandleren J. C. Juul

På en annonce fra Demokraten ses personer iført tøj, der skal forestille at være fra 1800-tallet, alt imens teksten: "(...)men den gamle Forretning har stadig bevaret sit ry for ubestikkeligt reelt Købmandsskab, saa Traditionen i Kontinuiteten er bevaret, samtidig med at moderne Forretningsmetoder og Kundebetjening er indført"¹⁹² fremgår.

Butikkens placering på Mejlgade 19 havde i 1800-tallet givet forretningen gode forudsætninger for at køre rundt. Da butikshandlen og de foretrukne strøggader i slutningen af 1800-tallet og starten af 1900-tallet rykkede længere mod syd omkring den nuværende Hovedbanegård, ændrede billedet sig. Nu afhang farvehandlerens overlevelse i højere grad af hvor integreret og velkendt, butikken var i gadebilleder. I 1900-tallet blev forretningens historiske rødder og i butikkens placering på samme sted i omkring 100 år en markedsføringsressource, der kunne fastholde butikkens eksistens.

¹⁹² Demokraten. Torsdag den 9. April 1942 60. Årgang, nr. 96. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket i Aarhus

Poul Rohde Nielsen og søn overtager – nye tider for den gamle gård

I 1958 overtog farvehandler Poul Rohde Nielsen forretningen.¹⁹³ Han restaurerede den gamle købmansgård i 1978 og 1979, hvor der blev indlagt fjernvarme og tilføjet et badeværelse og et gæstetoilet. De gamle vinduer fik termoglas og ydervæggene og loft blev isoleret, men udover denne istandsættelse, blev der ikke foretaget bygningsændringer. Da hans søn Lars Rohde overtog bygningen i 1980 fortsatte han hovedstandsættelsen af bygningen. Han søgte i foråret 1980 om tilladelse til at ombygge baghuset til tegnestue og udhuset til keramikværksted og butik, der kunne have givet bygningen en ny funktion. Rohde ønskede i denne forbindelse blandt andet at etablere nye toiletter og fjernvarme og indsætte nye vinduer.

Rohde beskrev i et tillæg til ansøgningen, hvordan både baghuset og udhuset var i en sådan tilstand, at de ikke kunne tages i brug: *”Lokalerne, som omhandler ansøgningen, henligger i dag forfaldne, og ganske ubrugelige til ethvert formål. Det er vort mål at få huset brugt i en sådan stand, at så mange rum som muligt bliver brugbare og funktionelle. Herved vil (...) huset danne ramme omkring så mange kulturelle aktiviteter som muligt”*.

Bygningsinspektoratet var dog skeptiske over Rohdes forslag. Først og fremmest fordi ændringerne i bygningerne ville påvirke husets facade. Rohde selv forklarede, at han med ombygningen havde tænkt sig at føre bygningen tilbage til sit oprindelige udseende, men tilføjede også: *”I ansøgningen om facadeændringer ved etablering af ny tegnestue i baghuset samt kunstbutik i udhuset, har det været nødvendigt at foretage ændringer, grundet funktionerne, i det nye rum. Vinduespartiet i udhusets gavl samt indrykning af belægning i fortovsniveau, er begrundet i et forsøg på at få forbipasserende til at se butikken og føle sig tiltrukket til at se mere.”* For Rohde var ombygningen af facaden derfor en nødvendighed, hvis kunder skulle kunne blive interesseret i butikken.¹⁹⁴

Baghuset til Mejlgade 19 var på ansøgningstidspunktet allerede blevet benyttet som keramikværksted og butik med kunsthåndværk. Det fremgik af en artikel i Aarhus Stiftstidende fra 1965, hvor Ingelise Kierkegaard, der var forlovet med Lars Rohde, fortalte om sin nyåbnede butik med kunsthåndværk i den gamle hestestald ved Graven 2.

¹⁹³ Demokraten, søndag den 9. april 1967 nr. 96-85. Årgang. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket i Aarhus

¹⁹⁴ Journal nr. 78-163. marts 1978. Byggetilladelse til ombygning og restaurering af 1. sal, ejendomsnummer 1031. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223579>; Journal nr. 79-654. December 1979. Indretning af bad, isolering, restaurering af vinduer. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223571>; Journal nr. 80-244. September 1981. Ombygning af baghuset til beboelse 1981. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223562>. Besøgt d. 07.11.19

I artiklen lød det: *”Den purunge Ingelise Kierkegaard har fejret skidt og ragelse til seks læs ud af en gammel hestestald over en brostens-toppet gård ved Graven 2. Det er meget længe siden, bindingsværksbygningen overgik fra hestestald til pulterkammer, men nu er den moderniseret til en festlig butik forbeholdt kunsthåndværk. Bagbygningen er en del af det kompleks, hvis forside er Juuls Efterfølgers farvehandler i Mejlgade, og meget heldigt for Ingelises butiksomdømme er den unge piges svigerfar farvehandleren, som velvilligt lod hende indrette og bestyre bagbutikken”*.¹⁹⁵

Ombygningen i 1980 ville forbedre mulighederne for at drive butik. I byggesagens dokumenter kan man følge den langstrakte proces, hvor mange forskellige instanser, som eksempelvis brandvæsenet og miljøministeriet, var involveret i byggesagen. Året efter havde Lars Rohde ombestemt sig og i en ny ansøgning i foråret 1981 fremgår det, at Lars Rohde i stedet ansøgte om at indrette beboelse i baghuset i stedet for erhverv.¹⁹⁶ Denne ombygning blev godkendt af fredningsstyrelsen, og den gamle hestestald blev omdannet til bolig ud mod Graven.

Per Rohde – den farverige malermester

Kurt Thorsen overtog matriklen efter Lars Rohde i slutningen af 80’erne, mens det var Lars Rohdes fætter Per Rohde, der drev forretningen videre og fungerede som malermester.

Per Rohde Nielsen havde, ligesom Eskesen før ham, øje for forretningens historie, og brugte den til at gøre opmærksom på forretningens eksistens, kulturelle vigtighed og sin egen person. Den 1. maj 1987 kunne man i Aarhus Stiftstidende læse om farvehandlerens 145-års fødselsdag under overskriften *”Tømmermænd i byens ældste farvehandel”*.

Artiklen indledtes: *”Hvis J.C. Juul’s efterfølger, farvehandler Per Rohde Nielsen, Mejlgade 19, Århus, havde tømmermænd i morges, er der en naturlig og fuldt acceptabel forklaring”*. Med dine lidt kække introduktion, refererede artiklen til, at Rohde Nielsen ikke kun var kendt i Aarhus som farvehandler, men også som folkemusikant, der blandt andet havde være medlem af gruppen *’Tømmermænd’*.

Til forklaring på, hvorfor forretningen havde valgt at fejre 145 års fødselsdag og ikke ventede til butikken blev 150 år, skrev journalisten: *”Slige snusfornuftige betragtninger er slet ikke i Per Rohde Nielsens ånd. Han ved godt, at der kan ske meget her i livet på bare fem år, og han behøver ikke de helt store anledninger for at lave fest i gaden”*.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Aarhus Stiftstidende. Lørdag d. 11. december 1965. Årgang 172, nr. 49968. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket i Aarhus

¹⁹⁶ Journal nr. 80-244. September 1981. Ombygning af baghuset til beboelse 1981. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223562>. Besøgt d. 10.11.19

¹⁹⁷ Aarhus Stiftstidende fredag den 1. maj 1987 årgang 194, nr. 57456. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus ibid

Per Rohde Nielsen blev fremstillet som en kunstnerisk person i medierne. I en artikel i Aarhus Stiftstidende den 23. september 1988, der markerede Rohde Nielsens 40 års fødselsdag, blev han beskrevet med aliaset 'spillemanden Mac P'sen', der var leder af den populære gruppe folkemusikanter med samme navn. Artiklen afsluttedes med: *"OG SÅ nøjes han ikke med at sælge farverne. Han er selv en farverig person"*.¹⁹⁸

Per Rohde Nielsen foran Mejlgade 19. Aarhus Stiftstidende fredag den 1. maj 1987 årgang 194, nr. 57456. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

Per Rohde Nielsen kunstneriske og kreative interesse smittede af på den gamle malerforretning på Mejlgade 19, og den fik helt nyt klientel. I slutningen af 1900-tallet oplevedes et generelt skift i Latinerkvarteret. Cafeer erstattede tidligere forretninger, og små specialbutikker kunne skyde op rundt omkring i kvarteret.¹⁹⁹ Det gjaldt også farvehandleren på Mejlgade, da Per Rohde Nielsen i denne periode skiftede sortiment, så butikken ikke længere solgte almindelige tapet-og malervarer, men i stedet farver og materialer til de kunstneriske og kreative borgere, der nu lagde deres vej forbi kvarteret.

¹⁹⁸ Aarhus Stiftstidende fredag den 23. september 1988. Årgang 195, nr. 57961. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

¹⁹⁹ Aarhus Stiftstidende, 1986-02-09, s. 20, "Kindrødt i café-bæltet". Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket, Aarhus

Helge Kragelund lægger sidste hånd på værket

Efter Rohde Nielsen overtog tømmermester Helge Kragelund bygningen i 1990 og drev den gamle farvehandel videre i forhuset under navnet "Kragelund I.C Juuls farvehandel" indtil 2010.²⁰⁰

Helge Kragelund sørgede for, at gården gennemgik en restaurering og ombygning. Kurt Thorsen havde igangsat en byggesag, hvor han ønskede at indrette 2 beboelses lejligheder i tagetagen. Ved Kragelunds overtagelse af bygningen, ønskede han i stedet at gennemføre en række nødvendige istandsættelser af bindingsværksgavlen på baghuset mod Graven, facaden på det fritliggende sidehus mod Graven og de to porte mod Graven. Til gengæld ville han annullere Thorsens ansøgning om indretning af 2 lejligheder i bygningen.²⁰¹

I 1992 igangsatte Kragelund dog nye byggeplaner for den gamle gård. Kragelund ville opretholde det kulturhistorisk væsentlige erhvervslejemål, som var farvehandlen i forhuset og de syv nærmeste fag af sidehusets underetage.

I forhusets overetage havde Kragelund ønsker om at udskifte de to beboelseslejligheder med et erhvervslejemål, der også ville optage de fem nærmeste fag af sidehuset. Den resterende del af sidehusets overetage skulle ligeledes reserveres til erhvervsmæssig udnyttelse. I stedet for de to beboelseslejligheder i forhuset, skulle to beboelseslejligheder indrettes i baghuset, mens den gamle stald skulle bruges til cykler.²⁰²

Aarhus kommune afslog i første omgang Kragelunds ansøgning, da det nye boligareal på ca. 147m² ikke ville være tilstrækkelig compensation for nedlægningen af 252m². Efter reviderede planer over bygningernes opdeling, godkendte kommunen byggeplanerne, hvis ejendommens 2 lejligheder blev nedlagt til fordel for 3 lejligheder mod Graven.

I 1995 fik Kragelund yderligere lov til at indrette lejlighed i den anden del af sidehusets stueetage samt et nyt badeværelse. Derudover fik han af kommunen lov til i år 2002 at opdele lejligheden, der lå på Graven 2B, i to forskellige lejligheder.²⁰³

²⁰⁰ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=1096528>, besøgt d. 12.11.19

²⁰¹ Journal nr. 1176-88. September 1991. Indretning af 2 beboelses lejligheder i tagetagen. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/261118>. Besøgt d. 12.11.19

²⁰² Journal nr. 0083-92. oktober 1994. Indretning af 2 lejligheder i stueetagen og 1. sal i baghuset. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223551>. Besøgt d. 12.11.19

²⁰³ Journal nr. 0083-92. oktober 1994. Indretning af 2 lejligheder i stueetagen og 1. sal i baghuset. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223551>; Journal nr. 0719-95. februar 1997. Indretning af lejlighed i sidehusets stueetage samt nedlægning af badeværelse og indretning af toilet. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223555>; Journal nr. 0208-02. april 2002. Opdeling af Graven 2 B i 2 lejligheder. Minejendom.aarhus.dk. Aarhus Kommune: <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/223559>. Besøgt d. 12.11.19

Helge Kragelund fik indflydelse på de sidste ombygninger og restaureringer af den gamle købmandsgård, så den bygning, der i dag findes på Mejlgade 19, er præget af ruminddelinger og istandsættelser, som Kragelund igangsatte.

Juuls gamle købmandsgård fremstår endnu i sit ydre således som den gjorde ved J.C. Juuls overtagelse omkring midten af 1800-tallet, da det efter fredningen i 1919 ikke længere var tilladt at ændre på bygnings udseende. Det indvendige af gården er dog i flere omgang blevet ændret, fornyet og ombygget, så gården i sin helhed bærer præg af alle de forskellige tider, den har gennemlevet.

Opsamling

J.C. Juuls gamle købmandsgård kan således ses som en god repræsentant for det handelsliv, der generelt udspillede sig i Mejlgade helt tilbage fra middelalderen og frem til slutningen af 1800-tallet. Matriklen har lagt bygning til både købmænd og butiksindehavere i løbet af 17- og 1800-tallet, hvor Mejlgade var Aarhus hovedhandelsgade.

I de første kilder, der er tilgængelige, kan man se, hvordan gården allerede fremstod som købmandsgård tilbage i 1670, da Søren Malling ejede den. Fra perioden 1682-1798 mistede gården dog sin status som købmandsgård og fungerede i stedet som bolig for forskellige personer, der var tilknyttet Aarhus Domkirke. Blandt andet boede kapellaner fra kirken i huset fra 1724-1798.

Da købmand Christian Larsen Schmidt overtog bygningen i 1798, begyndte dog en ny tid for den gamle gård. Schmidt indrettede en købmandsforretning i stuen og flyttede selv ind på stueetagen. Denne kombination af forretning og bolig i samme bygning var da almindelig, men fortsatte for Mejlgade 19 helt op til omkring 1909, hvor industrialiseringen og masseproduktionen for længst havde fået greb om Mejlgade, der ofte betød at bolig og erhverv blev opdelt.

Christian Larsen Schmidt overtog bygningen på et tidspunkt, hvor Mejlgade fungerede som hovedhandelsgade til oplandet. Abraham Lewis og Lars Christian Schmidt drev købmandsforretning i bygningen, indtil J.C. Juul flyttede ind på adressen i 1846 og få år senere overtog bygningen.

Juul solgte en kombination af malervarer og andre varer til blandt andet bondehandel. Senere specialiserede forretningen sig som farvehandler.

J.C. Juul stod for nogle af de sidste ændringer i bygningens grundplan og facade. Han erstattede blandt andet et eksisterende halvtag med et hus af mursten, og bygningens nutidige udvendige udseende stammer stort set fra Juuls tid.

M. Mathiasen Duus flyttede ind på adressen i 1879 og overtog bygningen i 1896. Selvom det travle handelsliv grundlæggende forsvandt fra Mejlgade i slutningen omkring år 1900, kunne Duus fortsætte farvehandlen.

I 1910 havde M. Mathiasen Duus' søn Ernst Duus dog planer om at rive hele den gamle bindingsværksgård. Nedrivningen blev heldigvis ikke gennemført, og bygningen blev fredet kun ni år efter i 1919 som et af de første steder i Aarhus. Ved K. Eskesens overtagelse af forretningen i 1932 ses det, hvordan bygningens historiske rødder blev dyrket i reklamer og avisartikler. Bygningens lange historie blev en ressource, der signalerede troværdighed og som gjorde farvehandlen kendt i Aarhus.

Poul Rohde Nielsen og hans søn Lars Rohde besad forretningen i løbet af 1960'erne, 70'erne og 80'erne. I denne periode blev store indvendige forandringer gjort, således at bygningen både blev sat i stand og samtidig kom til at få yderligere plads til boliger i den gamle hestestald og udhus. Derefter overtog Per Rohde Nielsen forretningen i en kort periode, hvor han begyndte at sælge kunstnerartikler til kunstneriske og kreative kunder.

Helge Kragelund blev den sidste besidder, der stadig havde farvehandel i den gamle købmandsgård. Kragelund overtog bygningen i 1990 og ejede bygningen med malerforretningen indtil 2010.

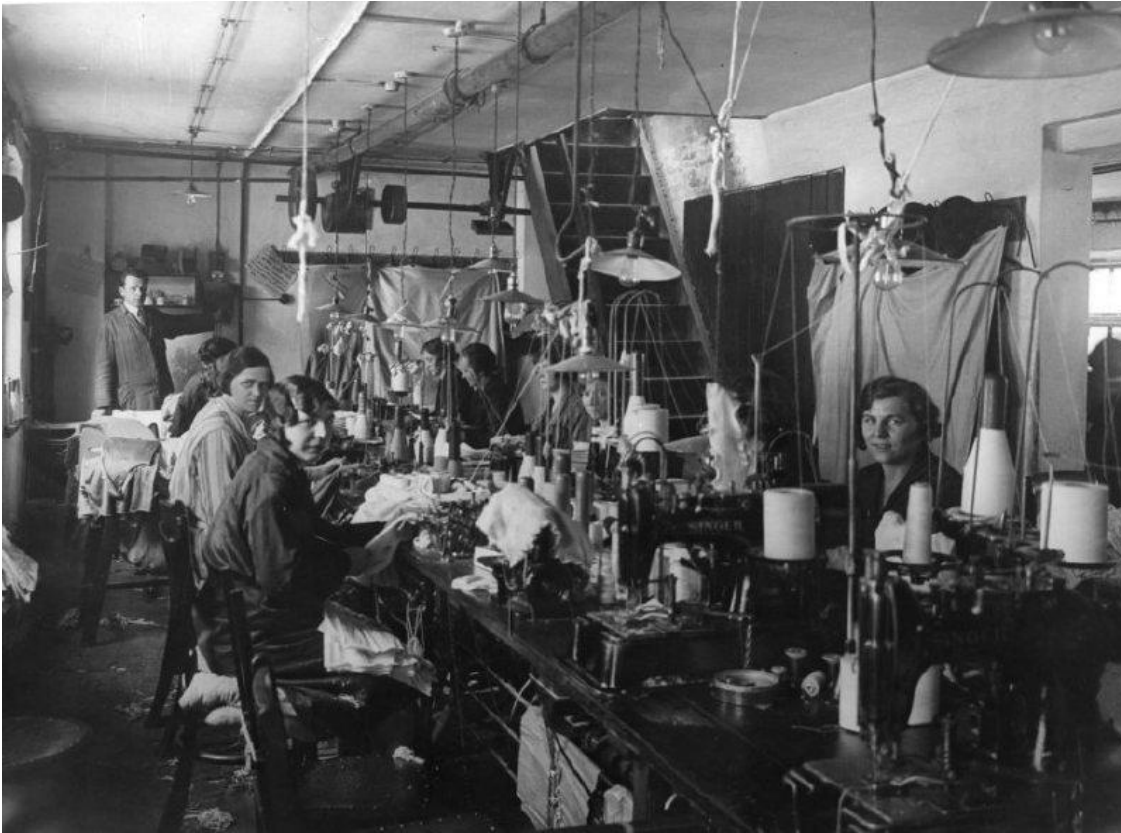
De sidste store ændringer på bygningens udseende blev foretaget under Kragelunds ejerskab. I 1992 og 1995 blev nye rum til erhverv og bolig bygget i den gamle gård, hvilket er den indretning af bygningen, som kan ses til dags dato.

Gården fremstår i 2020 med rester fra forskellige perioder, der kan ses både i bygningens indre og ydre, og som står som et vidne om det samfund, og de leveforhold, der har påvirket menneskene i bygningens levetid.

En bevaring af en bygning som J.C. Juuls gård bevirker derfor, at nutiden og fremtiden får mulighed for at danne sig et indtryk og en forståelse af de levevilkår, og den samtid, der har præget menneskene i Aarhus, og frem for alt menneskene i denne bygning i flere 100 år.

Trikotagefabrikken på Rosengade 14

- Af: Laura Luise Løkke Berg

De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker A/S. 1. jan. 1931. Aarhusbilleder.dk

Rosengade

Rosengade er en af de få gader i Aarhus, der i sin tid lå inden for den gamle vikingevold, som omkransede den ældste del af Aarhus midtby. Rosengade er derfor en del af den ældste bykerne og menes at være anlagt i 1100-tallet som den nordligste gade i byen.²⁰⁴ Arkæologiske udgravninger af gaden har vist, at der blandt andet findes rester af et grubehus fra jernalderen og kulturlag fra vikingetiden. Der er også påvist bygninger og møntfund fra middelalderen.²⁰⁵

Den østlige del af den nuværende Rosengade blev op til 1800-tallet betegnet som 'Bag Bisgaard', der henviste til den katolske bispegård mellem Domkirken og gaden. Bispegården (Bisgaard), der også blev kaldt Aarhusgård var formentlig opført i det 1300-tallet. Gården var bispens bolig indtil

²⁰⁴ Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbineforlaget, 2018, s. 303

²⁰⁵ Fund og fortidsminder. Kulturministeriet – Slots- og Kulturstyrelsen: <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/207817/>. Besøgt den 05.12.19

reformationen i 1536, hvorefter kongens lensmænd overtog bygningen. De sidste rester af gården blev revet ned i 1781.²⁰⁶

Udsnit af Resens Atlas 1675. Aarhusgården er nederst til højre mellem tallene 5 og 6, som ligger nord for Domkirken. 51 er gaden Bag Bispegaard, i dag Rosensgade. Kortets orientering Syd øverst, Nord nederst. Fra AarhusWiki

Rosensgade har gennem tiden været fuld af driftig erhvervsdrivning og offentlige institutioner. Byens offentlige sygehus lå blandt andet i nr. 11 fra 1790 til 1829, mens rutebilstationen lå i baggården til nr. 28 fra 1923-1930, og gaden har gennem tiden lagt adresse til blandt andet posthus, hoteller, avisfremstilling og fabrikker.

Gaden spillede i særdeleshed en vigtig rolle i Latinerkvarteret i løbet af industrialiseringen, hvor den husede flere fabrikker og håndværkserhverv. I 1885 var Rosensgade fyldt med industrielle erhverv som eksempelvis en tobaks- og cigarfabrik, en strømpefabrik, en sæbefabrik, en symaskinefabrik, en papirposefabrikant og en karetmager og vognfabrik. Derudover fandtes et rigt handelsliv med 4 købmandsforretninger, der koncentrerede sig om alt fra delikatesser over koloniale til handel med industriprodukter.²⁰⁷

I 1920 var billedet ændret. Ud over fabrikkerne, som fortsat prægede gadebilledet, var en række institutioner og kontorer rykket ind. Rådhuset, et hotel, en bank, Jyllands-Posten og Dagbladet Aarhus var blandt andet kommet til. Derudover fandtes stadig fem fabrikker, der producerede alt fra skotøj, sæbe, tobak, film og trikotagevare.²⁰⁸ Befolkningstilvæksten, der kom som følge af industria-

²⁰⁶ AarhusWiki. Aarhusgård: <https://aarhuswiki.dk/wiki/Aarhus%C3%A5rd>. Besøgt d. 05.12.19

²⁰⁷ Aarhus Vejviser 1885

²⁰⁸ Aarhus Vejviser 1920

liseringsen, skabte en tætbeholdt bykerne i Aarhus. Kun få nye bygrunde blev bebygget, og indbyggerne måtte samles på den plads, der allerede var i byens centrum. Det gik specielt ud over Mejlgade og Rosengade, hvor antallet af beboere skød kraftigt i vejret.²⁰⁹

Rosengade blev således en gade præget af en skøn blanding af boliger, offentlige institutioner, kontorer og forskellige former for produktion. De offentlige institutioner var at finde i gaden helt frem til 1970'erne, hvor Danmarks Nationalbank, Sparekassen Østjylland og Østjysk Trykkeri lå side om side med virksomheder, der blandt andet stod for køkken og kaffestuemontage, landbrugsmaskiner og et agentur. Derudover fandtes et antikvariat, en møbelhandler, en kemikalieforretning, et snedkerværksted, to kaffebarer og en købmandsforretning.²¹⁰

I 1980'erne rykkede mange af de store fabrikker og virksomheder ud af byens centrum. Det gamle centrum blev renoveret og fik en ny rolle og en ny værdi. Et nyt fokus på bevaring, og en dyrkelse af de gamle kvarterer vandt frem.²¹¹ Udviklingen var også synlig i Rosengade, hvor de industrielle virksomheder forsvandt og faldefærdige skure og mindre bygninger blev revet ned, så gaden ikke længere fremstod lige så tætpakket.²¹²

Rosengade huser dog stadig i dag institutioner og kontorer. På stykket mellem domkirken og Rosengade, hvor den gamle bispegård lå, findes eksempelvis den gamle bankbygning, hvor Nykredit holder til i dag, samt museerne Besættelsesmuseet og Kvindemuseet. siden Sparekassen Middelfart ligger på den modsatte side af gaden. Derudover findes baren 'Under Masken' og cafeen 'Casablanca' sammen med et par restauranter, et par specialbutikker og en række boliger i gaden. Det erhvervs- og handelsliv, der sammen med industrien dominerede gaden i en lang årrække findes således ikke længere i samme grad i gaden.

En bygning, der kan fortælle noget om den udvikling, som fandtes i gaden, er den, der findes på Rosengade 14. Den nuværende bygning på adressen er opført i 1865. Grunden, der i dag har matrikelnummeret 707, har gennem tiden både huset småerhverv, men blev senere også en del af den grund, der skulle blive til 'De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker', og som var en af byens største industrivirksomheder.²¹³

²⁰⁹ Toftgaard, Jens, *Købstadens metamorfose*. Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitetsforlag, 2005, s. 89

²¹⁰ Aarhus Vejviser 1970/71

²¹¹ Kristensen, Thomas Norskov: *Det Aarhus, der forsvandt* i Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1980'erne, Turbine Forlaget 2019, s. 26

²¹² Laursen, Anneken Appel: *Byen i Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder*, 1980'erne, Turbine Forlaget 2019, s. 68

²¹³ Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet: <https://www.kulturarv.dk/fbb/offentligbygningsoeg.pub?public=true&advanced=false>. Besøgt d. 09.12.19

Rosensgade 14 og tiden op til industrialiseringen

I den første brandtaksation fra 1761 fremgår det, at der lå et hus i bindingsværk på matriklen, som da havde adresse i gaden 'Bag Bisgaard'. Huset bestod af et 6 fags gadehus med udskud, der bestod af en etage. Bygningen blev ejet af en skipper Corfitz Boye og var beboet af en Christian Boyes enke. I 1781 beskrives bygningen på samme måde som i 1761, men den havde på dette tidspunkt skiftet hænder og var nu kommet i en købmand Frederik Raaes ejerskab. Han ejede bygningen frem til 1791, hvor Niels Johannesens enke ejede og boede i bygningen, der ikke havde skidt udseende siden 1761.²¹⁴

I 1811 rykkede en barber ved navn Ludvig Benjamin ind i bygningen, og i 1817 en barber ved navn August Ludvig Benjamin. Bygningen er beskrevet som deres 'Vaaning', dvs. beboelse. Før industrialiseringen for alvor havde sit indtog i byerne, fandtes bolig og arbejdsplads som oftest på samme matrikel, og med to efterfølgende barberer har de med stor sandsynligvis haft deres forretning i huset. I denne periode bestod det gamle bindingsværkshus stadig af 6 fag i en etage og med en udbygning. I 1827 havde huset dog fået tilføjet et 3 fags halvtag, men ellers stod bygningen uforandret i de forløbne 50 år. I 1827 boede en urmager ved navn Johan Wendelboe i ejendommen og havde formentlig ligeledes sin forretning i bygningen, mens bygningen i 1837 blev ejet og beboet af skræddermester Ernst Løchen. Huset beskrives som tidligere, men i optegnelsen fra 1837 er en lille kælder, et brændehus og et bryggers tilføjet. Ernst Løchen var på dette tidspunkt 41 år og boede i huset sammen med sin kone Maria Holm, deres datter Caroline og flere skrædderlærlinge.²¹⁵ Løchen solgte skræddervarer fra adressen på Rosensgade, og i Aarhus Stiftstidende kunne man d. 8. april 1837 læse, at man kunne købe: "*En og toradede klædes Veste til betydelig nedsatte Priser*"²¹⁶ i hans forretning. Ernst Løchen solgte sin forretning i 1838.²¹⁷

²¹⁴ Aarhus Brandtaksation for 1761-81, s.19 og Aarhus Brandtaksation for 1781-1791. (sidetal findes ikke, men slå op under Badstuegade og find de husnumre, der i 1771 og 1781 var henholdsvis nr. 43 og nr. 41)

²¹⁵ Aarhus Brandtaksation for 1827 og 1837., s. 87; Folketælling 1834, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=3793#3793,109638>. Besøgt d. 09.12.19

²¹⁶ Sejrs Sedler. Løchen sælger veste. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000059920>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 08.04.1837. Besøgt d. 09.12.19

²¹⁷ Sejrs Sedler. Løchen sælger adressen på Rosensgade. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000059922>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 13.01.1838. Besøgt d. 09.12.19
Sejrs Sedler. Christian Christensen flytter ind: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000059924>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 16.04.1839. Besøgt d. 09.12.19

Skræddermester Christian Christensen overtog adressen i 1839 og indrykkede den 6. december en annonce i Aarhus Stiftstidende, hvor hanreklamerede for sit sortiment af færdigsyede herreklæder.²¹⁸ I folketællingen fra 1845 ses det, at antallet af beboere i bygningen steg voldsomt i denne periode. Ejendommen husede på dette tidspunkt, ud over Christian Christensen, hans kone Amalia og deres datter Clarie, 14 andre personer. Enkelte lærlinge var heriblandt, men de fleste var fra andre familier.²¹⁹ Den begyndende industrialisering havde stort behov for arbejdskraft, der trak mange folk til byen, og Rosengade var en af de gader, hvor mange måtte samles på lidt plads. I alle folketællinger frem til 1911 ses det, hvordan adressen også i disse år husede mange flere mennesker end tidligere. Frem til 1870 var det hovedsageligt mennesker, der arbejdede med småerhverv, som boede på adressen. Det drejer sig eksempelvis om skræddere, bryggere, skomagere osv., men i 1870 sås en forandring af de erhverv, beboerne beskæftigede sig med, idet der i dette år boede to fabriksarbejdere på matriklen. Det blev startskuddet til, at en ny gruppe af fabriksarbejdere rykkede ind.²²⁰

K. Christiansens Uldspinderi og Trikotagefabrik

En af disse fabriksarbejdere hed Jens Sørensen, og han stod i folketællingen fra 1901 som tilknyttet K. Christiansens Trikotagefabrik. K. Christiansen havde åbnet et uldspinderi og trikotagefabrik i 1853 på Tangen i Aarhus, men flyttede fabrikken til Rosengade nr. 18 i 1863. Nogle år senere opkøbte han naboejendommene Rosengade 14, 16 og 20.²²¹

Knud Christiansen var en af de store tekstilfabrikanter i Aarhus, som startede med at producere strømper, trøjer og benklæder, men som senere gik over til hovedsageligt at producere herre- og dameundertøj. I Aarhus Stiftstidende den 3. december 1893 kunne man læse om fabrikantens død:

Christiansen, hvis Navn er knyttet til det betydelige, opblomstrende Forretningsliv i Jyllands Hovedstad i den sidste Menneskealder, er i Gaar død i en Alder af 66 Aar (...) Christiansen har ifølge thinglæst Gavebrev overdraget Ejendommen Nr. 14, 16, 18, og 20 paa Rosengade med deriværende Maskiner, Lager m.v. til sine to Sønner, d'Hrr H. og Th. Christiansen. Det Overdragne er ansat til en Værdi af 200.000 Kr.²²²

²¹⁸ Sejrs Sedler. Løchen sælger adressen på Rosengade. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000059922>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende 13.01.1838.; Christian Christensen flytter ind: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000059924>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 16.04.1839; Christian Christensen annonce. <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000014830>. Original kilde: Aarhus Stiftstidende d. 06.12.1844. Besøgt d. 09.12.19

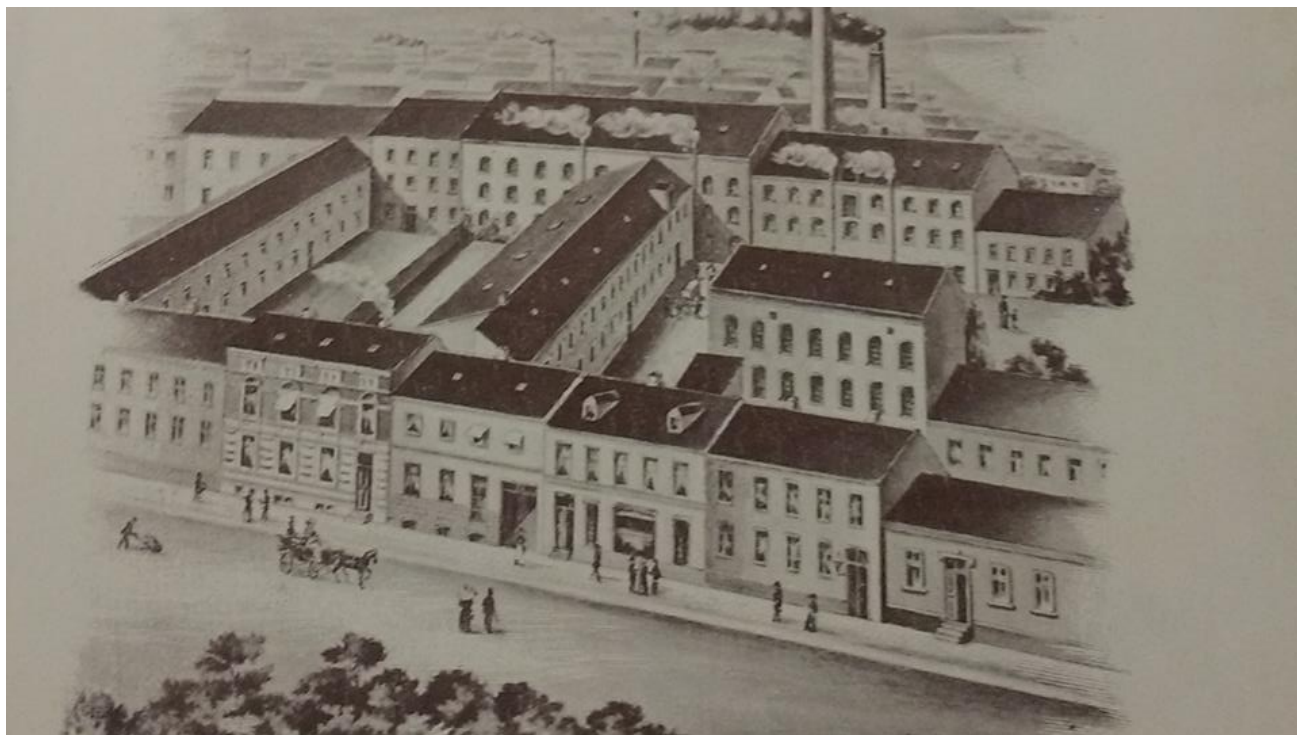
²¹⁹ Folketælling 1845, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=8307#8307,199846>. Besøgt d. 09.12.19

²²⁰ Folketælling 1870 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=54281#54281,11879572>; Folketælling 1901, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=25110#25110,2859819>. Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet: Besøgt d. 09.12.

²²¹ K. Christiansens Uldspinderi og trikotagefabrik i Aarhus: 1853 -1903, Aarhus1904.

²²² Sejrs Sedler. Christiansen dør: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016209>. Stadsarkivet, Aarhus. Besøgt. D. 10.12.19

Sønnerne Hans og Theodor var udset til at drive forretningen videre. Theodor trådte dog hurtigt ud af ledelsen for at lede salget af fabrikkens aktier i København, og den daglige ledelse blev overladt helt til Hans.²²³

K. Christiansens Uldspinderi og trikotagefabrik i Aarhus fra omkring 1904. Rosensgade 14 ses i den forreste række af huse, nr. 2 fra højre. På dette tidspunkt fungerede bygningen som bolig, men man kan se fabrikkens tårne sig op i gården bagved. Adressen var på dette tidspunkt sammen med nr. 16., 18 og 20, der ses til venstre for Nr. 14, i Hans Christiansens ejerskab. Fabriksarbejderne boede i lejlighederne i forhuset, mens fabrikken var etableret i baggårdene. Fra: K. Christiansens Uldspinderi og trikotagefabrik i Aarhus: 1853 -1903, Aarhus 1904.

Rosensgade 14 fungerede i en længere periode som boliger for arbejderne på fabrikken ved siden af. I folketællingen fra 1916 kan man dog se, at det sluttede. . Trikotagefabrikken blev udvidet i 1913 og i den forbindelse blev Rosensgade 14 inddraget i produktionen, mens arbejderne måtte rykke ud af deres lejligheder.²²⁴

²²³ Liisberg, Bering. *De danske byerhverv*, Lehmann og Stage, P. Petersens Bogtrykkeri (Egmont H. Petersen), 1930, s. 21

²²⁴ Folketællingerne 1911 og 1916, Købstæder, Aarhus. Rigsarkivet; Aarhus Vejviser 1912 og Aarhus Vejviser 1913

Fabrikant Hans Christiansen. 1. januar 1905. Fotograf: Frederik Borch (1875-1962). Fra Aarhusbilleder.dk

Trikotagefabrikkens drift og funktion

Før industrialiseringens indtog i 1800-tallet bestod tøjproduktionen i byerne af hjemmesyning. Aarhus havde mange hjemmesyersker, og havde en produktion, som også blev solgt uden for byen blandt andet i København og Norge. Tøjet blev farvet på et af byens farverier. Med industrialiseringens nye muligheder erstattedes hjemmesyningen med produktionen på fabrikkerne, og farvning blev en almindelig del af tøjproduktionen. De gamle farverier blev flere steder erstattet af tekstilfabrikker, der ikke kun farvede men også vævede og spandt. Dampmaskinerne havde deres indtog i tekstilfabrikkerne i løbet af 1840'erne og 1850'erne, og den første i Aarhus blev installeret i 1837.²²⁵

Dampmaskiner var også brugt i K. Christiansens Uldspinderi og Trikotagefabrik, og fabrikken oplevede en kraftig vækst i slutningen af 1800-tallet. Omkring 1896 udviklede fabrikkens produktion sig markant. Maskinernes antal blev forøget, og både spinderiet og karteriet kunne køre nat og dag med to hold folk. Det var også i denne periode, at fabrikken gik fra at producere strømper, trøjer og benklæder til hovedsageligt at koncentrere sig om herre- og dameundertøj. Udover dampmaskiner og spinderier bestod fabrikken blandt andet af 50 rundvæve, 45 symaskiner og 8 automatiske strikkemasiner. I 1872 havde fabrikken 20 faste og 30 midlertidigt ansatte, mens den omkring 1903 havde 120 ansatte og var en af landets førende og mest moderne tekstilvirksomheder.²²⁶ I 1914 indgik fabrikken

²²⁵ AarhusWiki: Tekstilindustri i Aarhus. https://aarhuswiki.dk/wiki/Tekstilindustri_i_Aarhus. Besøgt d. 10.12.19

²²⁶ Liisberg, 1930, s. 21; K. Christiansens Uldspinderi og trikotagefabrik i Aarhus: 1853 -1903, Aarhus 1904.

i en fusion med A/S Dansk Jersey og Normalfabrik i Esbjerg, Dollerup Mølle ved Viborg og Vestbirk Garn- og Trikotagefabrik i Brædstrup og blev til 'De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker'. I 1931 rykkede virksomheden ud af Rosensgade til en nyopført, moderne fabrik uden for centrum.²²⁷

Fabriksarbejdere på K. Christiansens Uldspinderi og Trikotagefabrik. 1. jan. 1889. Fotografiet er taget i fabrikkens baggård. Fra Aarhusbilleder.dk

I Demokraten den 15. februar 1952 kunne man læse om syersken Helene Andersens erindringer fra de 40 år, hun havde arbejdet hos Hans Christiansen på hans trikotagefabrik i Rosensgade. Helene Andersen var 18 år, da hun kom til fabrikken i 1912, og hun havde ingen intentioner om at blive på fabrikken: ”Jeg troede saamænd ikke, jeg var blevet hængende paa den fabrik. For da jeg kom hjem efter min første arbejdsdag paa De forenede jyske farverier og trikotagefabrikker, sagde jeg til min mor, at jeg ikke ville blive.”²²⁸

Helene Andersen var altså i første omgang ikke begejstret for arbejdet som syerske på fabrikken, men hun endte alligevel med at blive hængende på fabrikken helt op til 1950'erne, hvor fabrikken for

²²⁷ Aarhus Vejviser 1913 og Aarhus Vejviser 1914 og AarhusWiki: K. Christiansens Trikotagefabrik. [https://aarhuswiki.dk/wiki/K. Christiansens Trikotagefabrik og Uldspinderi](https://aarhuswiki.dk/wiki/K._Christiansens_Trikotagefabrik_og_Uldspinderi). Besøgt d. 10.12.19 og Sejrs Sedler. 25 års jubilæum: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016152>. Aarhus Stadsarkiv, besøgt d. 10.12.19

²²⁸ Demokraten, fredag d. 15. februar 1952, nr. 45, 70. årgang. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

længst var flyttet væk fra Rosensgade og ud til Silkeborgvej. Andersen beskrev fabrikken på Rosensgade som en lille virksomhed sammenlignet med, den, der senere skulle befinde sig længere uden for centrum. Fabrikken havde et karteri, spinderi, væveri og systue, hvor af den sidste blev Helene Andersens arbejdsplads.

Systuen var dengang indrettet på loftet af Rosensgade 16, 18 og 20, og lokalerne var mørke og små med tagvinduer. De 5-6 damer, der var beskæftiget på systuen, sad ved ét langt bord, hvor symaskinerne var opstillet. I den nye moderne fabrik på Silkeborgvej var lokalerne derimod store og lyse, og damerne havde hvert sit bord og maskine. Derudover var der højtalere i lokalet, så damerne kunne høre musik imens de arbejdede. I 1952 havde fabrikken 150 syersker, det tal var væsentligt mindre i 1912.

Syersker på Trikotagefabrikken i Rosensgade 14-20 før fabrikken flyttede ud til Silkeborgvej i 1931. Her ses det lange bord i midten af lokalet med syerskerne omkring, og man får en fornemmelse af, hvor mørkt lokalet har været, og hvor sammenpresset syerskerne sad. Fra Aarhusbilleder.dk

Helene Andersen berettede i artiklen om hendes arbejde på fabrikken. I starten syede hun meget af det, de kaldte, ”det grove jyske”. Det var uldent herreundertøj, men også lidt dameundertøj. Det var for det meste ribstrikkede ting eller undertrøjer i tråd og silke. Senere begyndte hun dog også at sy

finere undertøj som charmeuseundertøj, og i 1950'erne blev både nylon og silke en almindelig del af produktionen.

Syerskerne havde i 1912 lange arbejdsdage, hvor de mødte ind fra klokken 7 om morgenen og arbejdede til klokken 6 om aftenen. Om lørdagen skulle de dog kun være på fabrikken fra 7 til 15. Kom kvinderne for sent på arbejde blev de trukket 10 øre fra deres løn, som gik til den sygekasse, der var oprettet på fabrikken. Arbejdstiderne blev også ændret i takt med, at fabrikken flyttede væk fra Rosensgade i 1930'erne. Her arbejdede kvinderne fra 7 til 16:15 hver dag.

Til journalistens spørgsmål om Andersen var glad for, at hun ikke stoppede på fabrikken i sin tid, svarede hun: *"Bestemt, Efter de første dage, der vist altid er strenge for en ung pige paa en arbejdsplads, hvor alt er nyt og fremmed, har jeg altid været ret glad for mit arbejde. Og jeg har heller ikke haft grund til andet, for arbejdsforholdene er de bedst tænkelige derude"*.²²⁹

De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker

'De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker' var blevet etableret i 1914 som en sammenslutning af fire virksomheder. De følgende år oplevede virksomheden stor fremgang og Aarhus-fabrikken kom til at mangle udvidelsesmuligheder i de trange fabrikslokaler i Rosensgade.²³⁰

I Demokraten d. 1. juni 1929 kunne man læse om de overvejelser, der lå forud for opførelsen af en ny fabrik længere ude af byen: Artiklen beskrev, hvordan A/S De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker var i gang med at opføre et nyt stort fabrikskompleks ved Silkeborgvej. Begrundelsen var, at fabrikken i Rosensgade var meget gammel, for lille og ikke var tidssvarende. Ledelsen havde vision om, at antallet af arbejdere skulle stige fra de eksisterende 160-170 arbejdere til 200-250 arbejdere ved indflytningen, men fabrikken skulle bygges så stor, at dette antal kunne forøges med tiden.²³¹

Da den nye fabrik stod klar i 1931 var Demokraten også på pletten:

Fabrik! Tænker man ikke uvilkaarligt paa skumle støvfylde Lokaler i Baggaarden, hvor en Solstraale kun sjældent finder Vej. Fabrik! Sod, Snavs og øredøvende Spektakel. Men saadan behøver en Fabrik ikke at være, og det Kompleks som Akts. De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker har opført ved Silkeborg Landevej (...) er et talende Bevis derfor.²³²

²²⁹ Demokraten, fredag d. 15. februar 1952, nr. 45, 70. årgang. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

²³⁰ Aarhus Vejviser 1913 og Aarhus Vejviser 1914 og AarhusWiki: K. Christiansens Trikotagefabrik. [https://aarhuswiki.dk/wiki/K. Christiansens Trikotagefabrik og Uldspinderi](https://aarhuswiki.dk/wiki/K._Christiansens_Trikotagefabrik_og_Uldspinderi). Besøgt d. 10.12.19 og Sejrs Sedler. 25 års jubilæum: <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016152>. Aarhus Stadsarkiv, besøgt d. 10.12.19

²³¹ Demokraten, mandag d. 1. juli 1929. Nr. 178, 47. årgang. Fundet på Mediestream, Aarhus Statsbibliotek

²³² Demokraten, søndag d. 8. marts 1931. Nr. 66, 49. årgang. Fundet på Mediestream, Aarhus Statsbibliotek

Journalisten hæftede sig ved, at man ikke tidligere havde gået op i fabrikkernes udseende, men at det nye kompleks på Silkeborgvej var lige så smukt, som hvis det havde været en offentlig bygning. Bygningen havde en helt ny, moderne stil, der spredte skønhed ved sin harmoni. Fabrikens totale grundflade var 9000 kvadratmeter, og journalisten hæftede sig ved, at bygningen bygningsteknisk og hygiejnisk præsenterede det nyeste inden for trikotagebranchen. Der var i fabrikken taget store hensyn til, at arbejderne fik gode arbejdsforhold.

De Forenede Jyske Farverier og Trikotagefabrikker A/S. Hjørnet af Silkeborgvej og Dollerupvej. 1. jan. 1931. Taget fra Aarhusbilleder.dk

Den gamle trikotagefabrik i Rosensgade er et eksempel på en typisk udvikling, hvor småerhverv og håndværk i løbet af 1800-tallet udviklede sig til industrielle virksomheder, der førte til en stærk effektivisering af produktionen. For de mest succesfulde virksomheder kunne yderligere ekspansion opnås ved at flytte fabrikken uden for byen, og De Forenede Jyske Farverier og Trikotagefabrikker A/S var en af de første i Aarhus til at tage skridtet i 1931. I 1950'erne fulgte andre af Latinerkvarterets

industrivirksomheder samme vej. Produktionen på trikotagefabrikken på Silkeborgvej blev nedlagt i 1978 og i 1979 rykkede Aarhus Tekniske Skole, senere kaldet Aarhus Tech, ind på adressen.²³³

Automobiler, sæbefabrik, små virksomheder og boliger på Rosensgade 14

Da trikotagefabrikken flyttede, rykkede nye funktioner ind på Rosensgade 14. Først var det politiets administration, som holdt til på adressen en kort overgang. Derefter blev bygningen dovertaget af Nielsen og Laursen Brandt, som indrettede forretning, der solgte automobildele.²³⁴

Den ene af ejerne, Johannes Nielsen, blev fejret i forbindelse med sin 50-års fødselsdag i 1940, hvor der blev indrykket en annonce i Aarhus Stiftstidende. Annoncen beskrev, at Johannes Nielsen sammen med lagerforvalter Laursen Brandt startede firmaet med automobilreservedele og placerede sig på Rosensgade 14-20. I 1938 blev firmaet dog udvidet, og flyttede til Mindebrogade 4-6, mens de tilsyneladende beholdt ejerskabet til bygningerne i Rosensgade.²³⁵

I 1954 var både en møbelpolstrer og en sæbefabrik var flyttet ind på adressen på Rosensgade 14. Carl Hansen oprettede sit møbelpolsterværksted i stuen, mens Hans Kjærs Sæbefabrik havde adresse på 1. sal.²³⁶ Carl Hansen drev sit erhverv i ejendommen frem til 1969, mens sæbefabrikken forlod huset i 1960.²³⁷

Hans Kjærs Sæbefabrik var en kendt sæbeproducent, som havde specialiseret sig i bløde sæber. Virksomheden var blevet etableret i 1866 i Vestergade, men produktionen var allerede i begyndelsen af 1900-tallet rykket til Rosensgade. Efter trikotagefabrikken rykkede ud i 1931 overtog sæbefabrikken nogle af fabriksbygningerne.

I 1960'erne og 70'erne fandets der forskellige småerhverv i ejendommen, eksempelvis en farvehandler, et møbelposterværksted og en damefrisør.²³⁸ Omkring 1978 blev Rosensgade 14 dog lavet om til lejligheder, og dermed var der igen bolig på adressen, der ellers ikke havde været beboet siden 1911. Et ny fokus på byfornyelse og ønsket om at bevare byens gamle kerne førte til en ny forandring i Rosensgade, hvor fabrikker og produktionserhverv rykkede ud af byen for både at spare penge og få mere plads.²³⁹ Rosensgade blev igen en gade for offentlige bygninger, boliger og forretninger.

²³³ AarhusWiki: K. Christiansens Trikotagefabrik. [https://aarhuswiki.dk/wiki/K. Christiansens Trikotagefabrik og Uld-spinderi](https://aarhuswiki.dk/wiki/K._Christiansens_Trikotagefabrik_og_Uld-spinderi). Besøgt d. 11.12.19

²³⁴ Aarhus Vejviser fra 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1937, 1943

²³⁵ Aarhus Stiftstidende, onsdag d. 17. april. Nr. 105, Årgang 1940. Fundet på Mediestream, Statsbiblioteket Aarhus

²³⁶ Aarhus Vejviser 1954/55

²³⁷ Aarhus Vejviser 1960 og Aarhus Vejviser 1969

²³⁸ Aarhus Vejviser 1960, 6. årgang. Udgivet af Århus kommune, Karen Flor-Hansen, F. Busch og Aarhus Vejviser 1964, 10. årgang. Udgivet med støtte af Århus kommune, Karen Busch

²³⁹ Christensen et al. 2018, s. 13 + s. 239

Opsamling

Rosensgade 14 er et eksempel på den industrialisering, der dominerede Rosensgade i løbet af 1800- og 1900-tallet. Rosensgade skilte sig ud i forhold til de andre gader i Latinerkvarteret med en langt større grad af industriel produktion.

Rosensgade 14 giver også indblik i tiden før den industrielle revolution, hvor mange småerhverv var at finde i gaden, og hvor arbejde og erhverv som oftest fandtes i samme ejendom. Rosensgade 14 var i løbet af 1700-tallet beboet af enkelt-husholdninger, hvor der også blev drevet erhverv fra adressen. Det ændrede sig i midten af 1800-tallet, hvor ejendommen blev beboet af markant flere mennesker, da tilflytning og befolkningstilvækst ramte byen som følge af industrialiseringen.

De første fabriksarbejdere kom til fra omkring 1870 og frem til 1913, hvor huset blev inddraget i produktionen på K. Christiansens Trikotagefabrik.

I 1931 flyttede fabrikken ud af centrum til nye, moderne fabrikslokaler på Silkeborgvej. Trikotagefabrikken var en af de første store produktionsvirksomheder som forlod centrum, hvor lokalerne var gamle og nedslidte, men de industrielle virksomheder i byen skulle dog senere følge i deres fodspor. Fra ca. 1978 blev Rosensgade 14 ombygget til lejligheder, der stadig findes på adressen i dag.

Matriklen er også et eksempel på, at man i 1970'erne og 80'erne var opmærksomme på miljøbevaring af byens gamle centrum, der skulle holdes fri for den nedslidte, larmende og osende industri. Gaden fik generelt mere lys og luft, og selvom gaden i dag mest består af boliger, findes der også en del butikker, cafeer og offentlige bygninger.

Studsgade 3: fra hårde værtshuse til rolige caféer?

- Af: Mia Gulvad Jørgensen

Studsgade

Studsgade er – ligesom Latinerkvarterets andre gader – en af Aarhus' ældste gader. Den ligger uden for den gamle byvold, men blev alligevel beboet allerede omkring 900-tallet. En decideret anlæggelse af gaden skete sandsynligvis omkring 1100-tallet, hvor den fungerede som nordgående vej ud af byen, og gaden havde derfor også en port. Med tiden udviklede Studsgade sig til en vigtig handelsgade, og store købmandsgårde lå langs den. Gaden er muligvis opkaldt efter en rådmand ved navn Jep Sturis, der boede i gaden i 1488, og ”Sturisgade” udviklede sig derefter gennem tiden til ”Studsgade”.²⁴⁰

Et bageri gennem generationer

Studsgade har flere bemærkelsesværdige huse, men et af de mest kendte og genkendelige er Studsgade 3, eller matrikel 1074e. Det er her, Café Englen ligger og har ligget i mange år. Det er dog ikke først for nylig, at matriklen blev rammen om salg af mad.

I 1779 købte Søren Holst matriklen, hvor der på dette tidspunkt lå en bindingsværksgård bestående af et 11 fags gadehus og et tre fags sidehus med et såkaldt udskud, der er en lavere udbygning på siden af huset, på begge sider af huset, samt et tre fags halvtæg, der blev bygget til et sted mellem 1761 og 1771. Alle bygningerne er angivet som én etage. Søren Holst var bager, og hans indflytning markerede starten på en lang årrække med bagere, der på skift havde bageri på matriklen. Faktisk ligger der – med undtagelse af hvad der ligner en kort pause fra ca. 1900 til 1906 – bagere på matriklen frem til i hvert fald 1969, altså 190 år.²⁴¹

I 1781 er matriklen tilsyneladende opbygget præcis som ved Holsts overtagelse to år tidligere, men i 1791 er der sket nogle få ændringer. Bindingsværksgården med et forhus til gaden på 11 fag står uændret, men baghuset og halvtæget er begge blevet fire fag. Søren Holst bor der fortsat og er i øvrigt oldermænd (en slags formand) i Aarhus Bagerlaug i perioden 1789-1791.²⁴²

²⁴⁰ Dehnits, Leif. *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine forlaget, 2018, s. 343

²⁴¹ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, H. Bech, 1900-06-19, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000006133>, besøgt 07.01.20, Aarhus Vejviser 1906, s. 250 og Aarhus Vejviser 1969, s. 294

²⁴² Aarhus Brandtaksation for 1801-10; Naabye, Flemming: *Aarhus Bagerlaug 1634-1984*, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 58

I 1801 er matriklen beskrevet som et forhus i 11 fag på én etage af egebindingsværk med murtavl til værelserne og ”Baggers”, en jernkakkelovn, en kobberkedel ”i Grue”, der kunne bruges til tøjvask, ølbrygning eller farvning af tøj. Bygningen har en port i to fag. Derudover er der et et-etages baghus på fire fag og en anden bygning af tilsvarende størrelse, der bruges som stue og ”Koehuus.” Til sidst nævnes også et halvtag på én etage og fire fag med stenbeklædning og klinede vægge. I margenen er tilføjet ”1804. Ejendom ejes af Bager Hans Fangel. Forbedret. Tillæg. S. 366”. En ny bager er altså rykket ind og har gennemført nogle ændringer på huset.²⁴³ Tillægget fra 1804, der sandsynligvis beskriver forbedringen, kendes ikke, men i de efterfølgende Aarhus Brandtaksationer fra 1811-16, 1817-27 fremgår det, at forhuset nu har to jernkakkelovne²⁴⁴, at baghuset (og muligvis også den tilsvarende bygning) er blevet fem fag, og halvtaget seks fag. Matriklen er oplistet som *Bager Hans Fangels Enkes Gaard*, så Hans Fangel må være død ikke længe efter han overtog gården og bagerforretningen. Enken kan muligvis have fortsat bagerforretningen, da en bagermesters enke havde ret til dette, så længe hun ikke giftede sig igen.²⁴⁵

I 1817 er matriklen listet som *Bagermester Theils Gaard*.²⁴⁶ I 1819 er der en jernkakkelovn og en kobberkedel ”paa 1 Td i Grue”. Forhuset synes uforandret på 11 fag, men det gamle baghus og halvtaget er blevet revet ned, og i stedet er blevet opført et toetagers baghus på 11 fag af egebindingsværk og murtavl ”indrettet til Stald, Kornloft og Vognremiser.”²⁴⁷ Fra 1819-1821 er Bagermester Theil (I) oldermand i Aarhus Bagerlaug, og i 1826 er han én ud af 13 bagermestre i Aarhus.²⁴⁸ I 1827 beskrives matriklen som, at forhuset har en indemuret kobberkedel på 1½ Td, og baghuset har fået en fire fag udbygning og en kvist til gården på et fag og bruges som kornhus, pakhus, stald m.m. Der er igen kommet et halvtag på matriklen – eller måske det aldrig har været fjernet – ”sønden i Gaarden” på seks fag og én etage, der er stenbehængt og træbeklædt, samt endnu et ”norden i Gaarden” på tre fag og én etage. I 1837 er et 10 fags plankeværk også kommet til. Her står matriklen optegnet som tilhørende Bager Jens Christian Theil (I), og vi får dermed hele navnet på bageren, der er én ud af nu

²⁴³ Aarhus Brandtaksation for 1801-10, s. 77

²⁴⁴ De to jernkakkelovne kan muligvis være tale om en fejl, idet gruekedlen ikke nævnes – derimod er i alle efterfølgende brandtaksationer 1 jernkakkelovn og en gruekedel.

²⁴⁵ Aarhus Brandtaksation for 1811-1816 og 1817-1827, ingen sidetal men kan slås op under Graven, matrikel nr. 203; Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 20.

²⁴⁶ Theil-familien er tilknyttet gården i generationer, og både den her nævnte Theil, hans søn og hans barnebarn heder alle tre Jens Christian Theil. Derfor vil der herfra blive koblet et tal på hver af dem, når de nævnes, hhv. (I) ved den ældste Jens Christian Theil, (II) ved hans søn og (III) ved hans barnebarn, den yngste Jens Christian Theil.

²⁴⁷ Aarhus Brandtaksation for 1811-1816 og 1817-1827. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Protocol for 1811 autoriseret d. 31. december 1810. Protocol for 1817-18 autoriseret d. 5. november 1817. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, ingen sidetal men kan slås op under Graven, matrikel nr. 203

²⁴⁸ Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 22 og s. 58.

15 bagermestre i Aarhus.²⁴⁹ I et tillæg fra den 15. juni 1847 får man oplyst, at Theil (I) stadig ejer gården, samt en detaljeret beskrivelse af matriklens opbygning, som består af: a) et 11 fags forhus på én etage, der er indrettet til værelse og bageri, og hvor alt er gibset. Forhuset har desuden en kakkel-ovn, en indemuret kedel og en port i to fag, samt en kvist til gården på tre fag, der er indrettet til et enkelt værelse. b) et 11 fags baghus på to etager med en fire fags udbygning til haven og en kvist på ét fag til gården af mur og bindingsværk indrettet til ”Kornlofter, Pakhuuse, Stald og Fourage”. c) et fem fags halvtag på én etage sønden i gården, der er fjællebeklædt og stenbehængt, og som bruges til brænde. d) et fire fags halvtag på én etage norden i gården af mur og bindingsværk til folkeværelser, og e) et plankeværk på 10 fag.²⁵⁰

Af folketællingerne fra 1834, 1840 og 1845 fremgår det, at Jens Christian Theil (I) bor på adressen sammen med sin kone, Nikoline Holst, og deres børn, samt skiftende tjenestefolk. Den ældste søn, der også hedder Jens Christian (II), står i 1840 optegnet som bagerlærling, men bliver udlært 19. oktober samme år. I 1845 står han opført som bagersvend. I 1845 var antallet af bagermestre i Aarhus 18 stk.²⁵¹ At mestre tog deres egne børn i lære var på dette tidspunkt meget almindeligt, men borgerfamilier kunne også sætte deres børn i lære hos en mester, i hvilket tilfælde en skriftlig kontrakt mellem mesteren og drengens far skulle laves. Læretiden varierede, og der findes eksempler på helt ned til 2½ år og helt op til 8 år. Herefter blev lærlingen svend, hvilket han skulle tjene som i tre år, før han igen kunne stige i rang. Der var dog mange, der tjente som svend i længere tid endnu. Herefter blev man mestersvend, og det skulle man være i et år, før man kunne tage sin mesterprøve og blive mester, hvis man bestod.²⁵² På dette tidspunkt var det i øvrigt vedtaget, at svende skulle bo ved mestrene, da det var gavnligt ift. natarbejde i bageriet. Denne særregel for bagerlauget blev først ophævet i 1896, men svendene forventedes stadig at møde op til natarbejde. I 1919 blev natarbejde dog afskaffet ved lov, og man måtte ikke længere arbejde før klokken 4 om morgenen.²⁵³

²⁴⁹ Aarhus Brandtaksation for 1827-47. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Protocol, autoriseret den 17. September 1827 og Protocol, autoriseret den 1. August 1837. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 105; Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 22

²⁵⁰ Aarhus Brandtaksation for 1827-1847 Tillæg. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 691

²⁵¹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1834, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=3794#3794,109648>, Folketælling fra 1840, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=6510#6510,147930> og Folketælling fra 1845, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=8307#8307,199884>, besøgt 07.01.20; Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 24-26.

²⁵² Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 18-19

²⁵³ Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 31ff

I folketællingen fra 1850 kan man se, at Jens Christian Theil (II) har overtaget gården, og han er anført som bagermester og husfader. Han bor sammen med sin kone, Eline (Marie) Hansen, deres søn, Jens Christian (III), samt en læredreng, en tjenestekarl og en 'jomfru', dvs. en ugift kvinde, der er Theils storesøster (som også er anført i folketællingen fra 1834).²⁵⁴

Fra 1853-1855 er Theil (II), som sin far før ham, oldemand i Aarhus Bagerlaug. Dette var nogle af de sidste år, bagerlauget overhovedet eksisterede, da næringsfrihedsloven fra 1857 afsluttede det gamle laugsvæsen, og det var nu frivilligt, om man ville være en del af laug et eller ej. Lauget fortsatte dog nogenlunde som før, men tilpassede sig den nye tid og blev til Aarhus Bagerforening.²⁵⁵

I 1855 ligner situationen den fra 1850 bortset fra læredrengen nu er blevet bagersvend, og tjenestekarlen og jomfruen er flyttet ud. Til gengæld er Bager Theils (II) svigerinde flyttet ind.²⁵⁶

I 1860 ser det ud til, at ejendommen er blevet delt op i to. Familien Theil, der nu består af tre sønner, en jomfru, en bagersvend, en lærling og en tjenestepige bor i én afdeling, mens tre ugifte kvinder er flyttet ind i en anden afdeling. Dette mønster gentages i 1870, hvor man kan se, at Theil familien bor i forhusets stueetage, mens familien Rahbek bor på 1. salen. I denne folketælling afsløres det desuden, at den ældste søn, Jens Christian Theil (III) har erhverv som "Handelscontorist". Han er altså ikke fulgt i sin fars og farfars fodspor

I 1876 er Eline Marie Hansen blevet enke, og det resulterer i en række forandringer, de følgende år. Hun sælger gården til gæstgiver C. Rasmussen for 27.000 kr., og i november samme år overtager Hans Printz bagerforretningen på matriklen, der efter alt at dømme er blevet drevet af en Hr. Bager Nielsen efter Theils (II) død. I 1877 flytter Aarhus Sangforening ind i et lokale på matriklen, og året efter bliver C. Rasmussens restauration overtaget af C. F. F. Mogensen. Det er dog stadig Rasmussen, der ejer bygningen. Desuden er der på adressen også foreningslokaler, samt en keglebane og billard.²⁵⁷

²⁵⁴ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1840, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=6510#6510,147930>, Folketælling fra 1845, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=8307#8307,199884> og Folketælling fra 1850, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=115275#115275,17296206>, besøgt 07.01.20

²⁵⁵ Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 26 og 59

²⁵⁶

²⁵⁷ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Theil*, 1879-10-25, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000097442>; *Printz*, 1876-11-04, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000078210>; *Aarhus Sangforening*, 1877-04-18, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000118495>; *Printz*, 1878-03-03, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000078211>; og *Mogensen*, 1878-06-04, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000079554>, besøgt 07.01.20; Aarhus Vejviser 1879, s. 99: En * ud for Rasmussens navn viser, at han ejer bygningen.

I 1880 er situationen den, at Mogensen bor i baghuset med sin kone og fire børn, samt fire andre, hvoraf to er tjenestepiger. Bagermester Printz bor i forhusets stueetage sammen med sin kone, en tjenestepige, en bagersvend og hele tre bagerlærlinge, hvilket umiddelbart kunne tyde på, at der er nok at lave i bageriet på dette tidspunkt. På forhusets første sal bor to ugifte kvinder, Maria og Minna Bus, (sandsynligvis søstre,) der sammen har et pensionat, samt en tjenestepige og en arbejdsmand. Det ser ud til, at der fortsætter med at være pensionat eller lignende på matriklen i flere af årene frem til 1907. Pensionatet skifter ejer mindst et par gange, men fælles for dem alle er dog, at de er kvinder.²⁵⁸ I 1883 flytter Mogensen fra adressen igen for at drive restaurant ved Kystpavillonen.

I det hele taget er mange udskiftninger i løbet af 1880'erne. I 1885 døde bagermester Printz, og hans butik og bolig blev overtaget af en ny bagermester ved navn E. Bekker.²⁵⁹ Den tidligere restauratør C. Rasmussen lader til at have trukket sig tilbage, da han i Aarhus vejviser er angivet som ”partikulier”, dvs. han lever sin formue uden at arbejde, og der er kommet en ny restauratør på adressen, C. Nielsen, der står som beboer på adressen.²⁶⁰ I 1886 ser det dog allerede ud til at have ændret sig, da man dette år finder en reklame for Joh. Christiansens Restauration på Studsgade 3, ”Over Gaarden”. Reklamen lokker med, at ”*Kolde og varme Retter serveres hele Dagen. Middagsabonnement saavel i som ud af huset. Billard, Keglebane samt en Sal til Afholdelse af private Selskaber og Baller.*”²⁶¹ ”Over Gaarden” henviser sandsynligvis tale om overetagen i bindingsværksgården bag forhuset, hvor man derfor må formode, restauranten har ligget.²⁶² I 1887 er der også en udskiftning i bagerforretningen, da G. M. Gregersen overtager efter E. Becker.²⁶³ I 1888 er der igen udskiftninger både i restauranten og bageriet. A. Christensen flytter sin restauration til Studsgade 3, og et nyt bageri og konditori ejet af J. Jensen åbner på adressen.²⁶⁴

²⁵⁸ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1880, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56896#56896,12055868>; Folketælling fra 1901, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=25129#25129,2861598>, besøgt 07.01.20, Aarhus Vejviser 1906, s. 250 og Aarhus Vejviser 1907, s. 257 – hhv. Karen Jensen og Jenny Rasmussen; Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Mogensen*, 1883-05-11, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000063909>, besøgt 07.01.20

²⁵⁹ Aarhus Vejviser 1885, s. 125, og Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Printz*, 1885-04-15, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000006656>, besøgt 07.01.20

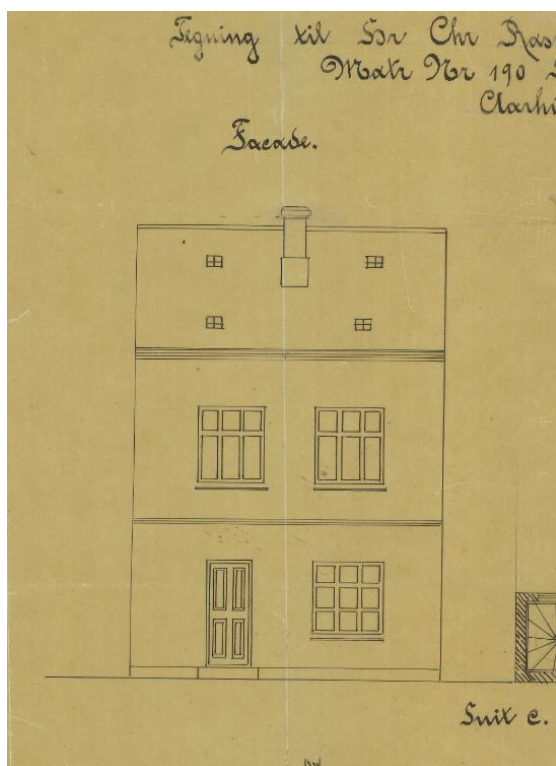
²⁶⁰ Aarhus Vejviser 1885, s. 125, besøgt 07.01.20

²⁶¹ Sejrs sedler, *Joh. Christiansen*, 1886-11-13, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016383>, besøgt 07.01.20

²⁶² Sejrs sedler, *Joh. Christiansen*, 1886-11-13, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016383>, besøgt 07.01.20

²⁶³ Sejrs sedler, *Gregersen*, 1887-10-18, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028534>, besøgt 07.01.20

²⁶⁴ Sejrs sedler, *A. Christensen*, 1888-02-28, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000042363>, besøgt 07.01.20

I 1898 søgte C. Rasmussen om tilladelse til at rive den gamle bageribygning ned og samme sted opføre en toetagers bageribygning med to trappetårne og en bageriskorsten. Etageplan med dertilhørende facadetegning.²⁶⁵

I folketællingen fra 1890 kan man dog se, at bageribestyreren nu hedder Peer Jensen, men samme år er C. Rasmussen igen angivet som restauratør, så han må igen være vendt tilbage enten blot ved at eje restauranten eller ved at drive den selv. Derudover har en Andreas Petersen, husfaderen i én af de tre familier, der bor på adressen, oprettet "Soldaterhjemmet" i november 1887, i bagbygningen på Studsgade 3.²⁶⁶ Dets formål var "at byde de værnepligtige et hyggeligt Opholdssted i deres Fritid. I Bestyrelsen er Sognepræst Th. Lyngby Formand, Kaptajn Jørgensen Kasserer. De øvrige Bestyrelsesmedlemmer ere: Kaptajn Koch, Ritmester Roth og Bogholder Jacobsen."²⁶⁷ I 1937 beskrives Soldaterhjemmets lokaler i Aarhus Stiftstidende som bestående af "en stor Sal til Opholdsværelse og Foredragssal, to Læseværelser og et Skriveværelse."²⁶⁸

²⁶⁵ Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 284-98, Måned/år: 10/1898, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312127>, besøgt 07.01.20

²⁶⁶ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1890, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=61121#61121,12299468>, besøgt 07.01.20, Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Soldaterhjemmet*, 1901-08-12, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000118050>, besøgt 07.01.20 og Aarhus Stiftstidende, 1937-11-16, s. 5, "Soldaterhjemmet i Aarhus"

²⁶⁷ Aarhus Vejviser 1901, s. 30

²⁶⁸ Aarhus Stiftstidende, 1937-11-16, s. 5, "Soldaterhjemmet i Aarhus"

I 1899 sælger C. Rasmussen "Gjæstgiveriet Studsgade 3 til fhv. Restauratør J. M. Stones for 52.000 Kr.", men allerede i 1900 bytter Stones ejendomme med muremester Mikkelsen, således at Mikkelsen kan overtage Studsgade 3 i april 1901, mens Stones får Trøjborghus, som Mikkelsen ejede.²⁶⁹

I år 1900 bliver bager H. Bechs bo i Studsgade 3 taget under konkursbehandling i skifteretten.²⁷⁰ Folketællingen fra 1901 viser, at hele fire ud af 20 personer (21 hvis man tæller en fraværende beboer med) er arbejdsløse. Matriklen består på dette tidspunkt af fire lejligheder, hvoraf kun en af dem udelukkende bruges til beboelse, mens de tre andre både bruges som samlet værksted og beboelse.

Muremester Mikkelsen. Fra Aarhusbilleder.dk

²⁶⁹ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, Stones, 1899-02-04, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000079559>, Mikkelsen, 1900-09-11, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000093319> og Mikkelsen, 1900-09-11, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000063508>, besøgt 07.01.20

²⁷⁰ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, H. Bech, 1900-06-19, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000006133>, besøgt 07.01.20

Et forhus med engel på

I 1902 skriver Murermeister Mikkelsen til Bygningskommissionen, at han agter at opføre et treetagers forhus, og han ansøger i den forbindelse om tilladelse til at benytte gavlen i Nr. 5 som den ene gavl i den nye bygning.²⁷¹ I hans vedlagte plantegninger er bl.a. en tegning af den nye facade, som kan ses nedenfor.

Af tegningen kan man se, at der til venstre side af forhuset er tiltænkt et BAGERI KONDITORI, som det kan tydes på skiltet, og til højre side en MANUFABRIK.²⁷² Man kan derudover også tydeligt se relieffet af en engel – det relief, som bygningen bl.a. er kendt for nu, og som senere gav navn til Café Englen. Det er Mikkelsens nyopførte hus fra mellem 1902 og 1906.

²⁷¹ Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 209-04, Måned/år: 11/1902, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312124>, besøgt 07.01.20

²⁷² Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 209-04, Måned/år: 11/1902, Facader, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312124>, besøgt 07.01.20

I 1903 flytter Soldaterhjemmet fra Studsgade 3 til Klostergade 35; ”Da en uheldig Beværtning dukkede op i Hjemmets nærmeste Naboskab,” som der står i Aarhuus Stiftstidende i en artikel om Soldaterhjemmet fra 1937.²⁷³ Det er ikke sikkert, at henvisningen gælder en beværtning på selve Studsgade 3, men det er alligevel interessant lige at hæfte sig ved denne bemærkning, da Studsgade 3 i flere omgange synes at have haft problemer med "uheldige" beværtninger præget af lyssky aktiviteter. Lidt pudsigt er det så, at man kan se, at Danmarks Good Templar Orden (DGTO) i 1904 har fået lokale i Studsgade 3, da DGTO er en afholdsorganisation.²⁷⁴ DGTO har endda sandsynligvis overtaget soldaterhjemmets lokaler. Murermeister Mikkelsen bor ikke længere på adressen, men ejer stadig ejendommen. Stones' restaurant er muligvis blevet overtaget af gæstgiver N. Post, der er angivet som boende i baghuset.²⁷⁵ I 1906 ser det ud til, at der igen er kommet ny gæstgiver ved navn S. M. Kaae, og der bor også en bager på adressen igen, H. G. Wadt, efter en tilsyneladende kort pause siden H. Bech gik konkurs.

DGTO holder stadig til på adressen, og organisationen tegnes af en vært, som indtil 1906 er J. Egeberg og derefter M.P. Jacobsen frem til 1918. Værd at bemærke er, at restaurationen på matriklen i 1919 er en afholdsrestauration.²⁷⁶

Efter den nye bygning stod klar senest i 1906 sker der i det hele taget flere til- og fraflytninger, og med den nye ekstra etage bor der efterhånden mange mennesker på adressen. Af beboerne er det mest væsentligt at bemærke, at S. M. Kaae flytter fra adressen, og at en ny restauratør, J. C. Thomsen, flytter til i 1907, som igen erstattes af gæstgiver N. N. Knudsen i 1908, hvor også en ny bager, P. Nielsen, flytter til. Samme år åbner en cykelhandel også på adressen, der endnu er ejet af Murermeister Mikkelsen, selvom han stadig ikke bor på adressen.²⁷⁷ I folketællingen fra 1911 kan man dog se, at

²⁷³ Aarhuus Stiftstidende, 1937-11-16, s. 5, ”Soldaterhjemmet i Aarhus”

²⁷⁴ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Good Templar*, 1904-01-13, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000065227>, besøgt 07.01.20, og Gyldendals Den Store Danske, *Good Templar-ordenen*, [http://denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Afholdsbev%C3%A6gelsen/Good Templar-ordenen](http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Afholdsbev%C3%A6gelsen/Good_Templar-ordenen), besøgt 07.01.20

²⁷⁵ Aarhus Vejviser 1905, s. 313

²⁷⁶ Aarhus Vejviser 1905, s. 313; Aarhus Vejviser 1906, s. 250; Aarhus Vejviser 1907, s. 257; Aarhus Vejviser 1908, s. 267; og Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1906, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=13834#13834,479299>; Folketælling fra 1916, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=73720#73720,13238731>; Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Paradisgade, Studsgade*, 1916, Løbe-Nr.: 431, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208229_c.pdf; *Skattemandtalister Paradisgade, Studsgade*, 1918, Løbe-Nr.: 423, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208430_c.pdf; besøgt 07.01.20

²⁷⁷ Aarhus Vejviser 1907, s. 257 og Aarhus Vejviser 1908, s. 267

Murermester Mikkelsen nu er flyttet ind i adressens forhus' første sal med sin familie og en tjenestepige. Gæstgiveren er dette år endnu engang skiftet ud og hedder nu Christian Madsen.²⁷⁸

I 1914 ansøger Mikkelsen om tilladelse fra bygningskommissionen til at anlægge WC'er på forhusets etager og i gården. På de medhørende tegninger kan man se, at det drejer sig om et toilet på hver etage undtagen i kælderen, samt tre toiletter i gården, og sagens godkendes. I 1916 er Mikkelsen igen flyttet fra Studsgade 3, selvom han stadig ejer ejendommen. Bager Nielsen og gæstgiver Madsen bor der stadig, men i 1918 er Madsen flyttet. Det ser ikke umiddelbart ud til, en ny restauratør eller gæstgiver flytter ind på adressen igen før i 1925. Mikkelsen sælger ejendommen til Andreas K. Jensen i 1919 for 110.000 kr.²⁷⁹

I 1925 er en ny restauratør, Oskar Thomsen, flyttet ind. Derudover bor bagermester Nielsen stadig på adressen, men der er nu også flyttet en anden bager, Kristian Laursen, og en konditor, Richardt Nielsen, ind, og så har bagermester Nielsen i øvrigt også en bagerkarl boende hos sig.²⁸⁰ Om de alle arbejder sammen i bageriet er umiddelbart ikke muligt at sige, men det er ikke utænkeligt. I 1928 er der igen to nye bagermestre, Niels Marius Jensen og Sigvard Sørensen, og to bagere, Thorvald Elling Johansen og Harry Jensen. De to bagere arbejder begge for bagermester Jensen på Studsgade 3, mens bagermester Sørensen tilsyneladende har sit eget bageri andetsteds. I 1929 er restauratør Thomsen gået bort, men hans kone, Thomasine Thomsen, har overtaget restaurationen.²⁸¹

I 1930 overtager murermester Berg ejendommen. Han ansøger om tilladelse til at bygge et forhus ud mod "den nye gade", som er den nyanlagte Borggade, som matriklen ligger ud til på "bagsiden". Hans sag godkendes ikke, men året efter er han klar med en ny ansøgning om at etablere butikslokaler på Borggade 4, som er matriklens adresse til Borggade. Mere præcist ønsker han at opføre en "grundmuret, papdækket 1 Etg. Halvtagsbygning til Butik m.m." på 38 kvadratmeter og "et aabent Halvtag" på 109 kvadratmeter, hvilket han får tilladelse til. Han får samme år tilladelse til at rive den gamle

²⁷⁸ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1911, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=66320#66320,12653791>;

²⁷⁹ Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 351-14, Måned/år: 7/1914, Korrespondance og kloakplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312130>; Folketælling fra 1916, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=73720#73720,13238731>; Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalslister Paradisgade, Studsgade*, 1918, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208430_c.pdf; Aarhusarkivet.dk, *Sejrs sedler, Mikkelsen*, 1919-02-08, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000041400>, besøgt 07.01.20

²⁸⁰ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1925, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=94437#94437,15646936>, besøgt 07.01.20

²⁸¹ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalslister Paradisgade, Studsgade*, 1928, Folketællings-Skema Nr. 644, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209439_c.pdf; 1929, Folketællings-Skema Nr. 645a, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209548_c.pdf, besøgt 07.01.20

bageriskorsten ned og bygge en ny.²⁸² Det ser dog ikke ud til, Berg gør alvor af det, da matriklen i oktober 1931 allerede har en ny ejer, Grosserer Christian Hansen, og den nye ejer søger samme år om tilladelse til at opføre en et-etages ”Halvtagsbygning af brædebeklædt Træbindingsværk dækket med Tagpap” ud til Borggade.²⁸³ Han får tilladelse til byggeriet.

Restaurationer, værtshuse og caféer

I 1932 dukker for første gang et navn op på restaurationen på Studsgade 3: *Træfpunkt*. Den ejes af restauratør Anton Nielsen, og bageriet ejes af bagermester Viggo Larsen. Derudover er der adskillige andre personer, der driver erhverv fra adressen, nemlig en kolonial- og frugtimportør, en person inden for kakkelovnsbranchen og hele tre personer inden for møbelbranchen. I 1934 overtages *Træfpunkt* af H. P. Hansen, og bageriet er angivet under navnet, *Centralbageriet*.

I 1940 er der rykket en galanteriforretning ind i forhuset, der har adresse ud til Borggade 4, men ellers er billedet det samme.²⁸⁴ I 1942 gives tilladelse til at anbringe to brystninger i restaurationsvinduerne på matriklen.²⁸⁵ Bageriet på Studsgade 3 fortsatte gennem Anden Verdenskrig, men utvivlsomt med samme udfordringer som resten af bagerierne i Aarhus: ”Der var mangel på alle varer, og de erstatningsprodukter, der var mulighed for at købe, var af en sådan kvalitet, at det i dag er uforståeligt, at bagerne var i stand til at producere blot et nogenlunde rimeligt produkt.”²⁸⁶ Derudover kunne sven-dene have problemer med at møde til tiden, hvis luftalarmen gik i gang, og ”forretningerne var mørk-lagt, og der måtte ikke udstilles varer. For at komme ind i forretningerne måtte publikum gennem en sluse, således intet lys slap ud.”²⁸⁷

²⁸² Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 301-30, Måned/år: 5/1930, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312094>; Journalnummer: 143-31, Måned/år: 4/1931, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312110>; Journalnummer: 242-31, Måned/år: 5/1931, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312120>, besøgt 07.01.20

²⁸³ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Studsgade*, 1931, Folketællings-Skema Nr. 647, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209773_c.pdf, besøgt 07.01.20, Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 276-32, Måned/år: 4/1932, Situationsplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312104>, besøgt 07.01.20

²⁸⁴ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Studsgade*, 1932, Folketællings-Skema Nr. 654b; 1933, Folketællings-Skema Nr. 665; 1934, Folketællings-Skema Nr. 631A; 1940, Folketællings-Skema Nr. 621, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210874_c.pdf, besøgt 07.01.20

²⁸⁵ I byggesagen anføres en Overretssagfører Ollendorff som ejer af Studsgade 3, men da Grosserer Hansen er anført som matriklens ejer i Aarhus Vejviser 1943, har Ollendorff sandsynligvis ikke overtaget ejerskabet af matriklen, men er muligvis blot ansøger i byggesagen er af formelle årsager anført som ejer jf. Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 201-42, Måned/år: 5/1942, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312116>, besøgt 07.01.20 og Aarhus Vejviser 1943, s. 567

²⁸⁶ Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 43-45

²⁸⁷ Naabye, Flemming: Aarhus Bagerlaug 1634-1984, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984, s. 43-45

Ved krigens afslutning kommer Café Træfpunkt i fokus, da restaurationens vinduer bliver knust i lighed med andre butikker rundt omkring i Aarhus. Politikommandøren betegner rudeknusningerne som bøllestreger og mener, at de intet har at gøre med modstandsbevægelsen eller organiserede demonstrationer. ”Vi har temmelig stærk Politipatruljering i Gaderne, og der vil blive taget haardt fat paa Gerningsmændene, naar vi fanger dem. Enhver Form for Selvtægt er ganske upaakrævet og uønskelig, fortsætter Politikommandøren. Vi har nu de nødvendige Love til at straffe de Mennesker, som gik Tyskernes Ærinde.”²⁸⁸ Træfpunkt har altså været et tyskervenligt sted under Anden Verdenskrig. Året efter bliver restauratøren dømt for tyskvenlig virksomhed, men det er ikke nok for en læserbrevsskribent i avisen Demokraten: ”Naar man læser Dommen over den rare, tyskvenlige Vært paa Cafe »Træfpunkt« i Studsgade, kan man ikke lade være at undre sig. Han var jo saa flink til at hjælpe Tyskerne paa forskellige Maader, saa jeg synes ikke, at det er tilstrækkeligt, at han har faaet en Bøde eller mistet Stemmeretten. Han burde ogsaa have mistet sin Bevilling. Der var under Besættelsen mange Restaurationer, som hellere end gerne vilde have været fri for Tyskere, men som blev paa-tvunget dem. Til denne Kategori hørte Café »Træfpunkt« ikke, tværtimod. Det bør man erindre.”²⁸⁹ Om det er denne opfordring til boykot eller andet, som har fået Træfpunkts ejer til at opgive, vides ikke, men en annonce fra 1947 afslører, at restauranten har fået ny ejer og nyt navn, ”Clubben”.²⁹⁰

Restaurant Clubben ligger på adressen de næste år, mens matriklen skifter ejer til J. A. Alstrup A/S og senere til Aarhus Kommune. Bageriets bagermestre er skiftende.²⁹¹ I 1957 gives tilladelse til at rive nogle skillevægge ned, så stueetagen kan indrettes til møbeludstilling. Om Clubben findes ikke meget materiale, men i 1974 skifter restaurationen navn til Øltønden, der bliver et af Aarhus notoriske værtshuse.²⁹²

²⁸⁸ Aarhus Stiftstidende, 1945-09-19, s. 2, ”Mange Rudeknusninger i Aarhus i Ly af Mørket”

²⁸⁹ Demokraten 1946-10-02, s. 10, Fra Læser til Læser! – ”En mærkelig Dom”

²⁹⁰ Demokraten, 1947-03-09, s. 2, ”Forretningsovertagelse.”

²⁹¹ Aarhus Vejviser 1954-55, s. 213, [Aarhus Vejviser 1957, s. 231 og Aarhus vejviser 1968, s. 297](#); Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 57-0711, Måned/år: 11/1958, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312087>, besøgt 07.01.20

²⁹² Aarhus Stiftstidende, 1975-01-08, s. 34, ”Hurra - Hurra - Hurra...h”, hvor Øltønden fejrer et års fødselsdag.

Allerede i 1973 skriver stedets restauratør, Jens Andersen, en ansøgning om at bygge om, så lokalerne kan bruges som værtshus, men han kan ikke få sagen godkendt, da der mangler lydisolation i lokalerne. Det forsøger han at imødekomme ved at omarbejde byggeplanerne, og så oplyser han i øvrigt om, ”at restaurationen kun vil blive inrettet med plads til ca. 50 personer, og at der kun vil blive spillet hyggemusik.” Alligevel kan projektet i denne omgang stadig ikke godkendes, men efter nogle justeringer, får Andersen tilladelsen, og han bygger om.

De følgende år foretages en række mindre ændringer på bygningen. I 1976 påbegyndes et projekt om at brandsikre hele ejendommen og forretningen, Indian Import, får lov at hænge et udhængsskilt op ved deres butik. I 1978 og 1980 søges og gives tilladelse til at rive matriklens baghus ned. I 1979 bliver de gamle vinduer i forbindelse med loven om tilskud til energibesparende foranstaltninger udskiftet med nye, der er udformet ligesom det gamle, men har to termoglas.²⁹³

I 1983 lukker politiet Øltønden og fratager ejeren sin alkoholbevilling, fordi der har været så mange problemer med kriminalitet på stedet allerede siden åbningsåret i 1974.²⁹⁴ ”Vold, nattesæde, narkotikahandel, røveri, slagsmål og sovende gæster i lokalerne er årsag til, at politiet har mistet tålmodigheden med restaurant Øltønden i Studsgade 3 i Århus. Politiet har fået Landsbevillingsnævnets kendelse for, at Øltønden skal slå spunsen i 31. oktober. Det er første gang i nyere tid, at politiet går så hårdt til værks over for en restauratørs bevilling,” står der i Aarhus Stifttidende d. 27. juli 1983.²⁹⁵

Allerede i 1984 åbner stedet igen, dog med nye ejere og et nyt koncept. Da er det nemlig Café Englen, der indtager stedet. ”Tre gamle venner, Per Engbirk, Freddy Møller Sørensen og Jef Carstens, besluttede sig i fællesskab for købe hus og indrette en café med hvad, der kunne ligne en skytsengel. Øltøndeudsmykningen er fjernet, og de har knoklet for at bringe lokaliteterne tilbage til den ungdomsperiode, som arkitekturen stadig bærer præg af,” skriver Aarhus Stiftstidende ved åbningen. ”Og det lyser jo op i et kvarter, der for ikke så længe siden virkede alt andet end engleblidt. Værtshuset hed tidligere Øltønden og havde ikke det bedste ry”.²⁹⁶ Avisen konkluderer nogle år senere, at åbningen

²⁹³ Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, , Journalnummer: 75-1321, Måned/år: 5/1977, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312080> og Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: BM-656, Måned/år: 9/1985, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312091>; Journalnummer: 790139-1978, Måned/år: 1/1978, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312132> og Minejendom.aarhus.dk, Studsgade 3, Journalnummer: 80-471, Måned/år: 4/1980, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312076>; Journalnummer: 79-155, Måned/år: 8/1979, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/312078>, besøgt 07.01.20

²⁹⁴ Aarhus Stiftstidende, 1983-07-27, forsiden, ”Politiet lukker Århus-værtshus” og Aktuelt, 1983-07-28, s.40/bagsiden, ”Politiet træt af uro: Nu lukkes værtshus”

²⁹⁵ Aarhus Stiftstidende, 1983-07-27, forsiden

²⁹⁶ Aarhus Stiftstidende, 1984-08-16, s. 24 (Dagbogen), ”Café med skytsengel”

af Café Englen afspejlede en bredere tendens: ”Kvarteret mellem Domkirken og Nørregade / Nørreport har aldrig haft et navn. Men det har været berygtet for sit hårde miljø med prostitution, narko-handel, berusere og ballademagere. Altså Ikke lige stedet for pæne borgere og folk fra universitet og de intellektuelle kredse. Nu er det stedet. Nu kan selv bogholdere og spillelærerinder finde på at sige: Skal vi gå en tur ned i cafékvarteret? Ganske vist har beboere og forretningsfolk protesteret mod flere caféer i de små gader. Men kendsgerningen er, at der faktisk er blevet fredeligere, selvom caféerne er skudt op som paddehatte. Det nye klientel (frygteligt ord) er ikke folk, der laver ballade eller spreder kriminalitet.” sic.²⁹⁷ Man er tilsyneladende også meget bevidste om at holde en bestemt stil i de fleste caféer, hvor lyrikaftener med højtlesning og ”Blid romantik bøjet i neon. Intim passiar, spejle, propeller i loftet og kunst på væggene har afløst det mere dunkle, barske og lyssky natteliv bag domkirken.” Artiklen er fra 1986, som dog også bliver året, hvor den sidste café, Café Kindrødt i Studsgade, får lov at åbne, da byrådet udarbejder en lokalplan, der forhindrer flere i at opstå.²⁹⁸ Forbuddet er senere blevet ophævet 1995.

Selvom forandringen fra det hårde miljø, Øltønden havde skabt omkring Studsgade 3, til det rolige caféliv, Café Englen medførte, sikkert vakte tilfredshed hos mange, var historien en helt anden for matriklens beboere. Fra 1993 til 1997 rasede en indædt nabostrid i ejendommen. Særligt én beboer er utilfreds med Café Englen og klager bl.a. i 1994 over deres udeservering i baggården, hvor de om vinteren overdækker udeområdet med presenninger og har en stor varmluftsblæser til at køre. Han klager over brandfaren, udvidelsen, hvor grimt det er, og at det er miljøsvineri med varmeblæseren. Bygningsdirektoratet kontakter Englen og kræver, at de fjerner overdækningen. Englen efterkommer kravet delvist og kun meget langsomt og må flere gange presses, før de får fjernet det helt. I 1995 overdækker Englen igen gården, og sagen gentages nærmest som året før. I forbindelse med den nye klage, giver Englen igen ved at klage over beboerens anvendelse af kælderen som arbejdsrum, og der opstår en ny sag om dette forhold.²⁹⁹ I 1996 klager samme beboer over udeserveringen ved fortovet, for han mener, Café Englen overtræder reglerne, men dette besigtiges og afvises af kommunen.³⁰⁰

²⁹⁷ Aarhus Stiftstidende, 1986-02-09, s. 20, ”Kindrødt i café-bæltet”

²⁹⁸ Aarhus Stiftstidende, 1985-09-04, s. 7, ”Lyrik fra århusianske nat-restauranter” og Aarhus Stiftstidende, 1986-02-14, s. 9, ingen overskrift

²⁹⁹ Byggesag, minejendom.net, Byggesag, minejendom.net, file:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_1295-94_korrespondance_dokumenter%201-9.pdffile:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_1270-95_korrespondance_dokumenter%201-10.pdf

³⁰⁰ Byggesag, minejendom.net, file:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_790139-96_korrespondance_dokumenter%201-11.pdf

Samme år ansøger ejendommens og cafeens ejer om tilladelse til at udvide caféen og nedtage bagtrappen for at oprette toilet og bad i alle lejligheder.³⁰¹ Freddy Møller Sørensen, som er en af de tre mænd, der startede Englen op, har dog allerede året forinden skrevet til Bygningsinspektorat Midt og givet udtryk for at være imod dette i tilfælde af, at ejeren af Studsgade 3 skulle have planer om det, da bagtrappen giver lejlighederne direkte adgang til ejendommens have.³⁰² Kommunen svarer, at sagen stilles i bero, men at de har fået oplyst, at Englen nu har taget kælderen i brug til fordel for restaurationen, og de gør opmærksom på, at der skal være pulterrum, plads til cykler og barnevogne og vask og tørring af tøj for opgangens beboere.

Ejeren mener dog, at restaurationens brug af kælderrummet ikke er sket på bekostning af pulterrum, tøjvask eller andet, da kælderen aldrig har været brugt til dette, og ikke er velegnet til det. Det afsløres desuden den førnævnte utilfredse beboer er flyttet fra ejendommen. Alligevel fortsætter striden, da Bygningsinspektoratet udsender en naboorientering om den planlagte udvidelse af caféen. Derpå begynder sagen virkelig at spidse til. Flere lejere protesterer mod planerne, bl.a. ved at henvise til beboernes brug af arealer, samt at caféen chikanerer beboerne til ikke at bruge gården og desuden overtræder reglerne om støj og ikke bør belønnes. Café Englens ejere bliver underrettet om klagerne, men afviser at de har indflydelse på, hvordan folk bruger gårdarealerne, og at der er stramme regler for deres udeservering. Undervejs i sagen, i januar 1997, skriver Olivia Pontoppidan, som er beboer i Klostergade 2, en tilføjelse til sin tidligere indsigelse, da hun er blevet ringet op af en af caféejerne, ”der på ganske ubehagelig vis forsøgte min indsigelse mod projektet ændret. Imidlertid står min indsigelse ved magt.”

Ombygningen godkendes og stod færdig i november 1999.³⁰³

³⁰¹ Byggesag, minejendom.net, file:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_1356-96_korrespondance_dokumenter%201-43.pdf

³⁰² Byggesag, minejendom.net, file:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_0359-95_korrespondance_dokumenter%201-3.pdf

³⁰³ Byggesag, minejendom.net, file:///C:/Users/mgd/Downloads/Byggesag_1356-96_korrespondance_dokumenter%201-43.pdf

Et butiksliv i det gamle Aarhus: Volden 16

- Af: Mia Gulvad Jørgensen

Volden

Volden har sit navn fra den gamle byvold, der i middelalderen omkransede Aarhus. Det formodes, at gaden blev anlagt, efter volden nedlagdes omkring 1477. Det stykke af Volden, der går fra Rosensgade til Store Torv, blev indtil 1867 kaldt Pustervig. Navnet stammer sandsynligvis fra ordet ”kulpu-ster”, der var et andet ord for smed, og netop smedelaugene havde til huse i Smedegården på hjørnet af Volden og Rosensgade. Navnet ”Pustervig” kom tilbage i 1974 i forbindelse med navngivningen af Pustervig Torv.³⁰⁴

To huse bliver til ét

Volden nummer 16 var engang to forskellige matrikler, nr. 504 og 505, med to forskellige huse. I 1761 var nr. 504 ejet og beboet af en kvinde, der blev oplistet som Carl Schieffers enke. Huset var et bindingsværkshus med et fem fags gadehus med udskud og i én etage. I 1771 boede enken endnu i huset, der nu havde en udbygning i tre fag mod gården. Den anden matrikel, nummer 505, var begge år ejet af skomager Søren Pedersen. Hans hus var af bindingsværk med et fem fags gadehus i en etage med udskud og et halvtag i tre fag. Huset solgtes til parykmager Christen Schieffer d. 15. april 1775, og halvtaget blev forlænget til 6 fag.³⁰⁵ I 1781 ejede Christen Schieffer begge matrikler, og ud fra efternavnet virker det sandsynligt, at han kan have været beslægtet med enken i nr. 504 og havde overtaget huset fra hende.

I brandtaksationen fra 1781 står der, at ”J. Følge Taksationsforretning 19/12 1781 er Stedet gandske nedbrudt, og paany opført.”³⁰⁶ Schieffer havde altså revet de gamle, forfaldne huse ned og bygget en ny, stor gård over begge matrikler. Den nye gård arvar af et 10 fags forhus af bindingsværk i én etage og har fire fags dobbeltkvist, samt et halvtag med tegltag. Folketællingen fra 1787 viser mange beboere i huset. Parykmager Schieffer boede der med sin kone og fem børn, samt sin mor og svigermor,

³⁰⁴ Dehnits s. 389 og 287

³⁰⁵ Aarhus Brandtaksation for 1761-81. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brandtaxations - forretning over de publique og private bygninger anno 1761 (1771). Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 197

³⁰⁶ Aarhus Brandtaksation for 1781-91. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brandtaxations forretning over de publique og private bygninger anno 1781. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 100 (dog ikke synlige sidenumre før s. 110)

men derudover boede på adressen også to parykmagersvende, to lærlinge, en tjenestepige, en logerende kvinde ved navn Marianne Sivertz og hendes niece (et af parykmager-parrets børn havde navnet 'Abraham Sivertz' og formodes at være hendes søn), samt en studerende og to soldater.³⁰⁷ I brandtaksationen, der dækker årene 1791-1801 står både Schieffer og Sivertz opført som ejere af huset, der i øvrigt står uforandret siden 1781.³⁰⁸ Christen Schieffer døde i 1799, hvorefter forretningen overtages af hans bror i Badstuegade, mens der afholdtes auktion over husets indbo.³⁰⁹

I 1801 kaldtes huset Margrethe Hvalsøes Huus. Margrethe Hvalsøe var Marianne Sivertz' niece, som var logerende i huset i 1787. I 1801 har hun til gengæld Carl Peter Schieffer boende som logerende, der var søn af de tidligere ejere. Huset er beskrevet som et fem fags forhus på én etage af egebindingsværk og med kvist, to jernkakkelovne og en kælder, og det ser ud til, at huset igen er blevet delt i to. I forlængelse af huset ligger en kræmmerbod og Hvalsøe er i folketællingen samme år opført som 'handlende'. Hvalsøe ejede huset frem til 1818, hvor det overtages af en organist ved navn Schäffer, og hvor huset stod uforandret i forhold til 1801.³¹⁰

I 1827 er matriklen benævnt "Spekhøker Johan Frederick Sørensen Galtkens Huus". Huset er beskrevet som i 1801 og indeholder hele fire jernkakkelovne og en indemuret kobberkedel. Den 11. januar 1833 havde huset igen skiftet ejer og kaldtes for "Capitain og Stadsmusicus Peter Albrechts Huus". Matriklen var opbygget ligesom tidligere, men forhuset havde nu en skorsten og halvtaget blev brugt til brændehus og "locum".³¹¹ I folketællingen fra 1834, kan det ses, at Peter Albrecht boede sammen med sin kone, datter og en tjenestepige. Han er på dette tidspunkt 64 år (født i 1769) og blev gift med sin kone i 1830. Hun var forinden enke, og den 25-årige datter er altså hans steddatter.³¹²

³⁰⁷ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1787, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=1705#1705,69340>, besøgt 07.01.20

³⁰⁸ Aarhus Brandtaksation for 1791-1801. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Aarhus byes brandtaxations forretning over de publice og private bygninger anno 1791. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 138

³⁰⁹ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000085859>, besøgt 07.01.20

³¹⁰ Aarhus Brandtaksation for 1801-10. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Brandtaksations forretninger 1801-1810. Protocol i Aarhus Raadstuearkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 333, samt Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1787, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=1705#1705,69340>, besøgt 07.01.20

³¹¹ Aarhus Brandtaksation for 1827-47. *Afskrift af Th. Rasmussen efter Aarhus kommunes arkiv*. Protocol, autoriseret den 17. September 1827 og Protocol, autoriseret den 1. August 1837. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle By, s. 450

³¹² Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, 'Copulerede i Horsens' 1830-04-23, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000000900>, besøgt 07.01.20

Ovenfor: Peder Albrecht, Kaptajn, stadsmusikant i Århus 1804-51 – Chef for Århus Borgerlige Jægerkorps 1821-1851. Billedet er gjort (malet eller fotograferet?) af akvarelmaler Frederik Visby, der har forsynet billedet med følgende tekst: "En engel ligner den mand på en prik".

Albrecht var stadsmusikant i Aarhus fra 1804 til sin død i 1851. Hans stilling indebar, at han mod en afgift til bystyret havde eneret på erhvervsmæssig udøvelse af musik i Aarhus. Desuden skulle han levere musik ved byens festlige lejligheder eksempelvis for magistraten eller kirken. Han var i sine yngre år en meget dygtig musiker, men faldt tilsyneladende af på den, da han blev ældre, da flere var utilfredse med hans præstationer. Peter Albrecht blev den sidste stadsmusikant i byen, da musikken sammen med byens øvrige erhverv derefter overgik til fri næring, hvilket gjordes endegyldigt med Næringsfrihedsloven i 1857. Kaptajn-titlen havde Albrecht sandsynligvis tilegnet sig gennem sin status som chef for Århus Borgerlige Jægerkorps i 30 år.³¹³

"Godt beliggende for enhver næringsdrift"

I 1840 var Albrecht og hans familie flyttet igen, og huset beboedes nu af enke Dorthea Kjersgaard med en tjenestepige, to latinskoleelever og en kontorist. Allerede samme år fik matriklen dog tilsyneladende nye ejere, da Carl Grouleff flyttede ind. Han ejede huset i mange år og flyttede først derfra

³¹³ Gejl, Ib: Århus – Byens Historie, 1720-1870, bind 2, Århus byhistoriske Udvalg, 1997, s. 222-223; Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, Albrecht, 1841-01-25, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000083436>, besøgt 07.01.20

i 1880'erne.³¹⁴ Grouleff var skræddermester og i 1840 boede han med sin kone, Kirstine Marie Iler, deres fire børn, tre læringe, en loggerende købmand og to loggerende vejopsynsmænd. Gennem årene udlejede han værelser til loggerende, og i avisannoncer, hvor han søgte efter nye lejere, beskrev han adressens stueetage som ”godt beliggende for enhver Næringsdrift.”³¹⁵ I 1848 døde Kirstine Marie Iler, men allerede i 1850 var Grouleff gift igen med en Maren Meyer, og han havde på dette tidspunkt stadig to hjemmeboende børn og to læringe hos sig. Der var dog også flyttet en ny familie ind på adressen, nemlig skolelæreren Jens Cronholm, hans kone og datter, samt en tjenestepige.³¹⁶

I 1853 ønskede Grouleff at starte skole på matriklen, hvor han ville lære børn at regne, skrive og læse, så de kunne blive klar til borgerskolerne. Han bad i et opslag forældre om at henvende sig, hvis de ønskede, at han skulle undervise deres børn. Året efter havde han allerede ”et betydeligt Antal Elever”, men plads til flere. Der blev undervist både piger og drenge.

I 1855 boede Grouleff stadig på matriklen med sin kone, en søn fra første ægteskab og en søn, han må have fået med Maren Meyer, samt en loggerende. Derudover var en ny familie bestående af en skomagermester, hans kone, to børn og to loggerende flyttet ind. I 1860 var skomagermesterens familie udskiftet med en urmager med kone, tre døtre og en tjenestepige.³¹⁷ Der var altså meget udskiftning i matriklens beboere, og det samme gjaldt for de erhvervsdrivende. Et eksempel herpå var den høkerhandel, der fra 1860 ligger på matriklen, som over årene skifter ejer adskillige gange, bl.a. i 1864, hvor den hidtidige ejer tilsyneladende blev indkaldt til militærtjeneste. I perioden bliver desuden åbnet to forskellige beværtninger på matriklen.³¹⁸

³¹⁴ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Grouleff*, 1840-10-23, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028815>, Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1840, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=6510#6510,148070>; Folketælling fra 1880, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56911#56911,12056644> og Aarhus vejviser 1885, s. 138.

³¹⁵ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Volden 904*, 1858-01-04, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028832>. Se også: Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Volden 904*, 1840-04-07, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000031754>, *Grouleff*, 1840-10-23, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028815>, *Volden 904*, 1845-03-04, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028383>, *Volden 904*, 1846-06-27, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028384>, *Volden 904*, 1849-08-05, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028822>, etc., besøgt 07.01.20.

³¹⁶ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Groulef*, 1848-04-01, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028818> og Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1850, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=115275#115275,17296387>, besøgt 07.01.20

³¹⁷ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1860, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=10172#10172,251190>, besøgt 07.01.20

³¹⁸ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Volden 904*, 1860-05-15, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000016938>; *Volden 904*, 1863-05-02, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000075322>; *Groulef*, 1864-01-28, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028837> og *Volden 904*, 1864-04-21, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000066187>; *Volden 904*, 1861-11-06, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000098363>; *Volden 904*, 1861-11-06, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000098363> besøgt 07.01.20

I 1870 var antallet af mennesker i huset steget til hele 19 personer. Grouleff boede der stadig med sin kone, men deres søn var gået bort i 1864 kun 12 år gammel.³¹⁹ Derudover boede der hele tre andre familier med husfædre, husmødre og børn, dog uden tjenestefolk eller logerende. I 1870 åbnede en marskandiserhandel på matriklen, der solgtesælger ”brugte Herre- og Damebenklæder samt Fodtøi.” Senere reklamerede ejeren af forretningen, J. C. Hingelberg, også med salg af frakker, veste og hatte. I 1877 flyttede han sin butik til en anden adresse i Volden, og året efter åbnede i stedet kortvarigt ”Conditori og Café” på matriklen.³²⁰

I 1880 var der kun seks mennesker på adressen, nemlig Grouleff og hans kone, samt en murersvend og en gartner med sin kone og søn, hvilket står i væsentlig kontrast til antallet af beboere kun ti år tidligere.³²¹

I 1883 åbnede Carl Frederiksens Straahatte- og Modemagasin på matriklen og i 1885 kan man se, at Frederiksen både ejede matriklen og boededer sammen med sin kone, modehandlerinde Fru Magarethe Frederiksen. Det er kun de to, der boede på Volden 16, dette år.³²²

Frederiksens Straahatte- og Modemagasin solgte lidt af hvert. I 1883 stod der i en annonce, at de har ”et rigt og moderne Udvalg af alt til Modepyntfaget henhørende, saavel i pyntede Hatte, Kyser og Kapper, m.m.,” og i 1884 reklamerede de med, at man kan få Straa- og Bortehatte farvet, omsyet og moderniseret.³²³ I 1885 kunne man også købe ”Filthatte, Fløjshatte, Plüschhatte, Kyser ... samt færdigsyet Modepynt i stort Udvalg og nye Modeller for Efteraar og Vintersæsonen...”³²⁴

³¹⁹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1870, <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=54284#54284,11879666> og Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Groulef*, 1864-09-16, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000028838>, besøgt 07.01.20

³²⁰ Aarhusarkivet.dk, Sejrs Sedler, *Houmann*, 1878-01-20, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000114958> og *Houmann*, 1879-04-20, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000038000>, besøgt 07.01.20

³²¹ Rigsarkivet, arkivalier online, Folketællinger, Købstæder, Aarhus, Folketælling fra 1880 <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=56911#56911,12056644>, besøgt 07.01.20

³²² Aarhus Amtstidende, Nr. 298, 18. årgang, 1883-12-14, s. 3, annonce: ”Carl Frederiksens Straahatte- og Modemagazin”, Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Volden 16*, 1884-12-16, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000024223>, , besøgt 07.01.20, Aarhus Vejviser 1885, s. 138 og Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalister Badstuegade, Bispegade, Guldsmedgade, Klostergade, Rosensgade, Volden*, 1885, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207377_c.pdf, besøgt 07.01.20

³²³ Aarhus Stiftstidende, Nr. 80, 1884-03-20, s. 4, annonce: ”Aarhus Straahatte-Vaskeri” og Aarhus Amtstidende, Nr. 298, 18. årgang, 1883-12-14, s. 3, annonce: ”Carl Frederiksens Straahatte- og Modemagazin”

³²⁴ Aarhus Stiftstidende, Nr. 245, 1885-09-10, s. 4, annonce: ”Carl Frederiksens Modemagazin”

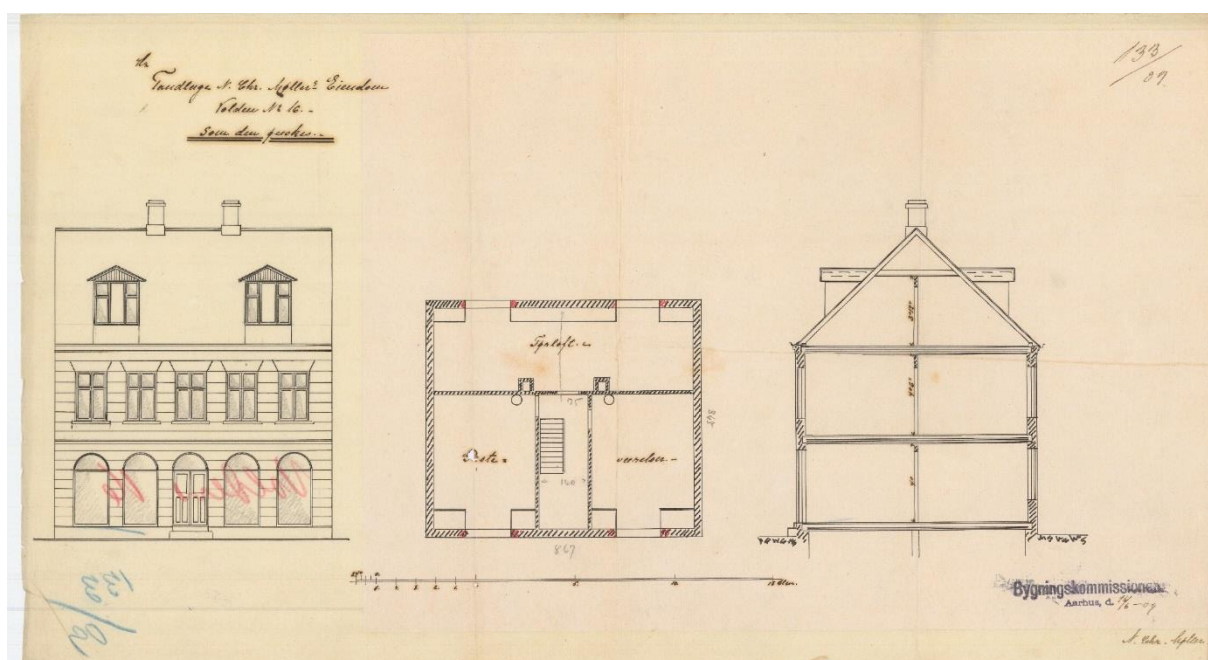
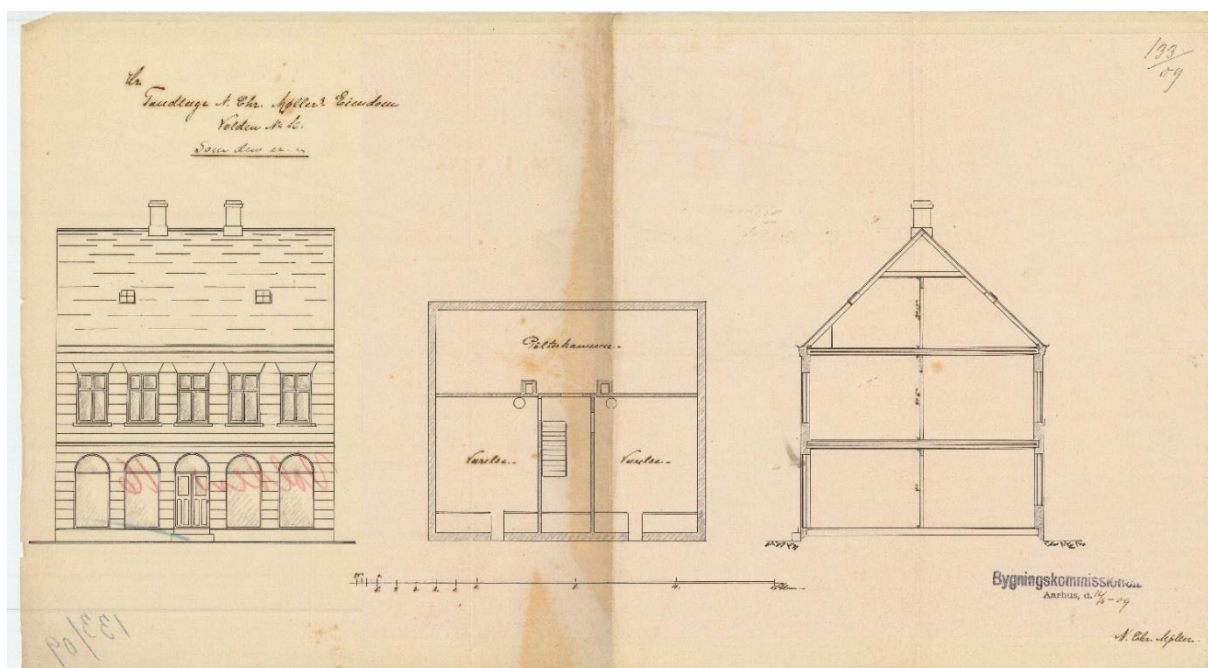
I 1892 åbnede en skotøjsforretning på adressen, men ægteparret Frederiksen boede fortsat alene i huset. Dette fortsatte til 1898, hvor en skomager ved navn Peter Schou Clausen købte matriklen for 18.543 kr. af Frederiksen. Han bor derefter på adressen sammen med sin kone og to døtre, samt en anden familie bestående af en mor og hendes søn og datter. Sidstnævnte familie flytter dog hurtigt ud igen og i 1900 boede en enkefru Olsen på adressen, hvor hun også drev vaskeri. Hun flyttede igen omkring 1901-1902, og en ny lille familie rykkede ind. Sådan fortsatte det. Clausen-familien er husets faste beboere, mens der er hyppige udskiftninger blandt husets andre beboere frem til 1909.³²⁵

En særpræget tandlægeklinik

I 1908 eller 1909 overtages matriklen af tandlæge Niels Christian Møller, der boede der sammen med sin datter, Agnes Møller, som også er tandlæge, samt en pige i huset.³²⁶ Huset bestod af seks beboelseslejligheder, hvoraf fire var med ét værelse og to var med to værelser. Derudover var der to butikker med hvert sit lagerlokale. På trods af de mange lejligheder bliver huset næsten ikke benyttet til beboelse. Det hænger sammen med de forandringer, som N. Chr. Møller foretog efter overtagelsen af huset, da han fra 1909 planlagde ombygning, hvor tagetagen skulle forsynes med kviste for at gøre loftsværelserne mere lyse, hvorefter de blev ændret til gæsteværelser og dermed ikke længere udlejes til beboelse.

³²⁵ Aarhusarkivet.dk, Sejrs sedler, *Volden 16*, 1898-10-22, <https://www.aarhusarkivet.dk/records/000024224>, samt Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Volden m.fl.*: 1899, Løbe-Nr.: intet, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207475_c.pdf; 1900, Løbe-Nr.: intet, (s. 196 ud af 678) https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207839_c.pdf; 1901, Løbe-Nr.: intet, (s. 198 ud af 679) https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207488_c.pdf; *Volden*, 1902, Løbe-Nr.: intet, (s. 196 ud af 640) https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207502_c.pdf; 1905, Løbe-Nr.: intet (s. 191 ud af 636), https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207544_c.pdf, besøgt 07.01.20, samt Aarhus Vejviser 1901, s. 240, besøgt 07.01.20,

³²⁶ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Badstuegade, Bispegade, Domkirkepladsen, Frue Kirkerist, Guldsmædgade, Klostergade, Ny Grønnegade, Nygade, Raadhusstræde, Tangen, Volden*, 1909, Løbe-Nr.: intet (s. 385 ud af 554), https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207614_c.pdf, besøgt 07.01.20, Aarhus Stiftstidende, 1942-07-03, s. 9, "Tandlæge i 40 år."

"Dr.

Tandlæge N. Chr. Møllers Ejendom, Volden Nr 16.-, i 1909: facadetegning, etageplan og snit 'Som den er' (øv.) og 'Som den ønskes' (ned.).³²⁷

Stueetagen anvendtes som førhen til butiksudlejning, og i 1911 lå der en skrædderforretning og en cigarforretning. Møller og hans datter har til gengæld indrettet tandlægeklinik i lokalerne på 1.

³²⁷ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 133-09, Måned/år: 1/1909, Etageplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324784>, besøgt 08.01.20

etage.³²⁸ I 1912 var tandlæge Møller atter i gang med ombygning af huset, hvor han ændrede facadens fire vinduer i stueetagen til to store vinduer, et til hvert af forretningerne.

”Dr. Tandlæge N. Chr. Møllers Ejendom, Volden No 16., Facadetegning, 1912, ’Den gl. Plan’ (øv.) og ’Den nye Plan’ (ned.)³²⁹

³²⁸ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalslister, Volden m.fl.*, 1910, Løbe-Nr.: intet (s. 13 ud af 424), https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207636_c.pdf; 1911, Løbe-Nr.: intet (s. 13 ud af 64), https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207674_c.pdf, og Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 133-09, Måned/år: 1/1909, Etageplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324784>, besøgt 07.01.20

³²⁹ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 159-12, Måned/år: 9/1912, Etageplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324789>, besøgt 08.01.20

Forretningerne i stueetagen var præget af meget stor udskiftning. Cigarforretningen blev erstattet af en detailforretning i 1912, og to år senere forsvandt matriklens skrædderforretning. I 1918 var der igen nye butikker på adressen, nemlig en møbel- og marskandiserforretning og en ny skrædderforretning. Sidstnævnte omdannes til trikotageforretning, der i 1920 blev overtaget af Jens Chr. Jensen. Samme år lukkede møbelforretningen og i dets sted åbnede en konfekturforretning, der solgte søde sager. Først herefter begyndte en periode med større kontinuitet i adressens butikker, da trikotageforretningen og konfekturforretningen fortsat ligger der i mange år. Trikotageforretningen ejes alle årene af Jens Chr. Jensen, mens konfekturforretningen skifter ejer flere gange.³³⁰

I 1924 opførtes en et-etages værkstedsbygning i baggården med glaserede fliser på væggene, gulvet belagt med klinker eller terrazzo og forsynet med et afløb. Derudover blev der indlagt vand med vaskekumme i værkstedbygningen, gården blev belagt med betoncement, og der blev installeret WC'er, vistnok i gården.³³¹ De to tandlæger, Niels Christian og Agnes Møller - far og datter - samt husassistenten var på dette tidspunkt igen de eneste, der havde bolig på adressen.

I 1928 overtog Frk. Ingeborg Christine Feilberg konfekturforretningen og flyttede ind på matriklen, men allerede i 1930 var både hun og forretningen forsvundet derfra. I 1932 flyttede Jens Chr. Jensen tilbage til adressen med sin kone og barn, og året efter åbnede en barber og frisør ved siden af. I 1936 er barberen dog flyttet igen, og i stedet åbnes i 1938 en møbelforretning på adressen. I 1941 er der ikke længere nævnt personer med bolig på adressen, og kun tandlægeklinikken og møbelforretningen eksisterer.³³²

³³⁰ Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Volden m.fl.*, 1912, Løbe-Nr.: 194, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000207796_c.pdf; 1914, Løbe-Nr.: 198, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208022_c.pdf; 1916, Løbe-Nr.: 206, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208224_c.pdf; 1917, Løbe-Nr.: 202, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208325_c.pdf; 1918, Løbe-Nr.: 198, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208425_c.pdf; 1919, Løbe-Nr.: 199, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208524_c.pdf; 1920, Løbe-Nr.: 199, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000208623_c.pdf, besøgt 08.01.20

³³¹ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 57-24, Måned/år: 4/1924, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324783>, besøgt 08.01.20

³³² Aarhusarkivet.dk, *Skattemandtalssister Volden m.fl.*, 1926, Folketællings-Skema Nr. 204, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209222_c.pdf; 1927, Folketællings-Skema Nr. 414, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209326_c.pdf; 1928, Folketællings-Skema Nr. 420, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209543_c.pdf; 1930, Folketællings-Skema Nr. 417, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209656_c.pdf; 1932, Folketællings-Skema Nr. 422, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000209883_c.pdf; 1933, Folketællings-Skema Nr. 433, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210000_c.pdf; 1936, Folketællings-Skema Nr. 401, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210000_c.pdf

I 1946 døde Niels Christian Møller 89 år gammel, men han praktiserede tilsyneladende i klinikken næsten helt frem til sin død, og i Aarhus-aviserne bliver han gentagne gange nævnt som Danmarks ældste praktiserende tandlæge. Efter hans død overtog datteren, Agnes Møller, klinikken og fortsatte den frem til 1954, hvor hun fratrådte sin praksis, inden hun selv døde tre år senere.

Fra avisernes artikler om Niels Christian Møller kan man læse, at han oprindeligt var bondesøn på Hjorthøjegnen, men da han blev forældreløs omkring konfirmationsalderen, begyndte han at læse til dyrlæge for ikke at ende uden penge. Han havde sin eksamen allerede som 22-årig, hvorefter han praktiserede i Aarhus og Randers. Derefter blev han dyrlæge ved hæren og kom til København, hvor han valgte at uddanne sig

Ovenfor: Niels Christian Møller (til venstre) og Agnes Møller (til højre) fra hhv. Aarhus Stiftstidende 1946-11-23 og Aarhus Stiftstidende 1942-07-03.

som tandlæge, hvilket han blev færdig med i 1889. Efterfølgende praktiserede han både som dyrlæge og tandlæge i Kolind, men valgte herefter at flytte til Aarhus og fokusere udelukkende på hans tandlægepraksis. Han har herefter opbygget sig et tilsyneladende meget positivt ry, og både han og Agnes lader til at have været meget vellidte Aarhuspersonligheder, som mange vidste, hvem var. Niels Christian beskrives eksempelvis som "et sjældent Menneske, der omfattede sine Medmennesker med Varme og Tillid. Han var dertil i Besiddelse af et godt Humør og et stærkt Helbred." Om Agnes skrives det, at "Patienterne følte sig som Venner af Tandlægen, og besøgte hende ofte i hendes Hjem." De var begge "indenfor Tandlægestanden betragtet som ualmindeligt gode Kolleger."³³³

Det ser dog ud til, at tandlægerne var en smule ualmindelige på andre punkter, hvilket ikke mindst illustreres af Niels Christians noget alternative vej ind i tandlægevidenskaben. Men også deres klinik har været anderledes og beskrives som "særpræget" i en artikel fra 1942. I klinikken stod stadig to

apis.com/openaws-webonly/000210363_c.pdf; 1938, Folketællings-Skema Nr. 393, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210615_c.pdf; 1941, Folketællings-Skema Nr. 407, https://storage.googleapis.com/openaws-webonly/000210998_c.pdf, besøgt 08.01.20

³³³ Aarhus Amtstidende, 1937-10-28, s. 5, "Praktiserende Tandlæge paa Firs"; Aarhus Stiftstidende, 1942-07-03, s. 9, "Tandlæge i 40 år."; Aarhus Amtstidende, 1946-11-23, s. 5, "Dødsfald"; Aarhus Amtstidende, 1957-11-21, s. 2, "Dødsfald"

gamle tandlægeapparater, ”som skulde trædes med Foden som en Rok,” der stammede fra klinikken tidligste dage før de fik elektriske maskiner. Derudover havde klinikken en vaskeumme, der beskrives som ”et dejligt stykke Porcelæn, hvor Vandet opbevares i en Tromle paa Ruller og kan hældes ned i Vandfadet nedenunder,” samt en hyggelig, ”plysses” (plysset) tandlægestol. Niels Christian praktiserede som tandlæge i 52 år og Agnes i 49 år.³³⁴

Renoveringsplaner

I marts 1954 købte Aarhus Byråd fire matrikler med planen om, at disse skulle rives ned i forbindelse med det såkaldte Frederiksgadeprojekt, hvor en ny hovedgade skulle anlægges tværs gennem den indre by. En af disse var Volden 16. En anden var Badstuegade 1, som der også kan læses om i denne rapport.³³⁵ Planerne om Ny Hovedgade blev dog ikke til noget, og i 1957 var der igen flyttet privatpersoner (en arbejdsmand og en havnearbejder) ind på adressen, og den bruges nu til beboelse for første gang siden 1941.³³⁶

Den næste større ændring på adressen skete i slutningen af 1960’erne. Tage Hansen overtog møbelforretningen og i 1969 søgte han om tilladelse til at modernisere ejendommen.³³⁷ I 1970 bliver der dog nedlagt forbud mod beboelse og ophold for mennesker, da ejendommen var udslidt og ikke indrettet tidssvarende. Den var desuden utilstrækkeligt isoleret mod fugt og temperatur, havde utilstrækkelige wc-forhold, og spildevands afløbet sad udvendigt. Allerede i 1971 var der dog registreret en person som boende på adressen, selv om det ikke ser ud til, at forbuddet om beboelse i ejendommen blev ophævet før 1973. I forbindelse med benyttelsesforbuddets ophævelse, krævede der en forbedring af ejendommen, og i 1973-1974 blev moderniseringsplanerne taget op igen. Ombygningsplanerne viser, at de øverste halvanden etage skal indrettes som én lejlighed adskilt fra stueetagen, og rummene i de øverste etager skal ombygges. Stueetagens rumfordeling skal ikke ændres, men i bad og toilet ønskes porcelænet udskiftet og fliser opsat på væggene. Derudover planlægges det at installere fjernvarme og radiatorer i ejendommen, samt at reparere husets bagfacade. I den efterfølgende korrespondance nævnes det dog, at ejendommen er skæv, og at nogle renoverings- eller fornyelsesplaner måske vil svække bygningen eller slet ikke kunne lade sig gøre. Desuden fremgår det, at bygningen er blevet vurderet bevaringsværdig, og at gadens og ejendommens arkitektoniske helhed skal

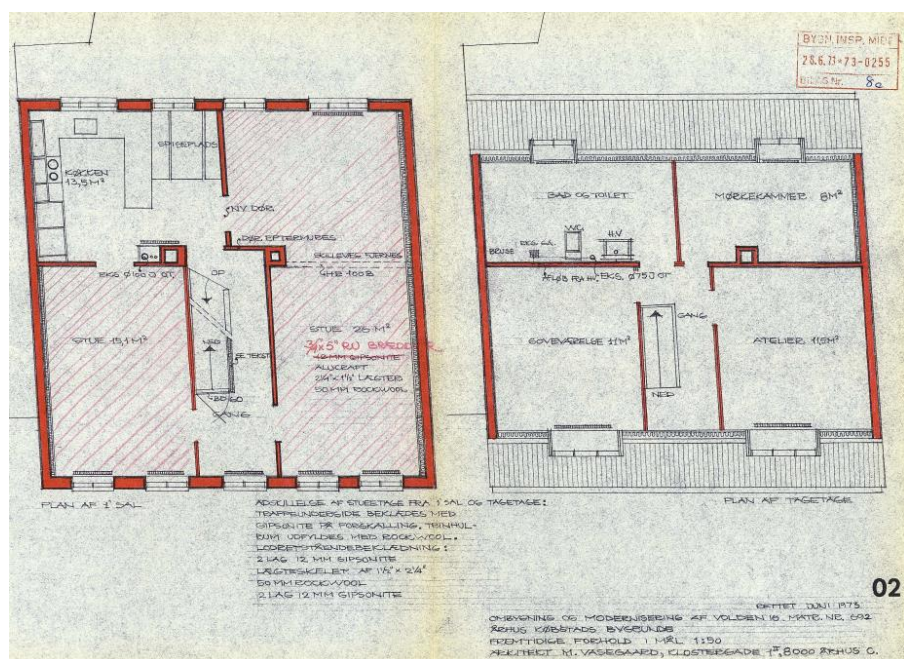
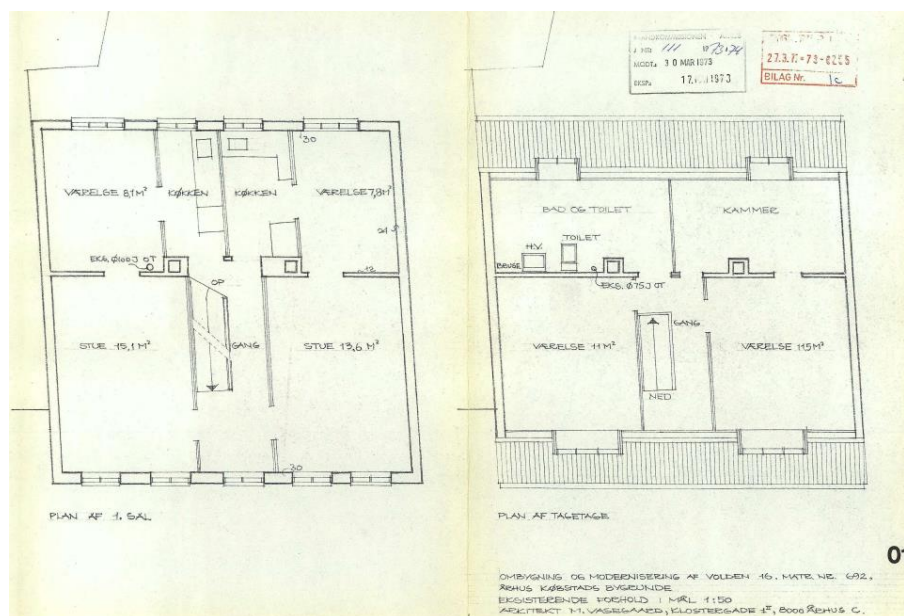
³³⁴ ”; Aarhus Stiftstidende, 1942-07-03, s. 9,

³³⁵ Aarhus Amtstidende, 1954-03-11, Nr. 59, 88. årgang, s. 2, ”Frederiksgade-Projektet, Flere Ejendomme købt til Nedrivning”

³³⁶ Aarhus vejviser 1957, s. 274

³³⁷ Aarhus vejviser 1966, s. 353; Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 69-0676, Måned/år: 9/1969, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324832>, besøgt 08.01.20

behandles. I 1974 meldes projektet færdigt, og de ovennævnte ændringer ser umiddelbart ud til at være foretaget.³³⁸

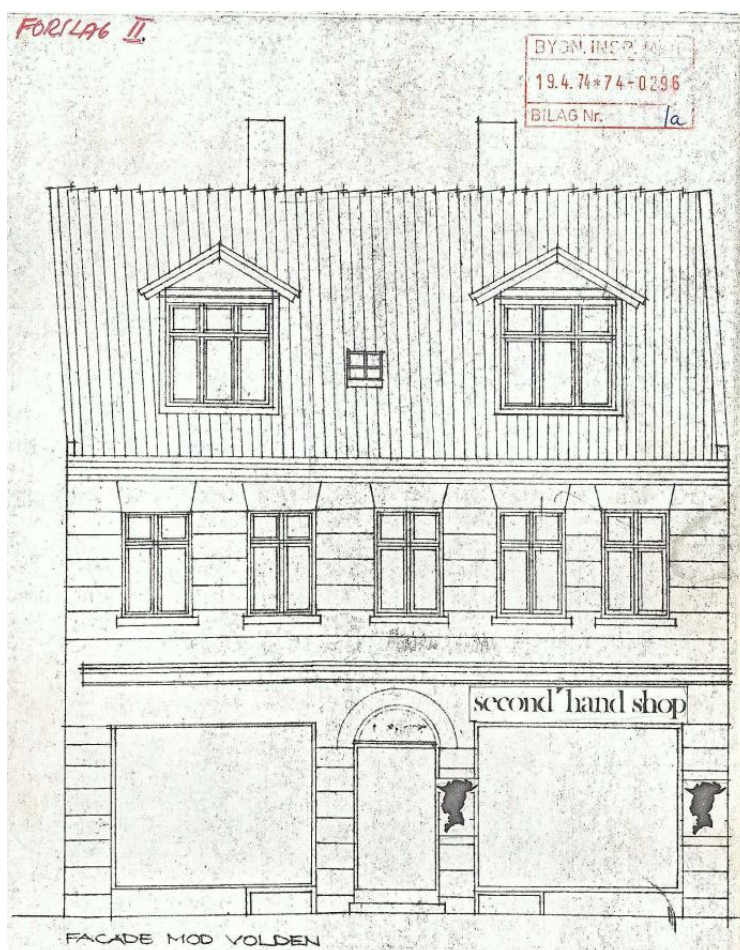

Etageplaner Volden 16, 1. sal og tagetagen før ombygningen 1973-1974 (øv.) og efter (ned.). på Volden 16 frem til 1973.³³⁹

³³⁸ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 73-255, Måned/år: 3/1974, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324808>, besøgt 08.01.20

³³⁹ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 73-255, Måned/år: 3/1974, Kloakplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324808>, besøgt 08.01.20

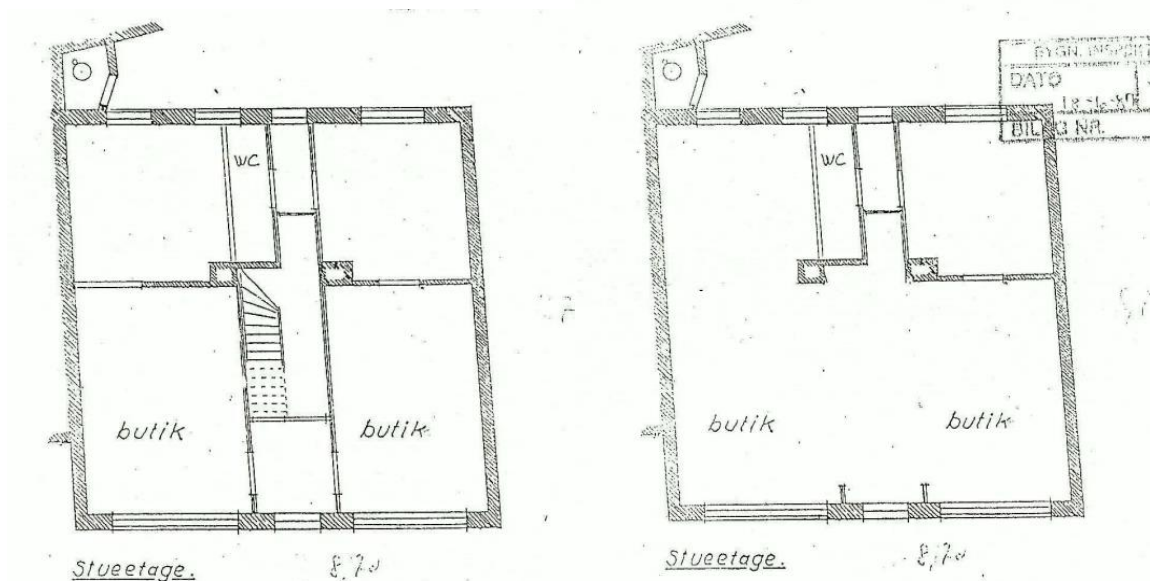
I 1975 sættes der skilte op på facaden, som vist på facadetegningen nedenfor, og i 1979 udføres der arbejde for at brandsikre bygningen efter brandvæsnet's anbefaling.

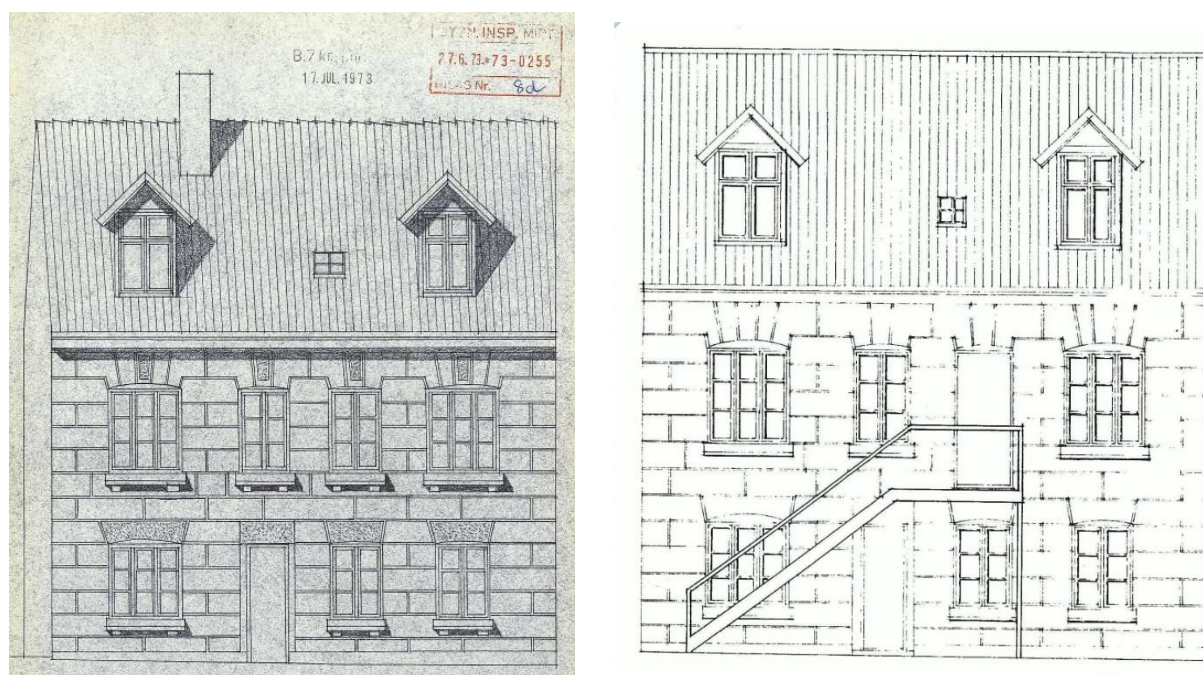
Ovenfor: Facadetegning af Volden 16 set fra gaden med butiksskilte i 1975.³⁴⁰

I 1987 fremsættes en klage om anvendelsen af Volden 16, der fører til en besigtigelse af ejendommen. Klagen afvises, men der konstateres alligevel ulovlige ændringer på matriklen herunder sammenlægning af butikkerne i stueetagen og en ny, udendørs adgangstrappe til lejligheden på 1. sal, samt indretning af solarium i udhuset. Ændringerne lovliggøres i løbet af 1988.

³⁴⁰ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 74-296, Måned/år: 2/1975, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324819>, besøgt 08.01.20

Etageplan over stueetagen fra 1987 før (til venstre) og efter (til højre) butikssammenlægning.³⁴¹

Volden 16 set fra gården i 1973 med den nye trappe til 1. sal i 1987.³⁴²

³⁴¹ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 87-386, Måned/år: 12/1988, Etageplaner, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324830>, besøgt 08.01.20

³⁴² Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 73-255, Måned/år: 3/1974, Facader, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324808>; Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 87-386, Måned/år: 12/1988, Facader, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324830>, besøgt 08.01.20

I 1991 bliver der søgt om yderligere renovering af ejendommen med både nyt tegltag, udvidelse af kviste til baggården, ny skorsten og nye vinduer, samt forskelligt arbejde indvendigt. Der konstateres dog ægte hussvamp i ejendommen, hvorefter projekterne bliver henlagt.³⁴³

Håndteringen af Volden 16 med stor fokus på bevaring og renovering gennem 1970'erne og 80'erne viser tydeligt årtiernes tendens, hvor man var stoppet med bare at rive slidte ejendomme ned, men i stedet fokuserede på at gøre dem i stand og tidssvarende. Det betød, at ejendommen på Volden 16 ikke havde forandret sig størrelsesmæssigt i mange år, men den havde dog undergået et stort antal ændringer og modifikationer, der hver for sig kan anses som små og uden den store betydning, men samlet set udgør de i sidste ende en stor forskel. Det gælder både ejendommens facade, men også ejendommens indre struktur især i forbindelse med omdannelsen af de øverste etager til kun én lejlighed og sammenlægningen af de to butikker til én.

”Byens meest befærdede Strøg”

Historien om Volden 16 er en mangfoldig historie, men i centrum står butikslokalerne, der kontinuerligt har huset butikker og forretningerne siden Carl Grouleff flyttede ind omkring 1840. Huset har haft mange forskellige typer handel, men der har været en overvægt inden for tøj- og modebranchen med alt fra skræddere og marskandisere til hatte- og trikotagehandlere. Noget tyder da også på, at Volden generelt har været præget af butiksmiljø, hvilket bl.a. fremgår af en annonce fra 1877 om netop Volden 16, hvor der annonceres med en ledig ”Boutik til beboelse. Paa Byens meest befærdede Strøg.”³⁴⁴ I overensstemmelse med

dette kan man i Aarhus vejviser fra 1885 konstatere, at gaden er fyldt med forretninger og handlende, og de udgør knap halvdelen af de erhverv, der befinder sig på gaden, hvilket er meget for sin tid. Handlen var spredt ud over mange forskellige fag, og der kun få, der sælger samme slags varer. I

³⁴³ Minejendom.aarhus.dk, Volden 16, Journalnummer: 0553-90, Måned/år: 10/1991, Korrespondance, <https://minejendom.aarhus.dk/ByggesagErhverv/Vis/324814>, besøgt 08.01.20

³⁴⁴ Aarhus Stiftstidende, Nr. 243, 1877-09-08, annonce: ”Boutik med Beboelse”

gaden ligger der dog også tre fabrikker, en hel del håndværk og en stort del privat beboelse, men det er stadig påfaldende, hvor meget handlen fylder i billedet.³⁴⁵

I 1920 var husene i Volden til gengæld hovedsageligt anvendt til beboelse, og kun otte forretninger lå i gaden i forhold til mere end 40 i 1885. Der var ikke længere noget industri at spore. Mange af gadens beboere arbejdede inden for håndværksbranchen, men om de blot boede der, eller om de også havde værksteder eller lignende er ikke til at sige.³⁴⁶

I 1970 var handlen dog vendt tilbage til gaden på ny, og den indeholdt igen nærmest udelukkende forretninger og butikker, samt en enkelt frisør og en café m.m. Derudover er der knap så meget privat beboelse at spore i gaden som i de tidligere år.³⁴⁷ Det ser altså ud til, at Volden frem til 1970 gennemgik en udvikling hen mod den butiksgade, vi kender den som i dag, og at den i en stor del af sin levetid har haft netop denne funktion. Volden 16 kan dermed anses som et godt eksempel på gadens generelle udvikling og sprudlende handelsliv.

³⁴⁵ Aarhus Vejviser 1885, s. 138, og Aarhus Vejviser 1885, Fag-Register, s. 211-236

³⁴⁶ Aarhus Vejviser 1920, s. 414

³⁴⁷ Aarhus Vejviser 1970-71, s. 440

Afrunding

Denne rapport har givet et indblik i den historiske udvikling og de historiske værdier Latinerkvarteret i Aarhus gemmer på. Kvarteret rummer adskillige historiske træk og levn, der alle er med til at skabe det særegne miljø, der karakteriserer kvarteret i dag. Hvert hus, gade og område i kvarteret har en helt unik og særskilt historie, der rummer alt fra fortællinger om byens tidligste bosættelser omkring jernalderen over håndværkserhverv og handel i 1700-tallet til industrialisering og vækst i 1800-tallet, samt mange andre historiske tider, emner og begivenheder. Latinerkvarteret bør derfor ikke opfattes som en enhed eller et samlet område med en ensartet historie.

De forskellige gader har haft forskellige funktioner, udviklinger og atmosfærer og kan derfor ikke karakteriseres som havende en samlet historisk udvikling. Mejlgade og Studsgade har over lange perioder været hovedgader for handel og butiksliv, mens Graven i perioder rummede mange fattige i forhold til resten af kvarteret. Badstuegade rummede småerhverv, og blev centrum for Aarhus handelsforbindelser til udlandet, Volden havde offentlige institutioner og et større antal butikker, mens Rosensgade havde væsentlig flere fabrikker end de førnævnte gader.

Blandt gadernes forskellige funktioner og historiske udvikling findes gadernes matrikler og de personer, der gennem tiden har været tilknyttet dem. Matriklernes udviklinger er lige så mangeartede som gadernes og gemmer på fortællinger om arkitektur- og bygningshistorie, byens borgere og det levede liv i Aarhus gennem tiden.

Latinerkvarteret har spillet en central rolle i det byliv, der udspillede sig i Aarhus. Området dækker over Aarhus' ældste bykerne, der også i dag udgør en del af byens centrum, men kvarteret kan derudover også ses som et udsnit og en repræsentant af de forskellige historiske udviklinger, der generelt har været at finde i Aarhus. Kvarteret har rummet fattigdom, forskellige former for erhvervsliv, offentlige institutioner og bygninger, store personligheder og meget mere og afspejler derfor i sin helhed en lang række historiske værdier, træk og kendetegn.

Med det sagt, er Latinerkvarteret ekstra sårbart over for de mindste ændringer i form af ombygninger, nedrivninger og andre ændringer, der for os i vores samtid virker logiske, moderne, praktiske eller ubetydelige. Selv små forandringer kan have en betydning for det udprægede historiske miljø, der findes i Latinerkvarteret. En gade har utallige historiske rødder og de mindste ugennemtænkte forandringer kan medføre, at kvarterets unikke historiske miljø og værdi ikke vil blive bevaret for eftertiden.

Litteratur

Litteratur

Beck, Bue, *Hugo Matthiesens Aarhus 1917*. I skriftrækken Hugo Matthiessens Danmark. Forlaget Hikum, 1999

Christensen, Anette: *Mejlgade 19 – en ejendom og dens historie*, Tidsskriftartikel Årbog/Købstadsmuseet ”Den Gamle By”; 1991

Christensen et al: *Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1950’erne*, udgivet i et samarbejde mellem Aarhus Byhistoriske Fond, Turbine Forlaget, Aarhus Stadsarkiv og Den Gamle By, Turbine Forlaget, 2016

Christensen et al: *Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1960’erne*, udgivet i et samarbejde mellem Aarhus Byhistoriske Fond, Turbine Forlaget, Aarhus Stadsarkiv og Den Gamle By, Turbine Forlaget, trykt i Letland, 2017

Christensen et al: *Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1970’erne*, udgivet i et samarbejde mellem Aarhus Byhistoriske Fond, Turbine Forlaget, Aarhus Stadsarkiv og Den Gamle By, Turbine Forlaget, trykt i Letland, 2018

Christensen et al: *Aarhus i årtier – Aarhusianernes historie fortalt i billeder, 1980’erne*, udgivet i et samarbejde mellem Aarhus Byhistoriske Fond, Turbine Forlaget, Aarhus Stadsarkiv og Den Gamle By, Turbine Forlaget, trykt i Letland, 2019

Degn, Ole og Vagn Dybdal: *Borgere i byens råd. Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968*. Universitetsforlaget i Aarhus 1968.

Dehnits, Leif: *Aarhusianske gadenavne – Historien bag navnet på gader og veje i Aarhus Kommune*. Aarhus Byhistoriske Fond, Aarhus Stadsarkiv, Turbine Forlaget, 2018

Jantzens, Connie: *Middelalderbyen Aarhus*. Connie Jantzen & Den Gamle by. Tarm Bogtryk AS, 2013

Jensen, Jens Toftgaard: *Købstadens metamorfose*. Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitetsforlag, 2005

Liisberg, Bering: *De danske byerhverv*, Lehmann og Stage, P. Petersens Bogtrykkeri (Egmont H. Petersen), 1930

K. Christiansens Uldspinderi og trikotagefabrik i Aarhus: 1853 -1903, Aarhus 1904.

Købstadslovgivning I-V, udg. Af Erik Kroman. 1951-1961

Naabye, Flemming: *Aarhus Bagerlaug 1634-1984*, udgivet af Aarhus Bagerlaug, Aarhus, 1984

Aarhus Borgere, 1915-1920, Hæfte XV Udgiver: M.A. Caprani’s Fotografiske Atelier, Aarhus

Århus. Byens historie. Bd. 1-4, red. Ib Gejl, Århus Byhistoriske Udvalg, 1996-1998.

Arkiv og web

Aviser:

Demokraten, Aarhus, Mediestream, Det Kongelige Bibliotek.

Herning Avis, Mediesreatm, Det Kongelige Bibliotek.

Jyllands-Posten, Mediestream, Det Kongelige Bibliotek.

Aarhus Amtstidende, Mediestream, Det Kongelige Bibliotek.

Aarhus Stiftstidende, Mediestream, Det Kongelige Bibliotek.

Arkark.dk

Fredede og bevaringsværdige bygninger, Slots- og Kulturstyrelsen. Kulturministeriet:
<https://www.kulturarv.dk/fbb/>

Rigsarkivet, Folketællinger fra Aarhus 1787-1930, Online: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/rif/rif-collection/7>

Sejrs Sedler, 1700-1970. Online, Aarhusarkivet: <https://www.aarhusarkivet.dk/collections/1>

Aarhus Stadsarkiv. Skattemandtalslister 1885-1953. Online, Aarhusarkivet: https://www.aarhusarkivet.dk/search?content_types=21

Aarhusbilleder.dk.

AarhusWiki.dk

Aarhus Brandtaksationer, 1761-1847. Upubliceret afskrift foretaget af Th. Rasmussen. Transskriberet og redigeret efter Aarhus Kommunes arkiv. Dansk Center for Byhistorie, Den Gamle by.

Aarhus Kommune, Byggesager: <https://minejendom.aarhus.dk>

Aarhus Vejvisere 1885-1971